

ÜZLET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1972. AUGUSZTUS 1.

II. ÉVFOLYAM, 8-9. SZÁM

ÜZENET

Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság:

BARÁCIUS ZOLTÁN

BIACSI ANTAL (felelős szerkesztő)

BODROGVÁRI FERENC

DÉR ZOLTÁN

GAJDOS TIBOR

MOLNÁR CS. ATTILA

SISKOVSZKI ANDRÁS (technikai szerkesztő)

SZEKERES LÁSZLÓ

ZÁKÁNY ANTAL

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 22-164.

Fogadóórák: 17—19.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Opštinska zajednica kulture — Üzenet — Subotica — 666-3-296.

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4 dinár;

külföldre az összeg kétszerese.

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben.

TARTALOM

II. ÉVFOLYAM, 8—9. SZÁM — 1972. AUGUSZTUS—SZEPTEMBER

- 435 STEINITZ TIBOR: Dr. Steinfeld Sándor emlékének
437 GULYÁS JÓZSEF: Hasban kezdődik; Mikor a disznó;
Nem mondom; 70 millió; Patkányok Kossuth-szakálla zászló;
Vöröset s feketét; Elvadult szakállam; Kis vers 66-ból;
Füstbe áldozó daliák; Fordított világ (versek)
441 GAJDOS TIBOR: Borzalmas triptichon (novella)
447 DUDÁS KÁLMÁN: Viszonylagosság; Ablak; Arc (versek)
450 DERŰS ISTVÁN: Ami jó volt . . . ; Ez volna hát! (versek)
452 KVAZIMODO BRAUN ISTVÁN: Királyvíz (egyfelvonásos)

KÉZFOGÁSOK

- 459 MILOŠ CRNJANSKI: Az Auróra
(részlet a Londoni regény c. műből) — Csuka Zoltán fordítása

ÖRÖKSÉG

- 466 DÉR ZOLTÁN: Költő családon belül II.
(újabb Kosztolányi-dokumentumok)
481 SZAKOLCZAY LAJOS: Dsida Jenő, a műfordító

ÉGTÁJ

- 485 ERDÉLYI ISTVÁN: A zentai helyismereti kutatás a kiadói
tevékenység tükrében

SZEMPONT

- 491 LŐRINC PÉTER: Az ötszáz éves Machiavelli (tanulmány)
500 Dr. PALICS MIKLÓS: A szexuális fölvilágosodottság terjedése

ALKOTÓMŰHELY

- 505 BARÁCIUS ZOLTÁN: Levél színházról, öntudatról, felelősségről
510 SZÜCS IMRE: Hat hangjáték-bemutató

OLVASÓNAPLÓ

- 514 SZELI ISTVÁN: Az összehasonlító irodalom egy változatáról
(Bori Imre: Irodalmak — kölcsönhatások)
- 519 CSUKA ZOLTÁN: Regény — vagy lírai vallomás?
(Miloš Crnjanski: Roman o Londonu)
- 521 SZEKERES LÁSZLÓ: Merész hozzáállás egy régi problémához
(Imre Boba: Moravia's history reconsidered, a reinterpretation of medieval sources)
- 524 TROGMAYER OTTÓ: Tudományos ismeretterjesztés
(Szekeres László: Zenta és környéke a régészeti leletek fényében)
- 526 SZ. KANYÓ LEONA: Művészi hitvallás
(Sáfrány Imre: Várnak az apostolok)
- 528 SZEKÉR ENDRE: Mikroszkopikus közelség
(Illés Endre: A tövisszúró)
- 529 KOLOZSI TIBOR: Jugoszláviai magyar írók
(Fehér Ferenc rovata a 7 Napban)
- 532 SÁFRÁNY IMRE: Az ember feje
(Kaupert Pál: Fej nélkül)

MŰMELLÉKLET

A rajzok SZILÁGYI LÁSZLÓ munkái.

Dr. STEINFELD SÁNDOR EMLÉKÉNEK

Szabadkán született 1905-ben és Szabadkán aludt el örökre 1972-ben. A kezdet és a vég két dátuma a kommunista forradalmár és humanista orvos életét keretezi.

Életének ez a kettőssége harmonikusan összeforrt benne: az orvosi karon végzett klinikai gyakorlatokat az osztályharc gyakorlatára váltotta fel, és többet ült a mitrovicai börtön durván gyalult fapadjain, marxizmust tanulva és tanítva, mint a belgrádi egyetem amfiteátrumában.

A forradalmár és politikus Stafi a börtönökkel meghosszabbított tanulmányok után szerezte meg orvosi diplomáját, hogy nem sokkal később a bilecei koncentrációs táborba zárva, gyógykezelje marxista tanítómesterét, a csendőrökkel kegyetlenül megveretett Moša Pijadét. Amikor a Cvetković—Maček kormány kényszeredetten feloszlatta a koncentrációs tábort, Stafi nemcsak a fatalpú cipők koppanását ütemező Bilećanka induló dallamát hozta magával Újvidékre, de pártmegbízatását is, összeköttetését Branko Bajičtyal, a párt helyi bizottságának a titkárával.

A liberális főorvos visszafogadta állásába, szanatóriumába, azonban akkor már csak néhány szabad hónapja maradt a háborúig. Az orvos közlegény német hadifogságba került. Még megvan a címe: Feindarzt (fasiszta téboly egységesítette az ellenség és az orvos fogalmát!) Dr. S. S., fogolyszáma 1266, Stammlager XII. F.

Az annyszor megálmodott forradalmi harcnak nem lehetett részese, a szöges drótok közül csak 1945-ben tért haza.

Első feladatként újrakeltette a Hídat, a haladó szellemű folyóiratot, és az egykori Híd kiskönyvtár folytatásaként immár vastkos füzetekben és szókimondóan — nem a cenzúra megtévesztésére szolgáló ezópusi nyelven — hirdette szocialista világunk eszméit.

Szívügye volt a Híd, hiszen egykori élgárdájához tartozott. A hadifogságnak köszönhető, hogy életben maradt, és nem követte a halálba, bitóra ítélve, Mayer Ötmárt és Simokovich Rókust, a jugoszláviai magyarok harcos küldetésű, toborzó folyóiratának a szerkesztőit.

Az írás mesteriségét korán gyakorolta, fiatalon fogott tollat. Orvos-tanhallgató korában Somorja Sándor néven írt és fordított verseket, és mint Palics Miklós cikkezett bátran és tudományosan a Hídban, a burzsoá és a nemzeti elnyomatás, a fasiszta eszmezevar ellen. Ezeket a képességeit állította sorompóba a párt, amikor a Magyar Szó helyettes főszerkesztői posztjára hívta.

Maga nevezte később »ideológiai terheltségnek« megtorpanását, ami visszavonulásra készítette a politikai küzdelem élvonalából. A közéletből nem távozott elefántcsonttoronyba, habár munkássága java részét, tudását és kutató szellemét orvosi hivatásának szentelte. Marxista elméleti gondolkodása, emberszeretete és emberközelsége megnyilatkozott az utóbbi években írt népszerűsítő, de mindenkor tudományos igényességgel készült könyveiben, a lapokban, folyóiratokban megjelentetett cikkeiben.

A forradalmárok nemzedékéhez tartozó erőteljes személyisége, emberséges ember volta beleágyazódott a szabadságért harcoló, a szocializmust építő vajdasági Bábelünkbe.

Emléke bennünk és velünk él tovább. Felsejlik mérlegelt szava, megfontolt vitája. Szabatos mozdulataival közelít hozzánk. Esernyője kabátja gombjára akasztva lóg és fedetlen fővel jön, mint mindig.

GULYÁS JÓZSEF

HASBAN KEZDŐDIK

*Hasban kezdődik, hasban véget ér.
A konyhaművészet sofőrjei
mocskolják a csörgő fehéret.
Kiégetni az időből
e papírra (értelmes hülyeségeket)
tojó rovarokat.
A legvörösebbek számunkra a fehér pontok.
Nézz csak bele a piszkos, hófehér
lapokba, a régiség sír, néz itt
valahány szeméből.
Tudjuk, a holnapod jövő alá szántó-vető,
hogymennél több madár,
sör habzzon pohárban, égben.
Hivatalok rongylabdája,
már sima és lapos vagyok a rengeteg pofontól
sima és szőrtelen
és álmatlan a holnaptól.
A kert végében ott állnak a repedt
j á t é k o k keresztjei.
A bürokrácia teniszpályái
vasárnaponként üresek.
De a hivatalnokok sosem alszanak.*

MIKOR A DISZNÓ

*Mikor a disznó rád néz könnyes szemével,
fordulj el,
meríts erőt forrásaidból,
egy kútból, a mélyből,
honnanszemeid jöttek,
mikor a disznó rád néz könnyes szemével,
húzz elő emlékezetedből
egy januári éjszakát
és szorítsd szívedhez éles hangszered.*

NEM MONDOM

*Nem mondom, hogy a Tiszát én sírtam,
hogy a Réhm-féle szocialista fogyókúra
s a hizlaldák harmonizálnak,
nem mondom,
csak növesztem, növesztgetem szárnyamat.*

70 MILLIÓ

*70 millió újban, ezüstben,
egy bagger névnapra valakinek
(mindegy,
bagger vagy egy szál virág)
s te
elrâkosodott lelkedet viszed
a vasárnap esti városban,
keserû pohár,
tárgytalan illat.*

*Menj haza,
vár a halálod.*

PATKÁNYOK KOSSUTH-SZAKÁLLA ZÁSZLÓ

*Gyerünk, gyerünk tornyok s csillagok alá,
föl a földre serkenj, fordulj,
föl a földre ugorj, pattanj,
gyerünk, gyerünk a földre föl,
a fegyver nevetség, tornyok s csillagok alá,
serkenj, pattanj a földre föl.*

Patkányok Kossuth-szakálla zászló.

VÖRÖSET S FEKETÉT

Szükségtelen tárgyak gúlái
csupa vadonatúj régiségek
akad néhány említésre méltó halottunk
arcukon fájdalom szemrehányás
ó e sok-sok szégyellnivaló
ami itt összesereglik
kazalban tú e pár érdeemes cikkely
szókép miegymás hallatlan
szikrát e magtalan papírhalmomba
vért vért a papírzsivajba
fehér folyamba vöröset s feketét

ELVADULT SZAKÁLLAM

Elvadult szakállam, Úristen,
ázik hóban, esőben,
száz rozsdás erdőn
és királyságokon át
egyre közelebb a tengerhez,
melynek a hold parancsol,
a levágott fej.
El kell jutnom a tengerhez
hóban, esőben.

KIS VERS 66-BÓL

Kiált a vén házőrző kutyára,
a dühre, mely csillagba harap,
légy kúszó rozsdá a húrok alatt.

S mi lett: íme a kopott ámulat,
szögre akasztva ezredik arcom.
Ó, elég már s először magamból.

FÜSTBE ÁLDOZÓ DALIÁK

*Vendég abrosz s zenit nélkül, ki vagy?
A virág patádba szorult kavics.*

*Szivarrá sodort fegyvered hamvvedrek
szürke tartalma, ítéletére vár.
Magamat folyton elhagyva,
haláloed, ime, húrokhöz lépkeдем.*

*És ujjaim merítem hamvvedrekbe,
dalom rozsdá irama húrjaidon,
lábam vetésed vértócsáiban.
Belőlem hasadt láthatár szíja világít.*

*Füstbe áldozó daliák, hangszerek,
becsúsznak a múzeum üvege alá.*

FORDÍTOTT VILÁG

*Lábfejű erszényesek szaporodása
egyre világosabb
egyre olvashatóbb mosoly
biztató a mérleg állása
ó igen biztató
a kor hú tükrei: a gyerekjátékok
ellenünk fordulnak
völgyes tudat
a fény egy-két agyra korlátozódik
engedély nélkül
nem lehet semmit elmozdítani
az osztódó erszényesek
erszényesek és lábfejűek korában
minden a visszájára fordul*

BORZALMAS TRIPTICHON

I. AZ ÚT

Hogy milyen lehetett az az út, erre nem tudnék pontosan felelni.

Még csak azt sem mondhatnám meg, hogy aszfalttal, kövel, vagy csak döngölt földdel burkolták.

Csak út volt az az út és valahova vezetett. Igen, valahova vezetett. Éppen úgy keletről nyugatra, mint nyugatról keletre.

De azt bizonyosan tudom, hogy tavasz volt, éppen csak hogy tavasz, tehát lehetséges, hogy olvadt hó latyakja csobbant a gyenge, nehezen emelkedő lábak alatt.

Az is feltételezhető, hogy eső esett, s az agyonhasznált út mély gödreiben megállt a piszkos, sárral keveredett esővíz és a csontvázlábak bokáig merültek a tócsákba.

Lehet, hogy köd volt, mély, áthatolhatatlan északi köd, köd, mely átjárta a rongyos, éhes seregbe verődött emberek ízét, porcikáját. Az elnyúlt bakancsok súlyától elnehezedett lábak tétován, sima felületet keresve tapogatóztak előre a bizonytalanságba.

Sebesen száguldó terepjáró robogott el e menet mellett, az út sárát az emberek fásult arcába csapta. Utasai csak előre kémleltek, rá sem hederítettek a menetelő árnyékemberekre.

Teherautók dübörögtek utat szelve a sűrű légmasszában, a nedves cirádák alatt sisakos merev alakok példás glédában ültek egymás mellett. Csak egymást látták és az ölükben heverő fegyvereket. Akik mellett elhaladtak, sohasem léteztek, nem is fognak sohasem létezni.

Acélszörnyek kúsztak nagy zajjal a menet közelébe, tornyukból sötét torkú vascsövek fúrták a szürke semmit, hernyótalpaik kíméletlenül szántották a felmorzsolódó útburkolatot és úgy rémlett, mintha az emberárnyc menetszlopán is áthaladnának anélkül, hogy egy cseppnyire is megrázkódnának az élő akadály messzire nyúló zombékjain.

Mert a menetet gyenek látták a köddel és a sárral.

Mert a menet valóban sár is lehetett, köd is lehetett, tócsa is lehetett.

És levegő is lehetett azon az úton az a menet...

A menet egyébként is gyérült, egyre gyérült.

Egyikük a tócsába hullt.

A másik egy gödörbe omlott.

Az útszélen vágódott el égnek meredve a harmadik.

Hullott az eső, szitált a köd, a latyak, a tócsa, a gödör nyelt, nyelt, mindent elnyelt...

Az út, mely az oszlop maradéka mögé került, egyre jobb, egyre egyenletesebb lett.

A terepjárók, a zúgó teherautók, a kúszó páncélosok simították, egyengették az utat.

Mire az utolsó, az utóvédek is elvonultak, azok már nem is sejtették, hogy az az út valamikor, nemrég, néhány órával, egy nappal előbb még gödrös, latyakos, rázós volt.

Az árnyasereg mindent elsimított...

Kerestem, kutattam azt az utat. Mindhiába. Azóta már egyetlenegy sem rázós, azóta már nem menetelnek rajtuk az árnyemberek. Azóta aszfalt került a régi, az elsimított, rossz, piszkos út fölé, közepén sövény, szépen növe élősvény és a sötétszürke massa mindkét sávját végtelen fehér festékcsik szeli ketté.

Autóutak.

Jó utak.

Csillogó luxusautókat áteresztő műutak.

Sehol egy lyuk, egy gödör.

Mindent eltakartak a dolgos kezek.

És az alap jó, az alap kitűnő, hiszen arra a régire épült.

Arra a régire, melynek gödreit csontokkal takarták.

Az én kedves, kreol arcú, testvérbátyám csontjával.

Te út, te aszfaltút, te átkozott út, kifényezett tükrödre bámulva az ő arcát látom. Minden métereden csalfa délibábként bukkan föl az ő arca előttem.

Ti száguldó, pohos senkik fiai, ti pöffeszkedő, gondtalan herék, nem halljátok, hogy a száguldástoktól fűtülő, sűrítő szélén keresztül is a mélyből áthatol bátyám csontjainak zörgése?

II. FELHŐK

Még most is nagy buzgalommal keresem a felhők járását; azt, hogy miként tűnik fel a semmiből a kis foszlány az ég végtelenbe nyúló kék terén, hogyan oszon mellé egy másik szürkés rongydarab, aztán észre sem veszem, amikor egy harmadik és egy negyedik csatlakozik hozzájuk alattomosan, hogy végül is nagy karéjt szeljen le a vigasztalóan tiszta, ragyogó semmiségből.

És nézem alakulásukat, formájuk és színük váltásait, ahogyan szempillantásnyi idő múltával rászednek, becsapnak, mert hiába emelem fejem, töröm nyakam, meresztem szemem, képtelen vagyok nyomon követni kaméleoni játékukat.

De miért is kísérlem a hiábavalót, a meddőt, a hasztalant, miért is igyekszem megfejteni számomra örökké elérhetetlen titkukat? A gyermekkori álmodozások kora oly régen a múltba veszett, a serdülés csa-

pongó fantáziáját is csak a messziből idézem: nincs odafent mesebeli szörny, elpusztult a hétfejű sárkány mindegyik, tüzet okádó feje, bölény-csordák és száguldó lovasok sem szántják odafent az eget, a szakállas istenek és az őt kerülgető angyalok is szertefoszlottak visszavonhatatlanul.

Mégis... mégis kibicsakló nyakkal figyelek felfelé, valamit kutatok, valamire lesek és két kezemet magasra emelve kívánok elkapni egy darabot, egy foszlányt, egy csipkeszélű szürke rongyot.

Drezdában éreztem magam legközelebb ahhoz a felhőhöz, amelyet kerestem.

De Lipcsében is kutattam a felhők titkát, mert ott akkor csak néhány órára mutatta meg magát egy-egy darabka kékség a havas-ésőt szítáló piszkos szürke függöny mögött.

De mert tudom, hogy az anyag sokáig lebeg az űrben, hogy a szelek játéka messze sodorja a port, a hamut, Milánóban is néztem — néztem az egymást kergető fellegeket, és Velencében is kutató szemmel bámultam az öreg tornyok fölött gyülekező, nyakamba meleg záporokat zúdító, barátságatlan égi függönyre.

És amikor sok év után szabad emberként léptem ki a Keleti pályaudvar fedett csarnokából és tétovázva, kicsit félve indultam meg a jól ismert pesti utcákon, akkor is felhők fogadtak, akkor is bámultam a füsttel, korommal, pörnyével vegyített, csaknem fekete fátylat, mely eltakarta előlem a vágyva vágyott, vigasztaló égboltot.

De könnyű volt gyerekfejjel megfejteni a felhők titkát, felfedezni a mesebeli szörnyeket, az óriásokat. Ott állt mögöttem mesemondó apám, a szomszédos mosónő, a szemközti ház cselédlánya, hogy fölébressze bennem egy elképzelt világ képét.

Könnyű volt fölfedezni istent, angyalt, csordát és pufogtató lovas, amikor agyamat az olvasmányok és álmok, a mozivásznak és képes rémregények varázslatos világa tágitotta. Akkor futottam a felhők után, megnyargaltam, üstökön ragadtam őket, velük száguldottam, és az arcomba vágó esőcseppek sem térítettek észhez...

De most, ott Lipcsében lent ragadtam a latyakos aszfalton.

Drezdában nem tartottam lépést a süvöltő széllel.

Milánóban köpenyem gallérjába húztam be a nyakam és nem fedeztem fel azt, amit kerestem.

Velencében esernyő alól kandikáltam felfelé, hátha...

Pesten sem jártam jobban. Nem bukkantam rá a kis csoportra.

A kis csoportra, mely már több mint negyed évszázada lebeg gomolygó viharfelhőkben, lágyan úszkáló foszlányokban, mindent elborító, áthatolhatatlan, végtelen őszi szürkéségben.

A kis csoportra, mely egy otromba négyszögletes kéményen át távozott az űrbe és hiszem, hogy most is ott lebeg.

Füst, pörnye, korom... minden áldott nap figyelem, mi történik odafent. És szobám ablakán keresztül konokul visszavárom a pillanatot, amikor visszatér az a régi képességem, hogy meglássam azt, amit sohasem felejtethetek el.

A kis csoportot, mely most is csak együtt lehet.

Füst, pörnye, korom az anyaguk.

De képükben, ha egyszer mégis felfedezném őket, anyám lágy tekintetét, nővérem két kék szemét és az ő kisfiának huncut, megfélemltetetlenséget árasztó mosolyát fogom diadalmasan viszontlátni!

III. A RÉZ

A képernyőn nem mindennapos látványhoz fűzött magyarázatot a riporter: a nagy bánya korszerű módszerekkel újabb külszíni vájatot nyitott meg és ezzel újabb sok ezer tonna réz kiaknázása vette kezdetét.

A táj, mely az előfelvételen láthatóvá vált, nem túlságosan szivderítő.

Egyik oldalon szürke csarnokokkal, magas, füstöt okádó kéményekkel beépített völgy, a másikon lépcsőzetesen kivájt, kopár hegyek és végül a tetthely: csenevész fákkal és satnya fűvel borított érintetlen domb, melynek széles lejtője egyetlen gombnyomásra a levegőbe emelkedik és miután nagy robajjal szétfroccsen, darabokra szaggatva visszazuhan helyére.

A vállalkozás kitűnően sikerült, nyitva az út az értékes nyersanyag, a sárgavörös réz felé. Mindenki boldog, a robbantók és a mérnökök egymást ölelik, a gépek begyűjtanak és a mechanikus óriás markok karmai belevájnak a föllazított talajba.

Aznap este bizonyára díszvacsorához ültek a sikert ünneplő emberek.

Azon az estén csillogtak a szemek: azoké, akik új reményekkel gazdagodva ünnepeltek, azoké is, akik a fűtött szobákban, kényelmesen elterülve, sok száz kilométer távolságról könyvelhették el a sikert.

Mert több lesz a réz, és több lesz a valuta.

És ha több a valuta, gazdagabbak leszünk.

És ha gazdagabbak leszünk, kevesebb lesz a gond — több az öröm.

Az öröm lesz több?

Igen, az öröm. De nem mindenkinek. Legalább is azon az estén nem mindenkinek.

Például nekem...

De csak azon az egy estén.

Mert úgy éreztem, hogy allergiás vagyok a rézre.

Meg a rézbányánkra.

Nem a bőrömön, nem a testem külszínén éreztem meg az allergiát. Se folt, se kiütés, se viszketegség, se daganat.

Csak a szemem csillogott egy-két percen át, aztán a csillogó fényesség fátyollá lényegült.

Fátyollá, mely eltakarta előlem a nagy előadást és látásomat befelé kényszerítve egy egészen más képet vetített elém.

A magas gyárkémények, a piszkos füstös táj mélyére kerültek.

A hegyek gyomráig vájt, hatalmas kőlépcsőzetek fénylő pontjai eltávolodtak.

A kép előterébe csillogó fémtárgyak kerültek. Egyre fényesebbek, és körvonaluk egyre határozottabb formát ölt.

Szuronyok.

A szuronyok alatt nem látok arcokat, csak szürkészöld formaruhákat vélek felfedezni. Meg csizmákat, rövid szárú csizmákat, melyek egyenletes ütemben gázolják a sarat.

Egy szurony, két szurony, sok szurony, végtelen szuronyerdő. És mellettük botorkáló lábak. Sok láb. A lábakon nincs csizma, csak elnyűtt cipők, durva bakancsok, melyek nehezen emelkednek ki a süpedő talajból.

Lent sár — fönt réz.

Lent ember — fönt réz.

Lent acélszurony — fönt réz.

És csenevész fák és satnya bokrok és a tájba egészen beleillő csenevész emberek.

Nem akarnak menni akkor sem, ha az útirány északnak, hazafelé vezet.

Nem akarnak menni, mert nincs erő, mert nincs remény.

Nem akarnak menni, mert szuronyok között nem kíván az ember sehová sem menni. Még hazafelé sem.

• De menni kell, menni muszáj.

Mert rézről jöttek és talán még mindig rézen menetelnek.

Menetelnek? Inkább vonszolják egészen könnyű, mégis ólomsúlyúnak tetsző testüket.

És akkor az egyik elesik. A menet kikerüli, amíg bírja, aztán ráta-posnak. Egy szurony megoldja a problémát. Nyugodtan rá is taposhatnak. Aztán a másik vágódik el. Neki golyó jut. Harmadiknak megint golyó, aztán szurony, golyó, szurony, golyó.

Ősz van. Érik a kukorica. Érik... Azaz hogy már beért, csak nincs, aki letörje. Ott sárgállik az agyagos út mentén. Sárgállik és csábít. Mert éhes a menetelő és nincs erő, jön a vég. Szurony, golyó, aztán megint szurony és megint golyó.

Egy magas, szemüveges figura, egy emberformájú árny kilép a sorból. Mert nem tud ellenállni a sárga, hívogató kukoricacsőnek. A csőnek, mely szebben sárga, mint a réz, és bele is lehet harapni. Enni lehet. Erőt harapni, új erőt...

Csak pár lépés az alig emelkedő dombon. Csak néhány mély lélekzétvétel, egy kis elszántság, egy kis erő a maradékból. És már ott van a kezében a sárga kincs.

Fegyver dörren.

A sárga kukoricacső aláhullik.

A magas ember elhever az agyagos földön. Szemüvege lebillen, talán azért lát mindent homályosan.

Talán azért tűnik el szeme elől a távoli kéményerdő.

Talán azért nem látja a hegybevájt lépcső-óriásokat, melyek az ő kezének nyomát viselik.

Talán csak azért nem látja az eget, a sűrű, felhőkkel borított őszi eget.

Pedig a szeme nyitva van. A szája is, melynek sarkában ott ragadt egyetlen kukoricaszem.

A nagy rézbánya szomszédságában örök időnkig bámulja az én fiatalabbik testvérbátyám a szépnek nem mondható tájat.

Jelen volt a nagy vállalkozás sikeres végrehajtásánál is. Részeses is volt, mert a régi lépcsők törtek utat az újak felé.

Az agyagos föld megmozdult azon a környéken és megzavarta élők és holtak nyugalmát. Az élők szeme csillogott. És mindenki nagyon örült. A poharak összekoccantak. Igazán, volt is miért.

De én borzongva tértem vissza belső világomból a képernyő fel színére.

Mert lehet, miért is ne lehetne, hogy az a sok ezernyi tonnányi föld az én szemüvegét elvesztett bátyám kukoricaszemet le nem nyelő testére hullt.

DUDÁS KÁLMÁN

VISZONYLAGOSSÁG

*Alighogy mozdul kezdeti alfaváz
nesztelenül
idősirom
tengelyén
a zajtalan lángokkal tele űr
          öröknek szánt halom,
          lehangolt cimbalom,
fordul az égi vadász
Orion
s elindul Dél felé*

*Torony antenna híd tető
aligha sejtí még,
sem a tetszhalott atomrácók, szélkakasok,
iszalagok és venyigék
az olvadást, az enyhülést,
az érvelő rend üzenetét
a légben nedvben vérben*

*De amott
a hamar ébredt aranyeső
szegélyű ösvényen, láthatod,
amint örömet lebegtetőn
egy szőke kigyerek
szívárvány gömbbel a feje felett
önfeledt boldogan
kacagva rohan
a tavasz elé*

DERÚS ISTVÁN

AMI JÓ VOLT . . .

*Ami jó volt és élet —
az is vértelen lett . . .
A zöldülő hajlatok mögött,
a rezgő nyírerdő alatt
májfoltokkal
kivert sárga homok
apró szemcséi
gyönggyé váltak szememben . . .*

*Irdatlan, mocsaras rétek felől
sípoló, hörgő hangokat
hallok szüntelen . . .
Az én hangjaim,
vagy talán apámé lehet?!
Messzről —
a képzelet alatti, jeges
folyók felől
síkoltozó, véres tollú madarak
reppennek át az égen,
s hosszú, izzó csíkok,
szalagok
maradnak-utánuk . . .*

*Ami jó volt és élet —
üveges tekintetté válik . . .
Mint nehéz, öntött vasajtók,
a pillák lezárulnak,
a menekülésbe vetett hitem
elszenesedik,
s már emlékezni sem
lesz elég idő életemre . . .*

EZ VOLNA HÁT!

Már kinyúlt a teste,
a levegő nem folydogál
át a szájon. Szemének arcadó
villanásai alámerültek ...
Az orvos pulzusát már nézte —
csak szakálla serked még
(szinte hallom, vagy képzelem).
Öt méterre tőlem egy kihűlt elem:
embermúlt, ki tegnap még szólt,
bár a halálra célzott,
de hinni akkor se hihettük,
hogy ma még bekövetkezik!

S bekövetkezett. Délután három óra —
tegnap a rokonok búcsúzáskor
jobbulást, minden jót kívántak,
s holnap már jegesen fekszik előttük ...
A szív az áll ... A tüdő behorpadt ...
Csak a szőr és köröm nő ...
A szem lezárva, a száj beesve,
mint barlangmúzeum, bezárva.
Ez volna hát a küzdelmes élet!?
Ez volna hát a hatvanegy év!?
Amikor megszületett, nem írták homlokára,
hogy ekkor és itt végzi be!

KIRÁLYVÍZ

(Egyfelvonásos)

SZEREPLŐK:

Negál Marcell

Rozmarie

(Játszódik napjainkban. Negál 60 éves, Rozmarie 22 volt, míg élt. Szín: Barátságosan berendezett hónapos szoba egy négyemeletes ház utolsó emeletén. Íróasztal, fotel, rekamié, telefon. Bejárati ajtó, jobbra szemben ajtó, mely a szomszéd szobába vezet. A bejáratról jobbra nagy francia ablak.)

1.

NEGÁL:

(belép az ajtón. Megáll. Zsebébe teszi a kulcsot, amivel azt az imént kinyitotta. Komor. Mozdulatai súlyosak. Körülnéz. Szórakozottan mozdítja meg a telefonzsinórt az asztalon. Megsimogatja a rajta levő lámpát. Kitekint a francia ablakon. Bezárja a szemközti ajtót. Nézi a rekamiét. Leül. Rövid szünet) Egyszer azt mondtam neki, hogy ha már nem is lesz, ha már elment, akkor is eljövök. Mindig visszajövök. Mint ahogy gyerekkoromban mindig ott voltam a réten, pedig fejem fölött tegnap már elmentek a fodros, fehér felhők. Azt mondtam neki, hogy leülök majd a székre, amelyen együtt ültünk ketten. A rekamiéra, amely magába szívta testének illatát. Mert amikor nem hittem, hogy ez lehetséges, akkor itt boldog voltam. Az ember nem válik meg könnyen későn szerzett boldogságától. *(Feláll, a szublóhoz megy, kivész onnan egy magnetofont. Ráteszi az íróasztalra, kicsit keresgél)* Nem tudom, hogy az ő gondolata volt-e vagy az enyém, vagy együtt gondoltuk-e ki, hogy vallomásainkat magnóra vesszük? Csak az én gondolatom lehetett. Én voltam az, aki nem hittem neki. De hitt-e ő nekem? *(Megindítja a magnót. Hallgatja)*

ROZMARIE:

Most vigyázz, hogy mit beszélsz. Tíz év múlva is eszedbe juttatom.

NEGÁL:

Tíz év múlva? *(Felnevet)* Hol leszek én tíz év múlva a számodra, Rozmarie?

ROZMARIE:

Itt leszel, ahol most. Szoríts magadhoz. Még. Ma nem mondtad, hogy szeretsz. Tessék szerelmet vallani.

NEGÁL:

Szeretlek.

ROZMARIE:

Köszönöm, most én mondom neked: imádlak. És imádni foglak most és mindörökké, ámen.

NEGÁL:

Nem, nem fogsz imádni mindörökké. Nem imádhatsz mindörökké. Az természetellenes lenne. De nem baj. Csak szeress még egy kicsit. Szeress még egy évig. Két évig, aztán elmehetsz.

ROZMARIE:

Meg fogsz unni?

NEGÁL: Nem, te fogsz elmenni a fiatalokkal. Csendesen, vagy lármásan eltűnsz az életemből. Babilon vizeinél ültem és néztem sebes fodraikat. És hopp, elkaptam egy sebes hullámot. Képzeld. Csoda történt, egy hullám, egy vízfodor az ujjaim között maradt. Megfogtam, magamhoz vontam, megsimogattam és a vízfodor kacagott. Azután egyszerre csak eltűnt. Ment, szaladt, rohant, a többi fiatal hullámfodorral, és még kibontott haja is lebegett utána.

ROZMARIE: Neked költőnek kellett volna lenned, Marcell, nem az elmekörtan professzorának. Kérlek, szavalj tovább. De előbb csókolj meg.

NEGÁL: Én azonban azután is feljövök ebbe a szobába, ahol életemben utójára boldog voltam. Benyitok az ajtón és végigsimogatom szememmel minden zegét-zugát. Mint ahogy az égen simogatom a csillagokat, amikor rád gondolok. Leülök a székünkebe, amelyben együtt szeretted velem ülni, és lecsukom a szememet.

ROZMARIE: Hogy ne láss?

NEGÁL: Hogy jobban lássalak. Megsimogatom a párnát, amelyre a fejedet hajtottad. Belefúrom az arcomat és belélegzem hajad illatát. Kezem végigsiklik a rekamié terítőjén és hallom a duzzogásod, hogy: szúúúúúúúúúú. És megcsókolom ott, ahol egykor a lábad pihent.

ROZMARIE: Miért pont a lábam?

NEGÁL: Mert akárkit szeretsz... a lábadat talán nem fogja csókolni... A lábad ujjait nem csókolja más... csak én. *(Gyorsan elzárja a magnetofont)*

Magánjelenet

NEGÁL: Gondolkoznom kell. Mindent logikus sorrendbe kell raknom és rá kell jönnöm a történetek nyitjára. Ha a történeteknek van nyitja. És ha tehetünk valamit. Kezdjük az elején. Kezdjük rajtam. Mi a magyarázata, hogy egész életem az egyetem falai között zajlott le? Én még az elmekörtan asszisztense voltam, mikor Berta beiratkozott az egyetemre és megismerkedtünk. A tanítványom volt. Addig nem sokat foglalkoztam a szerelem problémáival. Berta szép volt, vidékről jött az egyetemre, ügyefogyottnak, elveszettnek, ijedtnak látszott és ez megkapott. Ijedtségében képes volt akármilyen bolondságra. Mikor az anatómián nem tudott mit kezdeni a boncolásra kapott lábszárral, ijedtében — beleszúrt. Megölte a halott lábszárát. Aztán sírva fakadt. Úgy éreztem, hogy kötelességem segíteni rajta, felkarolni, bátorítani, vezetni és lehet, hogy beleszerettem... Rozmarie, te nem hittél nekem. Váltig mondtam, hogy nem szeretem Bertát, te pedig váltig ismételtetted, hogy nem ismerem magamat. Nem tudom, mi az, ami vonz, s mi az, ami taszít tőle, Rozmarie, csak azt tudom, hogy téged szerettelek. Talán védtelensége, magányossága, gyenge idegei azok, Rozmarie, ami hozzáfűzött, félttem őt felriasztani azzal, hogy elmegyek tőle. Nekem olyan volt, mint egy ijedt kis madár, aki egyedül maradt a fészékben és még nem tud repülni... Mikor orvosná avatták, én tanársegéd lettem és összeházasodtunk. Azt hiszem, hogy azért házasodtunk össze, mert mi mást tehetünk volna? Berta egyedül állt a világban, nem volt senkije, nem volt pénze sem, együtt voltunk öt esztendeig, nem beszélünk arról, hogy szeretjük egymást, inkább csak or-

vosok voltunk, de az természetes volt. Azt hittem, hogy természetes volt. Sosem fogom megtudni, hogy szeretett-e valaha vagy sem. Azt sem fogom megtudni, hogy olyan volt-e, mint más leány, akinek van egy álomlovagja, és amikor eljöttem, kiderült-e, hogy tévedett. Sosem tudott elmerülni igazán a szerelem hullámaiba. Számára a gyengédség sohasem volt élmény, csak bizonyos állapot, bizonyos helyzet, mely egy előbbi helyzet logikus következménye, és melynek logikus következménye valamilyen különös kimerültség, ami nélkül meg lehetne lenni egy életen át. Különbösen szerette a csendet, szerette, ha minden mindig a helyén van, nem akarta, hogy gyerekünk legyen, mert az felborította volna lelki egyensúlyát, félt, hogy nem szeretné eléggé... Nem, nem szerette a betegekét sem igazán, idegesítették panaszaik, azért választotta a vérátömlesztés specializációját és lelkesen szervezte a vérgyűjtést. Berta a maga módján még most is szép. Alig változott húsz év alatt. Vörösben játszó haja nem őszül, nagy fekete szeme változatlanul csodálkozik, csak mindig fáradtabb lesz, idegebb, indulatosabb... És egyszer kibéreltem ezt a szobát. Megéreztem, hogy szükségem lesz rá... Miatta? Vagy csak azért, mert menekülni akartam magamhoz, a munkámhoz, a nyugalomhoz...? Ahhoz, ami odahaza nem volt. Ami otthon hiányzott. Az otthoni magányt — vele — néha fel kellett váltanom a magam magányával, hogy több erőm legyen az élethez. Így gondoltam. Több erőre volt szükségem az életemhez, annak a végén. Hatvanéves voltam és úgy éreztem, hogy nem csináltam eddig igazán semmit, nem vittem semmire. Egyetlen örömöm az volt, amikor végre meghívtak szakértőként a Bertrand Russel alapította bizottságba. Ez csakugyan boldogsággal töltötte el. És persze büszkeséggel. Gyűlölöm a háborút. Két háborút éltem át, szörnyű pusztítások emléke ég bennem, és nem ismerem el, hogy a háború csak gazdasági-politikai érdekek következménye. Az elferdült gazdasági érdekeket sosem kísérelnék megvalósítani háborús úton, ha nem jelentkeznének időről időre pszichopaták, akik hajlandók szolgálni ezeket az osztályérdekeket, mindegy, hogy mi a nevük. Ezért gyűlöltem szívem teljes gyűlöletével a vietnami háborút is. Ezért töltött el örömmel és büszkeséggel, hogy részt vehettem Bertrand Russel bizottságának munkájában... Egyszer kibéreltem ezt a szobát. És egyszer megjelent ebben a szobában... (*Lecsukja a szemét. Emlékezik.*) Azt mondta, azért jön, hogy megmagyarázzam neki Freud álomelméletét. Másnap újra eljött. Eljött harmadnap is. Hihetetlen volt. Az egész teljesen érthetetlen, megmagyarázhatatlan. Ezerszer felvetettük, hogyan történt, hogyan történhetett, ő csak nevetett rajta, számára nem voltak problémák. (*Rövid szünet, gondolkodik*) Pedig akkor, az még nem volt szerelem. Nem, semmi szín alatt sem. Csak hitte. Én nem is hittem. Nekem csak jólesett az elérhetetlen melegség, a diadal nélküli győzelem, a fiatalság aranyszínű emlékezése, talán a gyerek, egy lánygyerek utáni vágy beteljesedésének álomképe...

(A múlt: Halk kopogás. Az ajtóhoz lép, kinyitja, belép rajta Rozmarie a maga fiatal ragyogásában, könnyű, nyári ruhában)

- NEGÁL: *(megcsókolja mindkét arcát, kézen fogja és bevezeti a szobába):* Pontos vagy, mint mindig, édes.
- ROZMARIE: *(beleveti magát a széles karosszékre)* Hadd, hogy kifújjam magam, Várj. Még ne beszélj. Amíg nem térek magamhoz, nem értem, hogy mit mondasz és nem hallom a hangodat. Én pedig hallani akarom minden szavadat.
- NEGÁL: Talán meg kell magyaráznom ismét valamit Freud álomelméletéből?
- ROZMARIE: *(előredől, felnevet)* Emlékszel, ülj ide mellém. *(Negál leül ugyanarra a székre)* Tanár úr, kérdeztem tőled az egyetemen előadás után és pukkedlit csináltam. Így. *(Mutatja. Visszaül)* »Tanár úr nagyon szemtelennek tartana, ha megkérném, hogy magyarázza meg nekem, hogy mi az összefüggés az álmok értelme és a neurózisok között?« Te rám néztél és mosolyogtál és gondolkoztál, hogy ki vagyok. Igaz? Aztán úgy tettél, mint aki tudja, persze fogalmad sem volt róla. »Kérem, kollegina«, mondtad, »nagyon szívesen állok rendelkezésére, amennyiben össze tudjuk hangolni szabad időnket.« Én persze »nem értem rá«, amikor te bent lehettél az egyetemen a szobádban, és lassan rávezettelek, hogy itt beszéljünk. Tudtam, hogy itt szobád van, szerelmes volt beléd az egész évfolyam. Ne tiltakozz! Tsuk Hortenzia halálosan szerelmes beléd ma is, vedd tudomásul. Feljöttem, ott ültünk az íróasztal mellett, te az egyik oldalon, én veled szemben és te magyaráztad: »Kollegina, ez olyan, mint a számtan, rájöttünk, hogy az ideges embereken észlelhető tüneteknek megvan a maguk értelme. És amikor az ilyen páciensek kezdtek előhozakodni álmaikkal is, akkor valaki, még Freud előtt megállapította, hogy ezeknek az álmoknak is megvan a maguk értelme. Nem véletlen, hogy már az ősi népek bizonyos jelentőséget tanúsítottak az álmoknak, és az sem mellékes számunkra, hogy Nagy Sándor például elállt volna Tyrus ostromától, ha egy éjjel nem álmodik egy szatírral, aki győzelmi táncát járta, mert ravasz fondorkodással elragadhata tündéri áldozatát...« Te beszéltél, én meg néztelek. Néztelek, néztelek, mintha megvarázsoltál volna. Néztelek, nem vettem le a szememet rólad, mintha csoda lettél volna, mintha egy új világban lebegtem volna, bizonytalanul, támasztalanul, és csak te lettél volna a menekvés. Akkor elhallgattál és rám néztél. Addig csak átnéztél rajtam, akkor rám néztél. »Mi az, kollegina«, kérdezted, »valami nem világos?« Én pedig anélkül, hogy akartam volna, hogy tudtam volna, mit is kell mondanom, mintha nem én beszélnék, hanem valaki más, valaki merészebb, azt mondtam neked: »Tanár úr, én szeretem magát.« Emlékszel? *(Felkacag)* Ha láttad volna magadat. »Tanár úr, én Tyrus vagyok és a tanár úr Nagy Sándor és fejtse meg az álomat, mert maga az én álmom.«
- NEGÁL: Igen, emlékszem, kedves. Emlékszem, hogy tiltakoztam, hogy magyaráztam, hogy az lehetetlen, és te feleltél: »Ne tessék szólni, tanár úr. Én tudom, hogy maga hatvanéves, nős, hogy a felesége szép és fiatal, és maga szereti a feleségét...«
- ROZMARIE: *(átveszi a szót)* ...de nem boldog, tanár úr, és nekem mindegy, az én számomra a tanár úr az egész világ, kérem tanár úr, öleljen át, szorítson magához. *(Megjártsszák a jelenetet)* Így. Semmit sem akarok, semmi többet, csak szeretni.«

- NEGÁL: (Az ölelésben elernyed, majd önmagának mondja, önmagában.) Egek ura... A lábam ujjában kezdődik a bizsergés, mintha valaki gyöngynyakláncot szakított volna el. Mi ez a melegség, ami jön felfelé a szívemig? Milyen kár, hogy ott mintha megtorpanna.
- ROZMARIE: (Szorosan szorítja a férfit, de suttogva ismételteti.) Ne! Ne! Engedj! Szabadíts ki a karjaidból, ezt nem szabad. Megőrülök, ha nem engedsz.
- NEGÁL: De... Rozmarie... Hiszen maga ölel engem...
- ROZMARIE: *(felkacag, visszaül a karosszékbe, maga mellé vonja a férfit és csókolja)*
(Generálsötét, kivilágosodik. Néhány hónappal később ugyanott. A rekamién ülnek, Rozmarie maga alá húzott lábakkal, a sarokban. A férfi előtte ül. Szünet)
- NEGÁL: Miért?
- ROZMARIE: Nem bírtam tovább.
- NEGÁL: Mit nem bírtál tovább?
- ROZMARIE: Ne kívánd, hogy feleljek. Nem akarlak bántani. Nem érdemled meg: Te a legjobb vagy, én... olyan vagyok, amilyen vagyok.
- NEGÁL: Szeretted?
- ROZMARIE: Nem.
- NEGÁL: Hát akkor?
- ROZMARIE: Nem te tanítottál-e arra, hogy ahhoz nem kell szerelem? Mint ahogy a szerelem meglehet anélkül is.
- NEGÁL: Az más. Más egy férfi és más egy nő. Másképpen éli át egy férfi a szerelmet és másképpen egy nő.
- ROZMARIE: Miből gondolod? Biztosíthatlak, hogy nem így van. Nem jelent a számomra semmit. Adódot:
- NEGÁL: Tehát férfira volt szükséged. Közöttünk arra nem kerülhet sor, én öreg vagyok, tehetetlen vagyok. Mit mondjak, Rozmarie? Most mi lesz?
- ROZMARIE: Semmi. Élünk, mint a többi ember. Az a különbség, hogy én megmondtam neked, mi történt. Nem kellett volna megmondanom, de utálok a hazugságot. Talán részben az is volt az oka, mert utálok a hazugságot. Élünk hármásban. Mint ahogy te élsz — hármásban.
- NEGÁL: Az lehetetlen.
- ROZMARIE: Miért volna lehetetlen. Számodra lehetséges?
- NEGÁL: Én Bertát nem szeretem.
- ROZMARIE: És engem szeretsz? Szeretjük mi egymást? Hoztunk egymásért valami áldozatot? Ez csak olyan tingli-tangli. Szeretek veled együtt lenni, szeretlek hallgatni, mert érdekesekeket mondasz, és te szeretsz velem lenni, mert... talán azt hiszed, hogy valamilyen hiányt pótolok az életemből... Nem tudom. Nem vagyok benne biztos, de lehet, hogy Bertát szereted.
- NEGÁL: *(maga elé)* Lehetetlen.
- ROZMARIE: Miért volna lehetetlen? Többé nem fogom elárulni, amit teszek.
- NEGÁL: Tudtam már, mielőtt megmondtad. Csak áltattam magamat. Nem tudtam, hogy ki, nem tudtam, hogy mikor történt, de tudtam, hogy megtörtént, hogy meg kellett történnie. Szakíts velem!
- ROZMARIE: Nem szakítok.
- NEGÁL: Szeretted.

- ROZMARIE: Nem szeretem. Egyáltalán nem érdekel. Ő sem szeret engem.
- NEGÁL: Szörnyű hallani ezeket a cinikus szavakat.
- ROZMARIE: Mert te azt hitted, hogy én valami földöntúli lény vagyok, valami istennő, és tévedtél. Kiderült, hogy csak egyszerű nő vagyok, mint akármelyik másik.
- NEGÁL: Akármelyik nő nem fekszik le szerelem nélkül az első emberrel.
- ROZMARIE: Te tanítottál arra, hogy a kettőnek nem kell hogy köze legyen egymáshoz. Fáj?
- NEGÁL: Mérhetetlenül.
- ROZMARIE: Azt hiszed, hogy nekem nem fáj a tudat, hogy innen hazamész és otthon udvarias, készséges férj vagy?
- NEGÁL: Mondtam, hogy az más!
- ROZMARIE: Mert rólad van szó. Láttalak odahaza. Mióta feleséged megvizsgált, mióta néhányszor kezelt, volt alkalmam megismerni őt, megismerni téged azokban a szobákban. Az öröklakásban. És nem a hónapos szobában. Láttam őt is. Nem megyek többet, mert nem akarok vele találkozni. Nem akarok hazudni neki. *(Közelebb kúszik a férjhez)* Most elég volt, Marcell. Egyelőre befejeztük. *(A férfi elhúzódik)* Mért húzódsz el tőlem? Nem vagyok ragályos beteg!
- NEGÁL: Nem lehet így élni. Szakíts vele!
- ROZMARIE: Nem szakítok. Te sem szakítasz vele. Nem is akarom, hogy szakíts. De azt, amit te most érzel, én százszor végigszenvedtem, Marcell. Jól jegyezd meg magadnak. Onnan tudtam meg, hogy szeretlek. Onnan tudtam meg, hogy én a számodra lehetek a fiatalságod felidézése, egy emlék képmása, szereted az emlékeidet, még el is hiheted, hogy szeretsz... De... igazán nem szeretsz... Ha szeretnél, talán már letépted volna rólam a ruhámat. Letépted volna magadról az ingedet. A nyakkendődet is letépted volna. Le. Úgy jöttél volna hozzám, hogy érezzelek. Minden porcikádat érzem.
- NEGÁL: Hogyan merhettem volna... Minek...? Miért...?
- ROZMARIE: Nem kérdezted volna, ha szeretnél... Megérezted volna, hogy egybe akarok veled fonódni, össze akartál volna forrni velem, eggyé válni... Nagyon kevés a te szerelmed. *(Szünet, a férfi lassan simogatni kezdi a lány lábát, lehajol és megcsókolja a lába fejét)* Ne, Marcell... Ne... Miért? Gyere hozzám, csókolj meg. Azt hiszem, hogy ebben a pillanatban halálosan szeretlek.
- NEGÁL: *(marad ráhajolva a lány lábára)* Hagyj... Kérlek, hagyj most... A lábod ujjait ő nem csókolta... A lábod ujjai az enyémekek maradtak.

(Generálsötét. Fény, Negál egyedül van ismét.)

- NEGÁL: *(járkál le-föl)* Túlságosan érthetetlen, túlságosan értelmetlen az egész. Titoknak kell lennie mögöttem. Mint ahogy sosem oldottam meg, mi volt az igazi oka annak, hogy hűtlen akart lenni hozzám. Mindebből, amit mondott, csak egy kevés volt igaz, csak egy-egy részlet. Az igazságot megőrizte magának. Ilyen titok marad a haláloed is, Rozmarie? Igaz-e egyáltalán, hogy meghaltál? Elutazásom előtt itt állt emellett az ablak mellett. Mondtam, hogy jól vigyázz, az a szerencsétlen építész mániákus volt, hogy egy szobafalat francia ablakkal zár el a negyedik emeleten a külvilágtól. Mintha a fejébe vette volna, hogy különös

szerepet szán ennek a szobának. Ide olyanok jöjjenek lakni, akik ki akarnak lépni a semmibe. Atölettel, úgy húztalak vissza... Félig térfásan, félig komolyan mondta, hogy nehezen lesz meg nélkülem tíz napig, amíg én Párizsban tartózkodom, de mire visszajövök, születésnapomra, a hatvanadik születésnapomra meglep valamivel. Valamivel, amittől nehezen válik meg. Aztán, mint annyiszor azóta, mióta szerelmünket tisztára mosta különös hűtlensége, ide húzott a rekamiéra, és ahogy szerette, vetköztetni kezdett. Megoldotta a nyakkendőmet, levette az ingemet, kifűzte a cipőmet és letakart. Aztán csak ledobta magáról könnyű ruháját, és ott volt mellettem és azt mondta: »Most sokáig csak nézni akarlak. Be akarom inni egész lényedet. Az arcodat, a szád vonalát, homlokod ráncait, hajad ezüstös seijmét, és a világon nincs ember, aki elhinné, hogy én, a huszonkét éves Rozmarie meghalok a szerelemtől az öreg, a híres tudós professzor, Negál Marcellért, aki a nagyapám lehetne.« Felkacagtlál, és puha arcodat belefűrtad valahova az állam, a nyakam, a mellem közé *(Leül)* Mikor visszajöttem Párizsból, csak le akartam tenni a táskámat, megfürdeni és telefonálni neki, hogy rohanjon ide, mert nem bírom tovább nélküle. Berta különös volt. Csendes, borús tekintetű, nyugtalan. »Mi baj« — kérdeztem, de egyáltalán nem érdekelt, hogy mit felel. És akkor megdermedtem. Nem akartam hinni a fülemnek. Kővé meredtem. Berta hirtelen sírásba tört ki, átölelt és zokogva mondta, hogy... azt mondta, hogy... úgy mondta, hogy képzeljem... szörnyű, az a kislány, a tanítványom... Rozmarie... meghalt... »Nem igaz!« — ordítottam fel. »Istenem, Marcell«, ismételte, »meghalt, és egy kicsit, ne haragudj, miattad.« Miattam? Nem igaz! Nem lehet igaz! Mi az, hogy miattam? Azt mondta, hogy Rozmarie, a kis tanítvány, születésnapomra, miután éppen Párizsból jövök vissza, meg akart lépni egy flaskó vérrel, hogy küldjük el Vietnamba. Ő tiltakozott ellene — mondta —, nem akart beleegyezni, magyarázta Rozmarinak, hogy az ő egészségi állapota ezt nem engedi meg, de hiába. Másnap megkérdeztem tőle, hogy ki vette a vért Rozmarie-tól? Azt felelte, hogy természetesen ő. Nem bíza volna másra. Vigyáznia kellett Rozmarie-ra, mondta, aki az én számomra olyan kedves volt. Ránéztem. Belenéztem a szemébe. Onnan akartam kiolvasni, hogy amit most mondott, tudatos volt-e. Rozmarie, aki az én számomra olyan kedves volt. Lecsukta a szemét, és sírva fakadt. »Adtál neki injekciót?«, kérdeztem. Adott. »Miért adtál injekciót neki, Berta?« Örület. Meg akartam gyanúsítani a feleségemet. Gyilkossággal akartam gyanúsítani. Letérdeltem előtte és megcsókoltam a kezét. Most velem maradok. Megpróbálok velem maradni. Vele, az élővel, Rozmarie emlékével, üres szívemmel és az öregséggel. *(Cseng a telefon. Odamegy, felveszi a kagylót)* Halló. Ki az? Igen, én vagyok. Ki az? Berta...? *(Meglepődik)* Tessék, Berta? Nem értelek. Ki keres? Egyik tanítványom? Tsuk Hortenzia? ... Hm. Tsuk Hortenzia... Mit akar...? Néhány problémájával...? Igen... Mondd... Berta... te honnan tudtad, hogy ezen a telefonszámon megtalálász...? Honnan, kérdem, tudtad? És mióta ismered ezt a számot?... Két éve?... Igen... köszönöm... megyek... megyek... *(Lassan a helyére teszi a kagylót)* A királyvíz ugye mindent felold. *(Mint az alvajáró szétnéz. Indul az ajtó felé)* Megyek... *(Megfordul, odalép a francia ablakhoz és szélesre tárja. Utcázza)*

Gyors függöny

KÉZFOGÁSOK

MILOŠ CRNIANSKI

AZ AURÓRA

(Részlet a *Londoni regény* című műből)

A dorkingi országút mentén fekvő kicsiny helységben való tartózkodásának utolsó napjaiban Rjepnin lecsillapodott, mert többé semmi jót sem remélt. Ha az ember ezt tudja és belátja, az is valami. Többé semmi jót sem remél, de rosszat sem. Egyszerűen csupán a végét várja.

Dorkingban úgy tért be Paneva grófnő, a »bábuska« istállóiba, mint vendég, nem pedig mint a grófnő házának lovásza. A hegyre pedig, a grófnőhöz, nem is kérte, hogy teára hívják, s nem is ment. Lady Duncan lóistállóit megnézni úgy ment, mintha valami egészen más országban, másik világban lettek volna, egy másik életben és nem ebben. A skót óriás visszatérésére várt, akitől minden, ami történt, függött, s akinek ültetvényei voltak Ceylonban. Rjepnint már minden untatta, így Ceylon szigete is.

Valahányszor Johnsszal találkozott, odamormogtak valamit egymásnak, s azzal tovább mentek. A lóistálló új groomjai, csaknem gye-rekek, ha Rjepnint meglátták az istállóiban, azt kérdezték: hát ez kicsoda?

S mégis, ezek az istállók és kancák vajon mért vonzották oly igen ezt az oroszot?

Csak azért, mert nagyon hasonlítottak egy tizenharmadik századbeli francia márkai kicsiny kastélyára, melyet egy bolond orosz, Nagy Péter korában, Oroszországban építtetett magának.

Rjepnin csak nézte ezeket az istállókat, és a maga szobájára gondolt.

Az istállók központi épületének jobbról és balról egy-egy hosszú szárnya volt, az istállókon pedig jobbról és balról két beépített ajtó és öt-öt kerek ablak. A befalazott főbejárat mellett, fölötte, jobbról és balról, a tető alatt hat kémény volt és két-két padlásszoba, francia ablakokkal — mintha valamelyik versailles-i lakáj házáról szedték volna le.

E középső épülettől jobbra és balra két szárnyépület húzódott, a földszinten ablakkal és szobákkal. A ház mögött sűrű erdő zöldelt. Előtte pedig bokrokkal díszített zöld pázsit, a bokrokat kerekre nyírták, mintha a bokrot glóbuszá lehetne változtatni, vagyis a glóbuszt fűvé. Az istállókhoz vezető úton egy halastó formájú medencében szökőkút volt, amelyből csöves kút vize csobogott, mintha örökké csobogna. A medence körül nyírott fű és a kerek bokroknak ugyanaz a díszítése volt, akárcsak a kicsiny kastélyokhoz hasonlító istállók körül. Rjepnin gyakran s mindig újból megszámlolta jobbról és balról a földszinti ablakokat és a tető alatt meghúzódó padlásszobák ablakait. Tizenhat ablak volt. Ha csak egyetlenegy adnak neki, elfogadta volna, hogy itt fejezze be az életét, ismeretlenül és névtelenül, itt, békességben.

Csak egyetlenegy ablakot a világon.

S fedelet a feje fölött.

Egy padlásszoba egyetlenegy ablakát, még néhány esztendőre. Addig Maria Petrovna, a grófnő, s a mindent gyógyító idő, a gyorsan múló évek minden nagy szerelme ellenére, mégiscsak rávennék az ő szegény feleségét, hogy Amerikában újból férjhez menjen. Tíz évvel fiatalabb, mint ő. Ez legkevésbé sem lenne csúf és tisztességtelen dolog, Ebbe ő, mint egészen természetes lépésre, ha meg is tudná, szívesen beleegyezne. Csak megmentse Nadját attól, hogy öregségére Londonban koldusbotra jusson.

Leveleiben azonban, melyeket feleségének írt, erről, mint örült gondolatról, mélységesen hallgatott. Csak az ablakokat számolgatta újra és újra. Tizenhat ablak volt.

Este, mikor a kis helységbe, ott a busz végállomásnál visszatekint, sokáig üldögélt a gesztenyefasorban, amely a temető mellett, túl az úton a dombra kapaszkodott.

Csak várt, hadd lássa, mikor veszik el tőle ezt a lakást is. A napok gyorsan telnek. Júliusi fizetését érintetlenül otthagya Dorkingban. Senki ezt észre sem vette. Senki sem kérdezte, miért.

Miután most egész nap csak üldögélt, heverészett a fűben, s az út mellett kószált, ahol a vendéglő szomszédságában kicsiny lakása volt, néma párbeszédét is megkezdte azzal a képeskönyvvel, amelyet Andrej gróf hagyott rá, s egyre gyakrabban, mintegy hipnotizáltan nézegette. Egyetlen dialógus volt ez az életében, ama másikon kívül, amelyet Napóleonnal folytatott, ha Ordinszki, a lengyel, beszélgetett vele. Ez a párbeszéd pedig, bármennyire is hihetetlen, közte és ama Leningrádról szóló könyv között folyt le, s esténként, késő éjszakáig, miközben halkán vagy alig hallhatóan mormolt, s némán hevert az ágyán.

A templomóra, az út túlsó oldalán, megállt s nem ütötte el az órákat.

Ez a párbeszéd önmagában egyáltalán nem is volt csoda. A Petersburgról, azaz Leningrádról szóló könyvről folyt, e képek és eme orosz cári emigráns között folyt, s csodálatosképpen nem gyűlölködéssel, hanem inkább valami váratlan szeretettel és szomorúsággal. Megbocsátással az ellenféllel szemben, aki diadalmaskodott. Ez a szülőföldjéről és arról a városról szóló képgyűjtemény, amelyben ifjúságát

töltötte, önmagában sem jobb, sem rosszabb nem volt mint a Párizst, Rómát vagy Londont ábrázoló hasonló könyvek. Az első oldalakon az eljövendő Petersburg tervrajzai és térképei voltak, az 1700. esztendőből.

Miközben e térképek fölött elmerengett, Rjepnin, akárcsak egykor édesapja, aki ezt gyakran említette, úgy gondolta, hogy ezt a helyet, az úgynevezett Európára nyíló ablakot, az orosz birodalom megvédésére is jól választották ki. A következő képen Nagy Péter volt látható, francia öltözékben, amint ujjával a mappára mutat, arra a helyre, ahol Oroszország új fővárosának meg kell születnie, egy szigeten, a hatszáz sziget egyikén, ott, ahol a Néva a tengerbe torkollik. Hogy a mocsarak között szélessék, a sárban. Meghódíthatatlanul.

Rjepnin, így álmosan is, a távoli, messzi idegenben, miközben szülővárosa képére meredt, fellelkesült.

Da zdrasztvuet Peterburg! — Éljen Pétervár! A meghódíthatatlan, az örök, a szépséges, a sötétségből és lápokból sarjadt város! — kiáltotta benne, a lelke mélyén Bárlov, Puskinnal egyetértésben.

Sem Párizs, sem London, sem Róma nem jött létre így, egy ember akaratából, egyetlenegy ember elképzeléséből, egyetlenegy ember ujjmutatására és parancsára, mintegy varázsütésre, Európa térképén. Egy ember álmának megvalósulása.

Nagyszerű. Nagyszerű. *Haraso Vam govorit, knjaz* — helyesen szól önhöz, herceg, hallotta Rjepnin a megboldogult Barlov meg nem hallható szavait a fülében csengeni. A halott bajtárs suttogását, aki már évek óta kíséri Rjepnint a hangjával, suttogásával, meg nem hallhatón. De vessen csak egy pillantást a következő képre.

A következő képen az építők voltak láthatók, fehéringes muzsikok munka közben, mintha az egyiptomi piramisokat építenék. Egyesek már teljesen kimerültek és összeestek a fáradtságtól. S az örök is láthatók voltak, amint munkára hajszojják, ütik-verik a szerencsétleneket. A munka idején — úgy mondták — százezernyi ember halt meg ezekben a mocsarakban.

Rjepnin maga is csodálkozott a cinizmusán, amikor felfigyelt, s lelke mélyén hallotta a suttogó hangot: így kellett lennie! Hosszú az út egy ember eszméjétől a nagyvárosig. Egyébként azok az emberek néhány év leforgása múlva amúgy is meghaltak volna — ki betegségben, ki iszákosságban, ki öregségben, vagy az Oroszországért vívott csatákban szerzett sebeiben. Ennek a városnak az építése is Oroszország győzelme lett.

Haraso vam govorit, knjaz! — hallatszott ismét Barlov kacagása, — de ezek az emberek élni szerettek volna, feleségük volt, gyerekeik, éppúgy, mint azoknak, akik Nepóleonért estek el.

Ez a megboldogult Barlovval folytatott beszélgetés ennél a londoni orosznál lassankét afféle hallgatóságos, csendes örületté vált, bajtársa öngyilkossága után, akivel esztendőkön át vitatkozott istenről, jóról és rosszról, Oroszországról és Európáról. Leningrádról és Moszkváról, különösképpen pedig Bruszilovról és Denikinről, a cárról és forradalomról, legtöbbnyire pedig nőkről és a férfiúi szerelemről.

Már öt esztendeje mormogott egymásnak ő és Barlov, egymás fülébe, suttogtak egymásnak, emlékeztek egymásra csaknem minden nap, ami pedig a legbolondosabb volt, kezdetben mindez csak röviden történt, esetlegesen, amióta azonban Rjepnin Londonba jött, egyre gyakrabban, ha Nadja előtt titkolta is, amíg még itt volt. Rjepnin ezért, londoni tartózkodásának első éveiben egyszer már egy fülörvost is felkeresett.

Az orvos megvizsgálta, megmérte a vérnyomását, eltiltotta az alkoholtól, s a végén még el is nevette magát: vajon az a hang, főként éjszaka úgy ciripel a fülébe, mint a tücsök? S azt ajánlotta, hogy ne egy hangnak képzelje el azt a hangot, hanem kettőnek. Az egyiket nevezze el *Johnnak*, a másikat pedig *Jimnek*, s valahányszor úgy érzi, hogy hallja őket, dugjon viaszból készült dugót a fülébe.

Mint Odüsszeusz.

Az orvos angolul mondta: *Ulisses*.

A viaszdugók azonban csak tűrhetetlenebbé tették a ciripelést. Semmi sem segített, az sem, ha egyik hangot felismerte és azt mondta, ahá, ez Jim, sem az, ha azt mondta: ez John.

Rjepnin akaratlanul is egyre gyakrabban emlegette magában és hallotta a fülében suttogásukat, akárcsak Barlov szavait is, kacagását és gondolatait. Sőt, az utóbbi időben még Barlov sírását is.

S egyre ritkábban mondott ellent neki. Most, mint tehetetlen, mint aki vágyik a hangjára, egyre gyakrabban hallgatta, valami szomorú mosollyal az arcán, amit már Nadja is észre vett, amikor még Londonban volt, s ha nem is tudta, mit jelent ez a mosoly, s honnan ered. Azon az estén, amikor megint ezt a könyvet lapozgatta, álmodozón, először kiáltotta hangosan, haragosan, Barlovnak: Fogd be a szád. Oroszul ez így hangzott: *Jazik za zubami*, Vlagyimir Nyikolajevics, vagyis: fogak mögé a nyelvvel, Vlagyimir Nyikolajevics!

Úgy ment végig a könyvön, akárcsak emlékezetében a Tavricseszkij kastély előtt és a Márvány udvar előtt és nem állt meg. Csupán képek voltak most azok az épületek, melyek előtt több mint harminc évvel ezelőtt gyakran elhaladt. Képek és semmi több.

A múlt. Prosloe. A vörösök semmit sem romboltak le.

Viszont sokáig állt a fényképész helyén, ahonnan az a Mars mezőt fotografálta. Ebben a hatalmas parkban minden geometriává változott, a fák is, a rondellák is, a fasorok is, amelyek az ösvényt háromszög alakban kísérték. S mégis mindez az emberi akarat egyetlen nagy képe volt. Csodálkozott az utak, pázsitok csodálatos tisztaságán s a lámpák elosztásán.

A vörösök semmit sem rontottak el. Ellenkezőleg, mindent szebbé tettek.

Különösen fájdalmas volt számára, ha a képeken a rozstrumok hatalmas építményeit nézegette, a kékesen áttetsző, fehér éjszakában, a Vasziljevicski szigeten, ahol gyermekként játszadozott. Sokáig, nagyon sokáig álldogált a sötétségben, az orosz hadsereg fővezérkari épületének boltívei alatt. A fényképész kedvéért valaki eleséget szőtt a galamboknak, azok pedig most itt voltak. A háborúban elesett millió és millió

orosz katona a múltba tűnt, de ez a szokás megmaradt. Talán azért, mert a galambok iránt megnyilvánuló könyörület itt olyan különös volt, Rjepnin végiglapozott a könyvön és zavartan állt meg az admirális épülete előtt is, s a legkevésbé sem hatotta meg a Téli palota bolondos homlokzatának szépsége, Rastrelli építész alkotása. A palota előtt felárulkózó tér hatalmas volt. Az óriási téren való átkelésre most járdának acélköröket helyeztek el, amelyek egyetlen egyenes vonalat mutattak. Ez új volt, ezen a téren, amely fölött annyi borzalom vonult el.

Carlo Rossi építész utcáját mintha Londonból helyezték volna át ide. Az Iszakovszkij székesegyházat ugyanígy. A Kazáni székesegyházat mintha a pápai Rómából hozták volna ide. Cári izlés.

De a legbalgább ezen a helyen Napóleon legyőzője, Kutuzov volt, az emlékművén. Pocakosan, holmi római tógába öltöztetve, kinyújtott karral a kezében marsallbotját tartva. Elfelejtette, hogy egészen más volt.

Rjepnin, noha emigráns volt, lelke mélyén a legkisebb gyűlöletet sem érezte szülőföldjével, sem ezzel a várossal szemben, amelyet a háború vett el tőle, mindörökre. A férfiak, nők a gyermekek tömege ellen sem, akiket itt, a képen látott, a Nevszkij proszpekten. A legkevésbé sem. A honfitársai voltak ott, akik vele együtt nőttek fel, polgártársai, akik most, ezen a képen elvonultak, talán ugyanazok, mint gyermekkorában.

Harasó, harasó, vam govorit, knjaz — hallotta, amint Barlov ismét a fülébe súgja. Vajon velük érintkezett tán? Hát nem velük lépett rokonságba? Sőt éppenséggel tán nem Konovalov kisasszonyt, Konovalov ezredes lányát vette feleségül?

Szrednyij klassz, knjaz? Középosztály, herceg? Igen, igen, jobb, ha folytatja a lapozást, ebben a könyvben a korlátok, a pompázatos korlátok képeit, melyek olyanok, mintha vascsipliké volnának. Mindenfelé bőségesen van belőlük a vizek fölött, a csatornák felett, szebbek, mint Velencében, a kertek fölött, és párok haladnak el köztük, az ifjúság, a szerelem, s a fehér pétervári éjszakák, melyek ezt a várost és az egész életet álommá varázsolják. Sőt még az a sok-sok pompás híd is, amely fejtetőre állítva tükröződik vissza a víz színéről, még azok is, szemmel láthatóan álomba ringatják az embert. Mert ugyan mi más mindez mostan? Mi más mindaz, ami ott, a gyermekkorban az övé volt, amit akkor látott és elveszített? Csupán álom és semmi más.

A Téli palota előtt a képen, ebben a könyvben, május elseje ünnepén mérhetetlen tömegek vonultak, melyeknek élén vörös zászlókat vittek, a vörös zászlók erejét, kifogástalan sorokban, s a sorok között tengerészek fehér sapkái mutatták a tömegeknek a fehér vonalat, amerre haladniuk kell. Amerre menniük kell. Ez a junker, Rjepnin, még itt sem, ennek a képnek láttára sem érzett legkisebb gyűlöletet sem, ezek ellen az emberek ellen, e világ ellen. Gyönyörködött ezekben az ember-sorokban, amint ellépnek a Téli palota előtt, amelyre vörös zászlót tűztek.

Ez a zászló, az Oroszországért vívott háborúban sem szégyenült meg.

Ő és ők szerepet cseréltek. Nem bántotta volna meg őket, még a tulajdon kivégeztetésén sem, ott, Krimben.

Amikor elbóbiskolásából egészen váratlanul felriadt, s amikor a könyvet ismét kezébe vette, az magától felnyílt. A képen, a könyvben ismét az Auróra cirkáló volt látható, amelynek ágyúí a cárizmus végét és a forradalom győzelmét meghirdették.

Rjepnin önkéntelenül is szinte megdermedt, mért épp ezen az oldalon nyílik ki az a könyv? A hadihajó a Néván lehorgonyozva állt.

Örök időkre, knjaz! — hallotta, amint Barlov a fülébe súgja. Acélteste most galambszínű volt, árbocai a kék égre emelkedtek. Ágyúí most is Sanktpetersburgra, azazhogy Leningrádra szegeződtek, akárcsak harminc évvel ezelőtt, de most mozdulatlanok és némák voltak. Rjepnin gyönyörködve nézegette, hogy ez a tőle olyannyira távoli szép kép oly igen kék. Rjepnin tűzér volt és szerette az ágyút. Hitt az ágyúban. A régi orosz ágyú emlékezetében ismét dörgött.

Da zdrasztvujet Aurora! — hallotta, amint a megboldogult Barlov mosolyogva odakiáltja, ő pedig csodálkozva vette észre, hogy semmi kifogása a hang ellen, sőt ez a kiáltás, ott benn, a fejében, úgy látszik, még nagy örömet is okoz neki.

Én vagyok az *Auróra!* — kiáltotta a kép.

No jó, hát akkor éljen az *Auróra!* — visszhangzott Barlov rekedt hangja a fejében.

A sors úgy akarta, hogy a cárizmus utolsó tengeri csatájában ez a hajó ne pusztuljon el. Csuzimánál. Hanem megmaradjon örök időkre, a Baltikumban. Szanktpetersburgban vetett horgonyt, hogy itt álljon, amint Barlov mondotta, örökké. Semmi kifogásom ellened, *Auróra*, mormolta ez a magányos orosz, olyannyira messze tőle. Az elvesztett tengeri csata fölött érzett gyászunkat, az ázsiai orosz flotta pusztulását te diadallá változtattad, sokkal nagyobb diadallá, mint ama másik győzelem volt ott, Csuzima bejáratánál.

Harasó, harasó vam govorit, knjaz — halotta a fejében Barlov kiáltását. Azt akarja tán mondani, herceg, hogy a forradalom világméretű győzelem Oroszország számára is?

Igen, igen, nagyobb dolog — mormolta Rjepnin. Róla, az *Auróráról* most nem csupán Japán és a Kelet tud, mint Csuzimáról, hanem az egész világ. Mind az öt kontinens tud róla. Bosszút állt a régi orosz ágyú — hallotta Rjepnin, amint a fülébe kacagott *John*. Győzelméről mindenki tud a világon — hallotta *Jim* nevetését is. Milyen szép vagy most, milyen tiszta, kék, békés és nyugodt — suttogetta valami Rjepninnek is. Ágyúztad Petrográdot, de sortüzeid az ő nevét vitték szerte a világon, messzebbre vitték, mint valaha is bármi más híressé tette ezt a várost.

Da zdrasztvujet, Aurora! — kiáltotta boldog nevetéssel Barlov. Dicsőség, dicsőség!

Mintegy álomban, úgy nézi ez a cári junker most, a messzi idegenben, az álomittas ember nyugodt tekintetével ezt a hadihajót, mintha ő is a vörösök pártján lett volna, s nem a császárpártiak mellett, Odeszszában — ahol merő véletlenből megmenekült a halálos ítélettől.

Csuzima után ez a cirkáló sokkal nagyobb ütközetre maradt meg Oroszországnak. Rjepnin nem volt vele. Ő, Kercsből, a megvert fehér hadsereg kétségbeesését és szégyenét vitte magával. Ők Oroszország ellen verekedtek, s nem tudták, hogy Anglia és Amerika, a franciák és a japánok, a románok és görögök öltöztetik őket mundérba, a hazájuk ellen. Mint a szemét szóródtak széjjel az egész világon. Hamarosan kihalnak, szégyenben halnak ki, noha mindazt, amit vétkeztek, az egykori Petrograd és a hajdani Oroszország iránti szeretetből cselekedték.

Da zdrasztvuet Aurora. Gyermekeink üdvözölni fogják Aurorát.

A könyvnek ez az egész, eszeveszett lapozgatása végezetül egy szintelen égőkkel, hatalmas csillárokkal megvilágított képpel ért véget, mintha a Preobrazsenszki ezred nagytermébe lépett volna be, a megboldogult Barlov kíséretében. Valójában pedig a szemeivel, egy hatalmas, jéghideg kriptába hatolt be. A kép, ebben a könyvben a Kreml Szent György-termét ábrázolta.

A terem építésének szemei előtt nyilvánvalóan a római Pantheon, s hasonló épületek képe lebegett, amidőn ezt a tervet elkészítette. A terem mennyezetét tartó márványoszlopok antik pillérsorhoz hasonlítottak, melyek ezredévekig tartanak. Jobbra és balra, katonás rendben, néhány hatalmas márványlap volt, köztük az átjáró ragyogott, amely tiszta tükörként fénylett. A márványablákra, melyek magasan a terem mennyezetének boltozatáig értek, azoknak a neveit vésétek, akik jogot szereztek arra, hogy az Oroszországért vívott harcokban tanúsított mérhetetlen vitézségükért a Szent György érdemrendet viseljék. A hatalmas csillárok ebben a teremben olyan erős, szikrázó fényt árasztottak, hogy Rjepnin szeme, csupán látásukra, innen a messzeségből is belekápázott.

Egyetlen nevet sem tudott elolvasni.

Úgy sorjázta, mint ahogy az örökkévalóságnak feljegyzett holtak nevei sorakoznak, szép rendben. A kriptából áradó félelmetesen ünnepélyes hatás nem is a fényűző pompában, nem is a márványban és díszítésében rejlett, hanem hatalmas ragyogásában, hanem a kőbe véssett számtalan sok név sorakozásában. Azoknak az Oroszországért elesett millióknak a neveiben, akiket az örökkévalóságnak jegyeztek fel.

S noha a cári Oroszországban keletkezett és a múlt emlékműve volt, a forradalomban mégsem szentségtelenítették meg, nem is pusztították el és el sem rejtették. A holtakat békén hagyták. Ez az emigráns, itt az idegenben, egészen magánkívül volt, miközben a képet nézte. A hadseregek szerepe tehát felcserélődött, milliók estek el az elmúlt háborúban is. Oroszország névtelen lakosai, ugyanazért az országért. Rjepnin le nem vette a szemét erről a képről. Homlokán verejtékcseppek gyöngyöztek.

Harasó, harasó, knjaz — hallotta, amint Barlov, a Szent György rend mind a négy rendjelének viselője, mormolja, ismét valamiféle másik világból Rjepnin felübe. — *»Ja uzsa ujehal — no ostavite tut mnje dver otkrito mojej zsznyi etoj jediniij szmiszl.* Én elmentem, de nékem hagyjátok itt nyitva az ajtót. Az életem egyedüli célja itt van.

Csuka Zoltán fordítása

ÖRÖKSÉG

DÉR ZOLTÁN

KÖLTŐ CSALÁDON BELÜL

(Újabb Kosztolányi-dokumentumok — befejező rész)

III. csoport

Amit az itt bemutatandó levelek nem irodalmi, hanem családias jellegéről írtunk, elsősorban a III. csoportba sorolt darabokra vonatkozik. A legnagyobb figyelmet is bizonyára ezek fogják kiérdemelni. Fontos adatokat olvashat ki belőlük az irodalomtörténész, a filológus is, de az egyszerű olvasó is talál bennük anynyi emberi dokumentumot, amennyi érdeklődését lekötheti. Világosan szólva: ezek a levelek szenzációsak. A szó több értelmében is. Ha mégsem a borzongatóbb, a túl intím mozzanatoknál idézünk tartósságban, nem prudenciából tesszük, hanem mert ezek jelentősége jóval kisebb, mint a szakmai szenzációké.

A filológus nyereségei között első helyen a művekre vonatkozó adalékok említhetők. Szó esik itt a *Boszorkányos esték* című novellás kötet, a Maupassant-fordítás kiadásáról, megjelenéséről. A *szegény kisgyermek panaszainak* születéséről s egy igen fontos vers keletkezéséről részletesen is. Ertesülünk az alapvizsgáló készülő költő gondjairól. Főlvételeket, anekdotaszzerű beszámolókat olvashatunk az egykori Szabadka értelmiségének mindennapjairól, a *Pacsirta* forrásairól. Még élesebb, még közelebb világitásban jelenik meg előttünk a Csáth Gézához fűződő barátság. Itt közöljük az Ady iránti ellenszenv korai doku-

mentumainak egyik legérdekesebbikét. Betekinthetünk a költő szellemi életének titkaiba. Megismerhetjük a nőkről férfiaknak előadott nézeteit. Az utolsó levelekből pedig ennek az időszaknak legfontosabb eseménye, a Hedda-szerelem története gazdagítható néhány igen érdekes és új vonással. Ez az áttekintés persze épp csak sejtetheti e levelek valódi jelentőségét. Hogy jelentésüknek mi a konkrét tartalma, az csak közelebbi vizsgálat, tüzetesebb kommentálás révén mondható el.

E levéltömb első öt darabja, amint a keltezés is mutatja, 1905–1906-ban Szabadkán és Budapesten íródott. Kiderül belőlük, hogy Kosztolányi nemcsak sokat írt akkoriban a Bácskai Hírlapba, hanem szülővárosában is elég sokat időzhetett, hiszen — mint a 30. levélben írja — a lapot jóformán ő csinálja. Kitűnik, hogy nemcsak az *Álom és Álom* című gyűjteményből (Budapest, 1969) ismert *Heti levelet* és jegyzeteket, glosszákat írta ő: »vezércikket sohasem ollóztunk, mióta segédszerkesztő vagyok...« — közli ebben a levélben, önkéntelenül is új gondot róva a Kosztolányi-kutatókra. Annak földerítését, hogy mely vezércikkek származhatnak tőle.

Hogy a segédszerkesztői státus nemcsak cím volt, hanem betöltött szerep, bizonyítják a társas életben,

a közéletben való részvételre utaló mozzanatok: hogy részt vett a nyomdászok bankettjén, kapcsolatot tart a lap munkatársaival. Azért fontos erre figyelmeztetnünk, mert ezek azok az élmények, melyeket már írói szemmel, írói szándékkal élt át. Úgy vett részt környezetében eseményeiben, hogy kissé már felülről, anyagként nézte azt, amit láthatott. És ennek tudatában is van: »Egyáltalában most veszem észre — írja —, hogy az újságírásból, valamint multam kevés tapasztalatából mily sok anyagot merítettem a regényemhez s a többi prózai íráshoz is.« (30.) Mintha csak sejtene, hogy hatvannégy év múlva, újságcikkjeinek megjelenésekor újságíró és szépíró termékeny kölcsönhatásának példájaként tiszteli majd a kritika. Annyi azonban bizonyos is, hogy a gyerekkori Szabadkáról való tudását ekkor gondolta át a modern költő észjárása szerint, s talán a *Pacsirtában* és az *Aranysárkányban* majd formát öltő képek csirái is ekkor fogantak.

Ami a »Toncs-estély«-re vonatkozó információkat illeti (31.), azok már csak azért is fontosak, mert Toncs Gusztáv rivalása volt a költő apjának, s e rivalizálás természetéről, a tanárok és igazgatójuk, Kosztolányi Árpád viszonyáról ilyen közeli, bizalmas dokumentumot eddig nem ismertünk.

Kitetszik ezekből a levelekből az is, hogy a budapesti irodalmi élettel, a barátokkal való kontaktus szorossága változatlanul elsőrendű ügye Kosztolányinak. Üdvözeteket küld öccse révén is Endrődynek, s engesztelő köszöntést Juhász Gyulának. »Nem szeretném, ha ellenséggemmé lenne — írja —; még azt hihetnék, hogy komolyan tudok haragudni oly kicsinységekre is, mint ő.« (30.)

Ennél a »kicsinységek«-nél érdemes megállnunk, mert az a sejtésünk, hogy súlyos nézeteltérés rejlik mögötte: az Ady-ügy. 1905. július 20-án ugyanis egy nekibúsult és rapszodikus levélben azt közli Juhász Kosztolányival, hogy: »Ady Endrét szeretem.« Július 25-én pedig — szintén egy nekibúsult levélben — problémáinak címszavait sorolva, Szegedről ilyeneket ír Babitsnak: »6. Kosztolányi íthton van. 7. Haragszik Juhász Gyula.« (I. m. 87,

88.) Akár Ady miatt támadt ez a harag, akár nem, levelezésük tanulsága szerint 1905 augusztusában még Juhászt mondja Kosztolányi utolsó emberének (I. m. 103.). Decemberben azonban már fagyos udvariassággal fogalmazza Juhásznak írt levelét (I. m. 107.), s 1906. február 19-én pedig a Babitsnak küldött *Új versekhez* mellékelte levélben Ady után Juhászt is igen haragosan ócsárolja. (I. m. 110.) Erre az együttérzést, szövetségést kereső levélre Babits a legteljesebb egyetértéssel válaszolt, levele az Ady-szapulásban túl is licitálja Kosztolányit.

Nos, ehhez a jórészt levelekben és magánbeszélgetésekben zajló korai Ady-perhez kínál új adalékokat gyűjteményünk 31. darabja, melynek az az érdekessége, hogy nem is öccseit akarja tájékoztatni Babits leveléről, hanem Ady hívei ellen, azok bosszantására akarja porondra dobni barátja levelét: »Gyűlöletemnek, mózosi haragomnak ő ad hangot ékesszóló ároni nyelvél.« Elvárta volna ezt a segítséget 1929-ben is, mikor nagy vitairatban szólt föl Ady népszerűsége ellen, de Babits akkor már megtagadta a pártfogást. Jó volna tudni, 1906-ban mit szölt hozzá, hogy levele ilyen szerephez keveredett.

Ehhez az irodalomtörténeti szenczációhoz képest véltük kevésbé fontosakban e levelek magánjellegű információit: a barátságra s a szerelemre vonatkozókat. Elkerülni azonban nem akarjuk ezeket a vonatkozásokat sem, hiszen némelyik, minden pikantériájával együtt is, irodalomtörténeti érdekű. Van dokumentumértéke annak a tudósításnak is, amelyben a Kosztolányi család távoli őseiről szerzett friss értesülését eldicsekszi. S ebben külön nyomatékkal hangsúlyozza, hogy ősei nem voltak tótok. (31.) Ez arra vall, hogy az eredetnek ilyen lehetősége foglalkoztatta a családot. Ugyanez a levél rendezi el, oldja föl a Csáth Géza és költőnk között támadt nézeteltérést, átmeneti sértettséget, s tesz nyilatkozatot az értékről, amit számára ez a kapcsolat jelent.

A 32. levél aztán igen beszédesen demonstrálja is a kapcsolat kivételes szorosságát, intim bizalmaságát. Gyűjteményünknek talán ez a legérdekesebb darabja. Mindjárt az elején azzal lép meg, hogy a ki-

sértethistóriák Kosztolányija, aki írásaiban megfontolt céltudatossággal ábrázolta, adagolta a rejtelmességet, s későbbi műveiben jobbára beteges figuráit hozta kapcsolatba az okkultizmussal — az *Aranyáskány* Hildáját, az *Édes Anna* Vizynéjét —, most maga is egy teljes odaadással átélte széansz részeseként jelenik meg előttünk, s ezzel fényt vet misztikus novelláinak az élet-érzésben rejlő gyökerére, fedezetére.

Bármily furcsán hangozzék is, de a bordélyházi élményről szóló beszámolóknak, s a versnek, melyben ezt az élményt Kosztolányi földolgozta, legalább ekkora a szakmai tanulsága. Aki ezt a levelet meg a többit elolvassa, ha eddig nem tudta volna, ezekből megbizonyosodhat, hogy költőnk a szerelmenek nemcsak platói változatát ismerte. S érdekes, hogy első kötetének kritikusiai mégis épp a szerelmes versek hitelét találták kevésnek. Ady Endre például ezt írta róluk: »A szerelme is halálos álom, s fogadok bármilyen pénzbe, hogy hús-vér asszony nincs egyetlen szerelmes verse mögött sem. Ha olcsó emberrel volna dolgunk, majdnem ráfoghathoznánk, hogy az eggyel-több ciklus kedvéért irt szerelmes verseket is.« (*Ady Endre az irodalomról*. Budapest, 1961. 190.) Lukács György, aki különben nagy megbecsüléssel jelzi Kosztolányi modern törekvésének jelentőségét, a szerelmes versekről, s nemcsak azokról, ezt írta: »Kosztolányi ma még túlságosan experimentál. Még nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogy hol vannak — persze talán csak egyelőre — a határai. Vannak ebben a kötetben egyenesen program-szerű versek (a szerelmi versek legnagyobb része; a magyar versek; a pár szociális vers), amikben rögtön meglátszik az átéltség hiánya, az, hogy a kötet teljessége kedvéért íródtak, vagy a legjobb esetben egy ötlet szülőttei.« (*Magyar irodalom — magyar kultúra*. Budapest, 1970. 27.)

A versek között, melyekre ezek a bírálatok utalnak, ott van az *Egy leányról* című szonett is. Tehát az a vers, amely a 32. levélben előadott élményből született. Praktikus észjárással vers és beszámoló szembeállításából nyomban le lehetne vonni a következtetést, hogy Ady tévedett, tehát elvesztette volna a pénzét, ha fogadott volna, hogy a

kritikusok tévedtek, mert élmény és mű lényegében fedi egymást. Ha viszont a vers eszményítő ünnepélyességét, áhitatos zenévé párolt érzelmességét halljuk, el sem lehet benne képzelni ilyen elemet: »A kezébe tettem a kezemet és elmentem vele — ő ne ne vess, kutya! — szobára.« Nemhogy ilyen tárgyyszerű alakban, de még a vers hangulatában, a szemlélet árnyalataiban sincs benne, hogy mégiscsak vásárolt szerelem az, amelyben ilyen áhitatosság stilizálódik. A stilizálástól persze már a levélbeszámoló sem mentes, de a valóság tartalmakat ott még nem párolhatta ki teljesen a költői szándék. A levél spontánabb megnyilatkozás. A vers aztán valóságos szertartássá avatja, vértelen filozófiai absztrakció glóriájába vonja az eseményt. Még legvitálisabb mozzanatait is teátrálissá hígítja a »virágtüvornya« s a »gyönyörsírkoly« vadregényes hatása. Ilyenformán bizony igaza van Ady-nak, mikor a versek mögött nem érzi a »hús-vér asszony« valóságát.

Van aztán ennek a témának más összefüggések felé utaló jelentősége is. E történet után jó huszonhárom évvel a Nyugatban megjelenik egy Esti-novella. (Az Esti-ciklus *Ötödik fejezete*). A novella és a benne ábrázolt nap vége felé vásott bohém-társaival egy utcanőnél köt ki Esti Kornél. A cimborák, heccelők kedvük kitöltvén, tovább is állnak, de Esti — részvétből, ügyetlenségéből — ott marad. Beszédbe elegyednek, s ennek során itt is, mint a versben, érdeklődéssel, részvéttel áthatott emberi kapcsolat létesül.

De a novella mégis, minden ízében más, mint a vers. Jól kitűnik ez ebből a rövid részletből is:

»A nő egy nádszékét tolt feléje. Ő is leült, vele szemben a díványra.

Igazuk volt: ez a lány már nem fiatal, elcsigázott, a mosolyában pedig van valami eszelős. De másképp is lehet őt szemlélni. Hevíteni kezdte képzeletét, és akkor a valóság eltűnt. Nem, nem volt egészen igazuk, túloztak: a bőre hervadt, de fehér, liliumfehér. Fogai is megvannak, majdnem mind. Kődös, zöld macskaszeme, gömbölyű fakó-éhes arca, szűk homloka megtetszett neki.

— Hogy hívják?

— Paula — válaszolta a nő, valami lágy, náthás hangon.

Estire a szavak babonásan hatot-
tak. Ez a név úgy hatott rá, mint
egy hervadt tearózsa. Lehunyta szem-
mét.

— Mi volt azelőtt?

— Fésülönő.

Ekkor Esti kétségbeesetten bele-
fogódzott a kezébe és a szoknyá-
jába.«

A különbséget, mely vers és no-
vella között észlelhető, eredeztethet-
nénk a műfajok közötti különbség-
ből is. Egy részét. Sokkal fontosabb
azonban a szemléleti különbség.
A vers eszményít, kiszűri a visszata-
szító elemeket. A novella érdes vo-
násokkal jelzi ezeket, s azt is ábrá-
zolja, hogy milyen bonyolult, több
arcú érzékenység: kíváncsiság, esen-
dőség, számalom vitte rá a költőt,
hogy a nőben a vonzót is észreve-
gye. Lehetne hiteles egy eszményít-
ő stilizálás is, ha ellenpontozott
volna, ha jelezné a közeget, a kül-
sőt és a belsőt, amelynek ellenére,
amelyen magát átküzdve ölt formát
az áhitatos vállalás. Az ifjú költő
azonban — s az egész összevetésnek
ez a tanulsága — még sematikusab-
ban stilizál, mintsem az élmény
emberi tartalmának rétegeit, árnya-
latait érzékeltetni tudná.

Remekmű felé utal, s a költő
szemléletének igen fontos tartalmait
segít motíválni a 38. levél is. Min-
denekelőtt azzal lep meg, hogy el-
árulja: Kosztolányi, a francia szel-
lem szerelmese, aki vallomásai szer-
int Magyarországon kívül legjobb-
ban Franciaországban érezte magát,
s ezt a vonzalmát útinaplókkal, esz-
székek és gyönyörű műfordítások-
kal is kifejezte, iszonyúnak találta
Párizst 1909 májusában: »Valami
rettenetes, szóval ki nem fejezhe-
tően borzalmas fészkek, a középkor
és az újkor vegyülete, méreg és cu-
kor, csók és halál együtt, az ide-
gennek, nekem legalább csak ijesz-
tő, kellemetlen és érthetetlen.« Et-
től az érzéstől egy táncosnő váltja
meg költőnk: a szexuális tobzódás,
amelyben a hölgy részesíti.
»Nevetek mindenem. Ez a szerelem.
Parisba semmiért nem érdemes jön-
ni, csak ezért.«

Rendkívül érdekes ez a beszá-
moló több szempontból is. Minde-
nekelőtt azért, mert *Cseregdí Ban-
di Párizsban, 1910-ben* című novel-
lájában, mely a *Tengerszem* című

kötet egyik legjobb darabja, a fő-
hős szintén így van a francia fő-
várossal: nem szenvedheti. Ellen-
szenvé mérsékeltebb: a város sza-
gát nem bírja. Abból, hogy a vá-
rosban otthonos Esti is szerepel eb-
ben a novellában, s hogy Cseregdí
Bandi végül egy magyarnótás du-
hajkodásban vigasztalódva elveri a
pénzét, arra lehetett következtetni,
hogy a modell ezúttal valaki idegen
volt. Nem hatálytalanítja ezt a
feltételezést a 38. levél sem, de fi-
gyelmeztet arra, amit Kiss Ferenc
Nero-elemzése is bizonyít (Új Írás.
1965. 5.), hogy Kosztolányi figurái-
nak rajzában, még a tőle merőben
idegenek rajzában is, sokszor merít-
ett saját élete, saját természete for-
rásaiból. Bizonyára ennek is része
lehet abban, hogy a legkülönbélebb
alakokat olyan közelről és belülről
tudta ábrázolni.

Ilyen értelemben képvisel doku-
mentumértéket még az a levélrész-
let is, mely arról tudósít, hogy
»...semmit nem írok, semmit sem
olvasok s legfeljebb csak társasá-
gokba járok, nők közé — szobalá-
nyok közé. Minden nő szobalány
s a szobalány a legnőiesebb nő.
Tombornénál pedig van egy prae-
rafaelita szobalány, szőke és karsú,
aki jelenleg ihletet ad a költői al-
kotáshoz.« (36.) Erdemes itt fölidé-
znünk a *Három szatíra* egyikét, az
Úriasszonyt, mely a kíméletlen sza-
tírával ábrázolt élődsi, természetel-
enese hipermodern úrinő rajzát
így zárja: »Hogy olykor / teára hív,
kűnn az előszobában / megcsókolom
a szobalánya száját, / és elmenőben
is mindenkoron / a szobalánynak
csókolok kezét.« Ez a versbeli gesz-
tus olyan látványosan szép, annyira
szerves része az úriasszonyt lelep-
lező képnek, hogy inkább a költői
demonstráció egy mozzanatának
képzelniünk, mint valóságos gesztus-
nak. S most a 36. levél ismeretében
joggal hihetjük, hogy a költői de-
monstráció szándéka azért bizonyul-
hatott ilyen találékonynak, mert az
emlékek közt volt élmény, azaz kép,
amelyet megtalálhatott.

Más irányba tereli, de szintén
fontos szemléleti problémára hívja
fől a figyelmet a 38. levélnek ez a
mondata: »Nevetek mindenem. Ez a
szerelem.« S érti ezalatt a táncos-
nővel töltött éjszaka eseményeit.
Nem erkölcsi céllal, hanem a

költő életének megismerése végett kell itt arra emlékeztetnünk, hogy ekkor még tart a Hedda-szerelme, Kosztolányi életének talán legnagyobb szerelme. Az első levelet Párizsból is Heddának írja, aztán többet is. Ezek egyikéből való az alábbi néhány sor:«

»Edes Hedda,

bánom, hogy megírtam első leveletemet. Csak az első ijesztő impresszió volt. Ma már boldogabb vagyok, mint bármikor és bárhol. Sok barátom és nagyon sok ismerősöm van. Itt akár halálom napjáig is élnék.

Ha elmegyek innen, sírni fogok a vonatban.

De mit beszélek magamról?

Elöttem egy finom és értékes levél. Minden sorát imádom. Zavart vagyok, hogy így — olyan messziről — eljött hozzám.»

Ez a levél is 1909 májusában kelt, mint a 38., mely a táncosnővel töltött éjszakáról számol be, ez is hírt ad az első napok ijesztő benyomásairól, s aztán arról is, hogy ennek már vége. S igen tiszteletre méltó őszinteséggel beszél arról is, hogy milyen jól érzi magát, mennyire boldog. »Minden sorát imádom« — írja, de a folytatásban mintha már mentetgetőzne: »Mit írjak még? Minden percem el van foglalva. Múzeum, könyvtár, színház, társaságok. Egész boldogság. Csak te hiányzol.« (*Fecskelény*. Újvidék, 1970. 65.)

Igen tévedne, aki e két levél szembesítéséből arra a következtetésre jutna, hogy az egyik hazug. Mikor az ötvenéves Kosztolányi egy idegen asszony iránt szerelme gyulladt, őszintén kívánta feleségétől, hogy béküljön meg az asszonnyal, sőt szeresse. (Kosztolányi Dezsőné: I. m. 329—335.) Bár az előbb idézett levél elárulja a költő zavarát, mégis őszintének kell hinnünk, amikor az egyik levélben Lányi Heddát imádjá, a másikban meg arról tudósít, hogy szereti a táncosnőt. Bizonyára mindkét érzésnek megvolt a maga belső hitele és sajátos logikája, s a helyzet, hangoltság, ihletettség mindkettőt föl-fölzízíthatta. De hogy ezek a szimultán kapcsolatok ilyen zavartalanul létezhettek egymás mellett, abban nyilván a kor iratlan erkölcsi kó-

dexének, a férfინormákat elég szabadon értelmező szokásjognak is szerepe volt. Szempontunkból ennél is tanulságosabb azonban, hogy Kosztolányi szemlélete felől is igazolást kaphatott ez a gyakorlat. E szemlélet pregnáns megnyilatkozását olvashatjuk gyűjteményünk 37. darabjában, melyben unokaöccsének azt tanácsolja, hogy óvakodjon a gaz nőktől, s arról elmélkedik, hogy »A nőt nem szabad lelki ügygé tenni. Soha, semmiáron. A férfi akkor legszebb, ha kócos hajjal megy az utcán s gondtalanul füttyürészve les egy ingyen koituszt. Milyen főséges szabadságot érez ekkor.«

Ugyanebben a levélben számol be arról, hogy apja nála járt és megróttá a futó viszonyokért: »Reggel meggyóntatott és kijelentette, hogy ez és a „platói szerelme” (értsd: Rózsaszüret) nem művelhető együtt.« A *Rózsaszüret* című vers egyik strofájában ugyanis ezt írta Kosztolányi:

Temetkezik a csillag is fenn.
De te ne félj, aludj csak, édes, —
fehér ágyban fehérülő rózsá! —
A te csokrod hajnalra kész lesz.
Ne félj, ne félj, aludj csak édes.

Am ezt a csokrot a fehér ideálnak »tigris körmű« rózsák közül, velük véresen tusakodva szerzi a költő. Kifejezve így azt, hogy — miután a szenvedélyek poklából kikerült — tisztán akarja magát átadni ideáljának. Volt tehát bizonyos drámaiság is abban a kettősségben, melyben az olcsó és a tiszta szerelmet Kosztolányi összehangolta, de hogy ez az összehangolás ilyen jól sikerülhetett, abban az előbb idézett levelekből kiolvasható szemlélet: a devalváló fölény is részes. Valahol itt, e levelek idejében foganhatott meg Kosztolányiban a meggyőződés, melyet egyik legszebb szerelmes versében később így fogalmazott meg:

Én nem hiszek a nőbe. Nem a
[kézbe,
mely ad-vesz, a szájba — kis piros
[ajtó,
most nevető, most bánatos-sóhajtó —
a karba, amely integet igazán:
de hittem a te két jó-jó szemedben,

(*Én feleségem, jó és drága-drága*)

És hitt Hedda szemében is, másokéban is, mert a filozófiánál a lélek nyitottabb, hívőbb volt és szerelemre utaltabb. De a filozófia jól jött, ha a szertelen hajlamokat igazolni kellett, s az olcsó szerelmek utáni csömör új érveket kínálhatott a filozófiának. Ennek a dialektikának a megértésében bizonyára fontos szerepet tölthetnek majd be ezek a levelek.

S végül külön kell még szólnunk az utolsó tizenegy levélről, melyek — a 35., 36. és a 38. kivételével — mind a Hedda-üggel kapcsolatosak. A Hedda-szerelmem külön regény. Regény a szó legszorosabb értelmében (Ennek eseményeit igyekeztem nyomon követni *Fecskelány* című munkámban.) Az itt közölt levelek a regény keserves kifejlésének, csődjének idejéből valók. Megértésükhöz mindössze annyit kell elmondanunk, hogy Kosztolányi és Lányi Hedvig szerelme 1907 szilvesztere táján kezdődött, s 1910 májusában szakadt meg. Nagy tűzű szerelem volt ez. Lángja olykor káprázatos fénnel égett, máskor végzetesen lobogott. Versek, versciklusok, novellák őrzik emlékét, s kihatott a költő szemléletére is. Heddák Szabadkán laktak, Kosztolányi ekkoriban gyakrabban is járt haza, mint előtte s utána bármikor. De a szerelem lázas-mámoros szomjúságához mérten mégsem eleget, s az így támadt űrt levelekkel, üzenetekkel igyekeztek áthidalni, elviselhetővé tenni. A leveleket általában postán küldte, de igen sokszor unokaöccseivel: Brenner Józseffel és Brenner Dezsővel és öccsével, Árpáddal. Ők közvetítették sokszor az üzeneteket is, s főleg míg a szerelmet titkolni kellett. Avatottak voltak tehát. Különösen Brenner József, akivel titkait Kosztolányi megosztotta. Brenner Dezső pedig olyanformán is, hogy ő is vonzódott Heddához, sőt Hedda naplója és más források szerint ez a vonzalom nem is volt egészen egyoldalú. Ám a Kosztolányival való kapcsolatot ez nem zavarta. Sőt mikor a szakításra sor kerül, a fiúk, köztük Brenner Dezső is, a költő pártjára állnak. Vigasztalják, istápolják, mi több Brenner Dezső a neki írt Hedda-levelek prezentálásával is hozzájárul a költő szakító indulatának meg erősítéséhez. Ez a szoros összefonó-

dottság magyarázza, hogy az itt közölt levelekben olyan mély a bizalom, olyan hálás a költő.

Ezek a levelek ugyanis a szakítás utáni kétségbeesés dokumentumai. A 34. ugyan még a boldogabb időkből való, és a Heddához küldött levelek közvetítésének mellékterméke. A 39. és a 40. azonban kivételes pontosságú dokumentuma annak, hogy a szerelem ormán milyen erős a költő belső nyugtalansága, s ezáltal annak is, hogy ez az orom-lét — a szenzibilitás végletessége folytán — mennyire magában hordozza a zuhanás előérzetét. A 41., 42., 43. és 44. viszont már a megrendülés állapotában kelt. A 40. ugyan 1909-ből való, de érdekes, hogy már ez is csupa panasz és félelem a fejleményektől. Kiténik belőle, hogy ezt a szerelmet Kosztolányi már a szakítás előtt is ambivalens érzésekkel élte. Félt tőle és lázasan itta. Végzetesnek érezte és nem tudott tőle szabadulni. (»Egy végzetes szerelem — milyen mély! — csüng rajtam s gyenge vagyok vele szemben.«) De vajon miért félt? Kínál erre választ a Hedda-regény több mozzanata is, de arról csak ez a levél beszél, hogy ez a végzetes szerelem a dicsőség, a siker veszedelmeként jelent meg olykor Kosztolányi képzetében. Persze a belső válság, melyről ez a levél számot ad, nem csupán a szerelem fejleménye, hanem afféle közérzet-zűr, melyben a pániknak sokféle oka lehet. S mint ilyen, tanulságosan szemlélteti a költő egyensúlyát néha fölbillentő zavarok egyikét.

Az utolsó négy levél aztán már a szenvedő költőt mutatja. A költőt, aki rajongva szeretett kedveséről megtudja, hogy másoknak is írt szerelmes leveleket, másokat is csókol. Eszébe sem jut visszaemlékezni a maga párizsi vétségeire. A csalódás letaglózza, beteggé teszi. Erről adnak hírt a levelek. A fájdalomról, mely új tények gyötrelmével szeretné egészen fölégetni a megcsúfolt szerelmet. De az is Kosztolányira vall, hogy közben a helyzet színjáték-lehetőségeit is kiéli. Az ünnepélyes gesztusokat, a kínálkozó irodalmi analógiákat. Nemcsak éli, de írja is már a válságot. Vérbeli művész, aki még vére hullása közben is arra figyel, hogy hova esnek

a vércsöppek, s hogy ahová estek, környezetükkel milyen színhatásokat produkálnak.

S nem zárhatjuk le ezt a kommentárt annak hangsúlyozása nélkül, hogy a szépíró a többi levélből sem hiányzik. Jóllehet többségük — mint írtuk — nem »irodalmi« levél, s jelentőségüket őszinteségük, közvetlenségük, dokumentumértékük adja, érdekességüket más természetű effektusok is fokozzák. Legkevésbé vonatkozik ez azokra, amelyek valamely megbízás gyors elintézésére sürgetik a címzettet. Némelyükben azonban anekdotaszerű eseményt idéz föl. Egy-egy találó mozzanat kiemeléssel érzékelteti a közeget, az eseményt, amelyről beszámol. A 32. például idéző erejű sejtelmességgel beszél el a színházi estét, amelyen az öccsével való szellemi találkozás titokzatos aktusa létrejött. Külön művé a leveleken belül sohasem kerekednek se a történetek, se a vallomások. Az információ praktikus érdeke hamar megszakítja a nagyobb áramlásokat. Sőt néha táviratszerű mondatok laza fűzésévé teszi a levelet, mivelhogy itt azért mégiscsak a mondanivaló tárgyi része a fontos. Ha a Hedda-levelek érzelmi tadósítások, a Babbitshoz és Juhász Gyulához szólók egy nagyszabású szellemi szeánsz aktusai, ezek az ember hétköznapjának szürkébb, de póztalanabb dokumentumai. Azok sokkal többet mondanak a költő érzéseinek hőfokáról és kulturális világképének rétegeiről, ezek ügyes-bajos dolgairól. S néha olyasmikről is beszélnek, amikről a művek csak áttételesen, stilizáltan adnak számot, más levelek pedig sehogyan sem.

29.

Kedves Józsi, esedezem sürgősen menj el *Kilián Frigyes Váci utcában* levő üzletébe s kérdezd meg Jack London könyve *The Son of Wolf*, melyet már hét hete megrendeltem, két korona előleg ellenében, megérkezett e s ha nem mikorra várható. Ha megjött igazold magad, vedd át s hozd haza. Ha nem, tudakolj meg mindent. — Szabó B. István haza jön e husvételre? Jó lenne, ha felnéznél az öreghez s megkérnéd vegye már meg valahára

(egy antikváriumban) *Szinnyei Magyar mondattanát* (középkolai tankönyv), a *Finn nyelvtant* (régien, egy levizsgázotttól.) [!], s a *könyvomas fonetikát*. — Mohácsi Jenő egy lelkesedéstől áradó levelet írt hozzám, olyanformát, hogy »olvas-tam költőtárs«... s küldött maga is gyönyörű verseket, melyeket majd közre adatok alkalmadtán. Egyébként várlak

Kosztolányi Dezső

Szabadka 1905. ápr 12.

Az üzletben e levéllel igazold magad.

30.

LEVÉL

Étsy a Dorrit kisasszonyban óriási. Jelenleg felfüggesztek minden ábrándozást s képzelhetetlen elfoglaltságom s óriási munkásságomra való tekintettel egy évig várok. Az idő letelte után, ha diplomám lett, egyszerűen megkéretem.

Tizenkét hó! Gyorsan elröpül. És a világ-probléma meg lesz oldva.

x

Az új munkatársunk O.G. a gyermek menhely tisztviselője egy képzelhetetlenül tehetségtelen és szíves ember, székely. Nagymagyar és közönséges fély.

A multkor pazar uzsonnára hívott meg, a min sok érdekes megfigyelést tettem. Egyáltalában most veszem észre, hogy az újságírásból, valamint multam kevés tapasztalatóból mily sok anyagot merítettem a regényemhez s a többi prózai íráshoz is.

Vasárnap este a nyomdászok bankettjén veszek részt, hol az ünnepi felköszöntőt Horovitz mondja; a nyomdászok közül a kis kancsal — az intelligencia képviselője — köszönti fel a szabadkai újságírókat.

x

Mit irjak meg? Fáradt vagyok. Kiesik a toll a kezemből.

Kedves Árpi és Józsi nagyon kérek benneteket, hogy ti, kik nem vagytok annyira elcsigázva, mint én — az egész B.H.t én csinálom: ve-

zércikket sohasem ollóztunk, mióta segédszerkesztő vagyok — legyetek szivesek hosszú és érdekes leveleket írni: hetente legalább kétszer. —

Mit csinálnak a sznobok??

x

Még nincs vége a levélnek!...

A jó Biróról még irok egyet-mást!...

Bizony, kedves Jóskám, a mi Jánosunk teljesen elveszett ember. A banknak él, utálja az írást (semmit sem ír), nem olvas, — még a bátyja dolgait sem — s már szeret ilyenféle kifejezéseket használni: *modus vivendi*, *uti figura docet*, stb. stb. melyek annyira magukon viselik a leendő bankigazgató miveltségének mázát.

Most bátyjának esküvőjére Bpest-re megy.

Azt mondta, hogy 60 frt. gombostűpénzt küldött fel a sógornójének.

En, a balga itt elszóltam magamat, mint már szoktam s írásomból fel sem tekintve vetettem oda neki

— Harisnya pénz?...

János elpirult. Kissé meg is haragudott, aztán rövidesen kibékült.

S karonfogva engemet elmesélte, hogy veszett össze Kassovic-cal, a bank aligazgatójával, mikor a járulékok leszámolásánál...

x

Mohácsit kérdezték meg (akár Józsi, akár Árpi), megkapta e a könyveit. Már rég elküldöttem neki.

Endrődyt, a kedves fiút tiszteltem. Versét, — ezt is mondjátok meg neki — amelyet egyébként ismerek, nagy tetszéssel olvastam a P. Nben.

Juhászt, ha meglelitek, köszöneteket a nevemben is. Nem szeretném, ha ellenségemmé lenne; még azt lehetnék, hogy komolyan tudok haragudni oly kicsinységekre is, mint ő.

Magyart, Batancsot s benneteket egyszerűen csókollak.

x

Ti is irjatok mihamarabb és minél többet. Amen.

31.

Kedves Józsi és Árpi,

megkaptam a leveleteket s most, felugorva az ágyból sietek nektek válaszolni.

Mindenekelőtt a legkellemetlenebb ügyről — Józsinak!

Kedves Józsi, úgy látom félre értettük egymást.

Nem tudom mit írhattam a levelezőlapon, annyira azonban bizonyos, hogy lecsepülni semmiesetre sem akartalak, s azzal a mit te papírra vetettél korántsem intézted el az ügyet, mert, ha te magadat nem tartod hivatásos írónak — én mindenestre annak tartalak. Tudd meg, hogy — nem szép, hogy ily nyíltan és ilyen nagyképpen konstatálom! — én mindég azok között voltam, kik a legnagyobb szeretettel olvasták minden sorodat s ha tévedtem veled szemben csak túlbecsülhettelek, bár ezt sem hiszem, lebecsülni sohasem tudtalak és tudlak. Kissé nagyképpen hangzik ez írás, de ez már vele jár minden betűvetéssel...

Szó a mi szó átolvastam — újra nagy gyönyörűséggel — a Bródy cikkét a B.H. szerkesztőségében és csakugyan észrevettem, hogy hatással lehetett reám, jóllehet határozottan emlékszem, hogy Jean Paul-ról szóló gyászbeszédében Börnének szintén hasonló passzus van; az ilyen tegeződő apostrofálások s egymásba szőtt-font mondat-láncok közismert fogásai az íróknak. Megjegyzem nem lehetetlen, hogy a te írásod nélkül nem jut eszembe, hogy használjam.

Béke velünk, tehát! Ne tünjék fel neked nevetségesnek e hosszadalmas igazolás és buzdítgatás. Nem szeretném, ha egyik legjobban becsült rokonlelkem elhagyna s elveszne az orvosi könyvek tömkelegében rám s az irodalomra nézve.

Egyébként itt küldök egy levelet, azzal a kéréssel, hogy Juhással, Mohácsival, Hegedűs B. Gyulával, György Oszkárral s az Ady-imádkokkal olvastasd el: Babics Mihály írta, az én édes jó barátom, a gondolkodó, a költő, miután elküldtem neki Ady »Új versek«-ét. A szemérmetlenül hazug újságkritikák után jó lesz elolvasni a »modern«-eknek tanulságul. En egy hasonló levelet

irtam hozzá s ő minden szavamat helyeselte. Gyűlöletemnek, mózesi haragomnak ő ad hangot ékesszóló ároni nyelvével.

A levelet olvastad el mindenki-vel, de ne hagyj senkinél, mert Babics minden sorát megőrzöm s ha elveszne az — valósággal vígasztalhatatlan lennék. A mint lehet küldd vissza!

Leveleteken nagyon jól mulattam. A bosszantásokért sem haragudtam meg, mert volt benne izlés és kedély.

Szívességteket köszönöm. Csak arra kérlek még benneteket, hogy az e heti *Magyar Szemlét* haladéktalanul küldjétek el címemre.

Adieu

Dezső.

Még néhány szót a Toncs-estélyről. Multkor mindnyájunkat meghívtak — vacsora utánra, a mi természetesen ilyenféle kiszólásokat vont maga után apuska szájából »Ez a legolcsóbb. Egyetek, zabáljatok otthon, azután jöjjetek el beszélgetni!« Anyika is nehezelt Toncsnéra, mert az ipariskolában a jegyző teremfizető, vagyis az anti Toncs párttal tart és szavaz, ma azonban megvolt a kibékülés.

Fél négyig maradtunk náluk. Apuska nagyon jó kedvű volt, a Koncsokkal testvérpoharat ivott, (»Édes Kálmánom!... Tudod, öreg barátom!...) mire ő végtelenül megtisztelve érezte magát s zavartan mormogott pár szót. Apuska egyébképen a dolgozatok *másodszori* kijavításáról beszélt neki s Koncsok úgy hallgatta, mint egy diák. »Kedves Kálmánom, más napos korodban sohasem javíts dolgozatot... Ez a halál...« Láthatólag valami ügyük volt előzőleg: az apuska valószínűleg »megfogta« valahol.

Egyébképen ott volt Mérey is, ki egy engem nagyon érdeklő kérdést tisztázott. Fáradtságos történelmi kutatás után *kiderítette*, hogy családunk, a *lehotai Kosztolányiak* már *Zsigmond* előtt éltek, *dúsgazdagok* voltak, a *legelőkelőbb állásokat viselték a KIRÁLY MELLETT* s ha nem tős gyökeres magyarok is, semmiesetre sem *tótók*, hanem bizonyára *csehek*.

A politizálásnak természetesen nem volt se vége se hossza. Síralmasan szomorú volt, amint az urak búsan iddögáltak. Koncsok néha *határozottan kínos kiszólást tett*. Vászó volt azonban a fénypont. Annyira berügött, hogy alig látott s a hangját teljesen elvesztette, csak hebegni és dadogni tudott.

— Majd megmutatnám én!... Királyi biztos leszek... Közibük lövöttek. Mind, mind... Közibük, a kutyákat! Királyi biztos... Az kell nekik!!

32.

[1906. márc. 3.]

Kedves Józsi,

levelet csak két esetben tudok írni: elfáradva és álomból kelve, máskor sohasem. Azon a nézetem vagyok, hogy a nap a gondolkodás, a komoly munka ideje, a levélírás meg annyira nem munka, hogy nagyon is hasonlít a kérődzéshez. Most is olyan álmos vagyok, hogy majd leragadnak a szemeim.

Az óramutató túljár az éjfélen, de én még mindig a telepathikus kísérlet hatása alatt állok. Leveledet ma reggel vettem, rögtön átolvastam s nagy elfoglaltságomban — becsületesem — egyetlen egyszer sem gondoltam reá. Egész nap írtam és igazán más egyebet nem csináltam. Este színházba mentem. A Baccarat adták. Mikor az utolsó felvonás egyik hatásos jelenetét játszották egyszerre — minden külső ok nélkül — elkezd dobogni a szívem és valami *suhogásszerű közeledést érzek*. Mi ez, gondolkozom és nem jut eszembe semmisem. *A szemem könnyekkel telnek meg, félni kezdek*. Egyszerre eszembe villan reggeli leveled és az, hogy megfeledkeztem a szellemi lágyottról: barátom — hidd el, hogy igazat mondok, a legszentebbre: anyám életére mondom — *ekkor kiviszem az órát, megnézem és látom, hogy a nagymutatók tüélességű vége ép a XII-ös közepén van*. Ki van zárva minden képzelődés és beleheccelés, hisz mellettem Vajda (vulgo: vadóc) ez a züllött riporter ült, ki egész este csak azon kért, hogy *figyelmeztessenem, mielőtt eldördül lövés, HOGY FÜLEIT ELŐRE BE-*

FOGJA; a másik oldalamon meg Kellert foglalt helyet, ki tanúskodhatik magamviseletéről. Egész este — akkor még nem tudtam az okát — ideges asthmám volt s ez neki is feltűnt.

Kérlek te is ird meg megfigyeléseidet; én mindig szorgalmasan fogok észlelni.

x

Most megint rám gondoltál!... Nagyon felizgattál. Hagyj irni tovább.

x

Kössünk szerződést. Ha valame-lyikünk meghal csodás dolgot mondhat a másiknak!...

x

De elég az izgatottságból, a vad képzelgésből, hadd panaszoljam el egyik legfájdalmasabb és legedesebb kalandját életemnek!...

A multkor elmentem az Aranyosi féle bordélyházba s ott egy leányra akadtam ki végtelenül megtetszett nekem. Nagy, bús leányzó. Komoly. Szelid. Intelligenciája felül van az átlagon.

A szalonajtóban állott s félénken visszahúzódott, mikor beléptem. A többiek köröttem zsi bongtak, ő nyugodtan nézett a szemembe. A kezébe tettem a kezemet és elmentem vele — ő ne nevsz, kutya! — szobára.

Barátom, életemben ilyen szomorú multságban nem volt részem. Vacogtam a kéjvágytól, ki voltam koplaltatva, mint egy kutya. Lefeküdtünk. És én elkezdtem vele társalogni. Ha a szobában egy gyors-író lett volna elrejtve s leírta volna a gyors, szellemtől sziporkázó párbeszédet nyugodtan mondhatom, hogy bármelyik színműíró beilleszthette volna vigjátéka 3ik felvonásába. Soha leánnyal ily boldog nem voltam.

Elmesélte nekem élettörténetét és sirt, ölelt, csókolt engemet. A kedvese meghalt. Kasziros nő volt. Azt mondta — ilyen kifejezéseket használt — most is a körmeivel ásná fel a holttestét.

Te azt mondod hazudott? Lehet. De ily igazán senki sem beszélt még s ha nem is mondott ezúttal igazat, szava a multra visszahatott és valóvá vált.

Kérdezősködtem terveiről, jövőjéről. A szemembe bámult szürke, meleg szemével.

— Ha megunom az életemet, lásd, megölöm magamat, így...

És mutatta a forgópisztoly elsütésének mozdulatát.

Két óráig beszélgettem vele. Aztán másnap újra elmentem hozzá, és — harmad nap is.

Örülök, hogy nincs több pénzem, mert mind erre a leányra pazarolnám. A segédszerkesztői fizetésem azonban mind rámegy.

Szeretem őt. Megért engemet s ő is vonzódik hozzám. Sok költeményt irtam róla:

Egy leányról.

Szelid, okos lány volt, kevélyen,
[árván
Panasztalanul járkált mindenütt;
A hófehér párnákon úgy feküdt,
Mint Venus oltárán a néma
[bárány.

Hogy átkaroltam, ő hűsen
[mosolyogva
Szemembe nézett haloványra vált,
S virágtivornyákon,
[gyönyörsikolyba'
Szeliden emlegette a halált.

És elzokogta nékem ott szegényke
Mint halt meg az ő gazdag
[völegénye
S ő is fehér, bús lett, mint egy
[halott.

Sírtunk... S a láz tüzeben
[láttam ott
A mint a szédült, forró ágy
[felett
Mars s Ámor hallgatag fogott
[kezet...

De hagyjuk ezt!

Jenő bácsi nagyon örült kinevezetésének. Későn tudta meg, mert másnapos volt s trombitás bandával mulatott a Szemmárynál és Dezső bácsi attól tartva, hogy haza jön bandástól-mindenestől nem is izente meg neki az örömhírt.

Mikor én d.u. 3. óraker elmentem hozzájuk már alig ismert meg. Az egész család együtt volt. Mindenki fürdött az örömben.

Nagymamád, mikor a hirt megtudta, némán letérdelt a földre az ő beteg, öreg térdeivel.

Jenő bácsi azonban nem fogadott el egyetlen egy gratulációt sem.

— Eredjetek! Ne nekem gratuláljatok!!...

(Uramisten, ugyan kinek? Erre azonban az öreg nem felelt.)

Azt mondta addig nem hisz senkinek, míg a leiratot kezében nem látja. Az installáció nyáron lesz.

Érdekes, hogy az öreg megsértődött a B.N. azon a kitételén, »hogy a jó Gyénó bátya derekasan rászolgált a patyikára.« Azt mondta, hogy ez nem KOMOLY *laphoz illő kitétel*, mert jegyezték meg — a Jenő bátyánkat mindenekelőtt a *komoly-ság* jellemzi.

x

A prakszival való barátkozást sem nézi jó szemmel. A multkor felhívott a tiszta szobába és leültetett. A szemembe nézett és így szólt:

— Régóta figyelemmel kísérek benneteket s úgy vettem észre ti nagyon húztok ehhez a fiúhoz. Én titeket *komoly* fiúknak ismerlek, ez a gyerek pedig nem méltó hozzá-tok. —

Lehajtottam a fejemet, hogy egy jóindulatú mosolyt elfojtsak. Eszembe jutott a mi vékony prakszink »szarrá teszlek« kitétele. Az öregnek még, úgy látszik, most is fáj ez.

x

Még csak egyet. Nézzetek [!] meg valamelyik könyvkereskedésben (Kiliánnál) mennyibe kerülnek Victor Hugo összes művei, természetesen franciául. Feltétlenül megveszem.

A »*Magyar Szemlét*« várom.

x

Irjatok!!... Majd leroskadok a székről, a fáradtságtól s az izgalomtól. A bútorok, a hőváltozástól, úgy ropognak, mint a kartácsok.

Mikor fogok végleg megbolondulni?...

Olyan furcsákat álmodom, br, br.

Lehotai

33.

Bp 1906 júl.

Édes József,

nagyon kérek ha teheted — juttasd el hozzám az ötven koronás tartozásodat. Egészben, vagy legalább egy jó részben. Minthogy most egyáltalán nincs pénzem. Az összes lapokat végigjártam s letaroltam, ami letarolható volt. Blum, a gazember pedig engemet tarolt le.

Különben irj, hogy vagy? És mit csinálsz? Ma jöttem Szabadkáról. Furcsa az élet. És szomorú a lelkem.

Ölel
szegény Desiré

34.

Budapest, 1908. május.

Kedves Dezsőke,

akaratom ellenére újra számítnom kell diskkrét baráti szolgálatodra. Egy nap mulva levelet küldök a címedre. Kérlek add át a szokott gyorsasággal és óvatossággal. Nem árt, ha félték.

Neki egyébként és neked sok üdvözetet küldök. Újságot nem irhatok, csak azt, hogy a gyomrom fáj — immár egész pontosan, naponként — és hogy a Maupassant e hó végén megjelenik. Ezek a dolgok azonban nem érdekesek s a kislánnyal nem tudatandók. A levélnek vége. Ez a különbség a levél és az én rokoni hálám között, melynek vége sohasem lesz.

Csókollak.

Desiré

(A levelet — meggondoltam a dolgot — itt mellékelve küldöm.)

35.

[1908. máj. 13.]

Kedves Dezsőke, hallottam érettségire készülsz. Ebből azt következtetem, hogy már nem jársz be az iskolába. Kérlek fáradj be egy perc-

re. A gimnáziumba elküldtem neked Molnár Ferenc Muzsikáját, melyet annyiszor sürgettél. Vedd át. És írj.

Öllelek

Desiré

36.

Kedves Józsi, a mai póstával ajánlottan elküldtem neked novellás könyvemet. Huszonhárom erősen kiválogatott novellát, amelyekhez röviden csatolok majd hármat: a Csillagász fiát, A kövér bírót és Valaki áll a küszöbön címűt, melyeket legjobb novelláimnak tartok. Ez lesz a könyvem. Ezennel kezded is helyezem. De nem csak a könyvet, hanem a gondot is, hogy minél hamarabb kinyomják és az utánjárást, az ellenőrzést, hogy be ne csapjanak. Magam részéről bemegyek az alkuba. A B.H-nak vásárnaponként vezércikket írok; ennek ellenében Fischer tata kinyomja a könyvet, úgyhogy én csak a nyomdaköltséget — maximum 150 korona — fizetem. Ezt is törlesztés alakjában. Előleget 40 usque 60 koronát — esetleg! — hajlandó vagyok adni. Az előfizetési felhívást azonban minél előbb nyomassa ki és minél előbb juttassa el hozzám. Így: Előfizetési iv Kosztolányi Dezső »Boszorkányos esték« című novellás könyvére, mely szeptember elején jelenik meg. A könyv ára 3 korona.« — Ami a tipográfiát illeti, teljesen rád bízom. Az alak legyen kicsi és négyzetes. A betűk ritkítottak. Pár napon belül kérek majd mintát. Szeptember elsejére okvetlenül készen kell lennie, különben a szerződés semmis. A szerződést — esedek — fogalmazd meg (pár mondat az egész) és írasd alá Fischerrel s aztán küldd fel, hogy én is aláírjam. (Két példányban.)

Nagyon szívesen fekszik ez a könyv s végtelen sokat várok tőle. Egy korszakot zárok le vele, valamint a Négy fallal s a Maupassantnal is. Mi jön ezután? Kissé félős elgondolni, de ez a félelem nekem tetszik.

Ma nekem is nagyon rossz napom van. Egyáltalán már hetek óta fojtogat a neuraszthénia, úgyhogy egyáltalán semmit nem írok, sem-

mit sem olvasok s legfeljebb csak társaságokba járok, nők közé — szobalányok közé. Minden nő szobalány s a szobalány a legnöisebb nő. Tombornénál pedig van egy praerafaelita szobalány, szőke és karcsú, aki jelenleg ihletet ad a költői alkotáshoz. De a fejem furcsán és ijesztően üres s sokszor szédülök... és félek. Jaj, de rosszul vagyok mostan is.

Ez csak azért aggaszt, mert már egy hete be kellett szüntetnem a vizsgára való készülésem. Berukkolni ugyan nem kell ebben az évben s családapai álmaim is elmúltak (s milyen gyorsan és alaposan!!), de azért nagyon szeretnék már szabad lenni, Párisba menni. Mít tegyek? Hogy gyógyuljak meg? Mert a betegségem igen komolynak látjuk.

Ezért nem is írok a pletykákról. Fáradt vagyok. Csak arra kérek, intézz el mindent jól és gyorsan. Azonnal és tudasd a megállapodásunkat. Kotonokat is küldj. Mindenekért pedig áldjon meg az isten.

Csókol

Desiré

Tárcád pár napon belül elhelyezem és megsürgetem. Szükség esetén szívesen szolgálok 40 korona kölcsönnel. Utad ne halaszd el semmi esetre sem.

37.

Kedves Józsi, igazán nagyon köszönöm a leveled, a tanácsod és a jószágodat. Fischer tatának még ma írok. Menj el hozzá s állapodjatok meg. Mindent reád bízok.

De minthogy újabban egymásnak kölcsönösen tanácsokat adunk, én is latra vetem a te elhatározásodat. Újvidék: ugyan minek? Hát hazakisérni és egy füst alatt belebambulni egy hiszterika vigasztalhatatlanul üveges szemébe? Vagy Blanka? Ördög és pokol! Halál!! Csak nem akarsz elveszni?

Igen, féltelek a gaz nőktől, mert magamat is féltem. Tanuld meg, hogy ezekkel játszani nem lehet. Még morfiumnak, hasisnak és feketekávének sem lehet akceptálni a hiszterika fagyos csókjait. Ha láttál volna engemet két hét előtt, mikor

ok nélkül elérzékenyültem, mint a paralitikusok és sirtam sokszor egész délutánokon, megesett volna rajtad a szívem. Mindez pedig csak egy hiszterikaért volt. Ma már nyugodtan szemlélek mindent.

Mert nem tréfa, amit a nőgyülölők mondanak. Nőgyülöllet tulajdonképp nincs is. Azok, akik úgy beszélnek, mint én és mások, egyszerűen helyesen látnak és maguk értékére devalválják a középkori trubadúrok verseit. A nőt nem szabad lelki ügyvé tenni. Soha, semmiáron. A férfi akkor legszebb, ha kócos hajjal megy az utcán s gondtalanul fütyürészve les egy ingyen kóituszt. Milyen fonséges szabadságot érez ekkor. Nem is képzeeled, milyen boldog vagyok most. Ma mind szeretem és egyet se becsülök. A multkor, hogy este vonaton ültem, egy erdő alján fehér ruhás kirándulókat láttam s szerettem volna odaordítani, hogy imádom őket is. Mind, mind. És azért mind megvetem.

Fáj tehát és nyugtalanít, hogy te lelki ügyekkel bibelődöl. Ezt nem szabad tenned a talentumod érdekében is. Utolsó két novelládban — fáradtak és hitetlenek — nem találak tégedet. Úgy látszik, az időleges és termékenyítő átalakulás egyszerre csapott ránk.

Az öreg, amint tudod, fenn volt és nálam szállt meg. Irtózatos furcsa helyzetek keletkeztek. Beszélt a szigeti utamról s azt mondta, hogy »nagy hiba lenne tőlem« ha nem mennék el. Én frázisokat mondtam s filozófiai és nőgyülölő tirádákban adtam tudtára, hogy az ügynek vége van. Emellett mind a két este meglepett, mikor szublimátban mosakodtam. Reggel meggyóntatott és kijelentette, hogy ez és a »platói szerelem« (értsd: Rózsaszüret) nem mivelhető együtt. A híd elégett megettem, teljesen.

Ime, itt vagyok. Ma pedig komoly és szép perspektívák tárulnak elém. A fiatalságom elmúlik s a huszonnegyedik évben jó a férfikor, amit egy komisz katonaeév vezet be. Azután újra visszajövök a hónapos szobába, el tudom képzelni az életet úgy, hogy halálomig élek itt — havi 80 frtból — és szegényen, büszkén, szépen álmodom. Le kell vonnom a tehetségem konzekvenciáit.

Mindezeket jó leírni. Az ember mikor cselekszik — és én most cselekszem — oly egyedül van a nagy végtelenségben Millió lehetőség közül választ egyet és forgatja a világ kerekeit. Ma azonban már nyugodt vagyok s mosolygok mindezen.

A kalauzt legközelebb [...] küldöm. Üdvözöl és csókol a [...]

Desiré

38.

Levél Árpinak megmutatható, De nem okvetlenül. Másnak semmi esetre.

Paris. 1909. május

Kedves Józsi,

mióta itt vagyok, nem tudtam leírni egy mondatot sem. Levelet sem írok. Sehova sem. Paris — mint említém — iszonyú. Nem az Élet városa ez. Valami rettenetes, szóval ki nem fejezhetően borzalmas fészek, a középkor és az újkor vegyülete, méreg és cukor, csók és halál együtt, az idegennek, nekem legalább csak ijesztő, kellemetlen és érthetetlen.

Vagy csak volt. Tegnapig. Tegnap azonban egy el nem hihető, magamnak is hazugságnak tetsző virtust csináltam. A Montmartreon ültem, a Taburin mulatóban. Egyedül és kétségbeesve. Nők táncoltak körülöttem. Paris legelőkelőbb táncosnői. Az egyik Mme Frou Frou nagyon megtetszett s tüntetően tapsoltam neki. Tüntetően fixiroztam. A tánc végével a nő odajött és végigcipelt a táncteremben. Egy kemény kalappal a fejemen táncoltam vele. Abszintet kellett rendelnem. Reggelig mulattam. A fényes táncteremben — bál volt — vágtattam vele millió ismeretlen között. A nőnek megtetszettem. A villamlámpák alatt csókolóztunk. Aztán le a földszintre és csók... De eddig nem ismertem a csókot. Csók sok nyállal, nyelvek csókja, meleg gőz és köpés, a kéjek kéje, egy csókban millió nőszej és elkárhozás.

Kábitó. Ma sem tudom elhinni. Aztán egy éj. A nő megcsócsált, megmosott, végignyalt, rám köpött egy meleg gejzirt, végül pedig kiköpött és újra szájába vett. Mindez pedig csak egy csók. Utána én jöttem.

Nevetek mindenem. Ez a szerelem. Parisba semmiért nem érdemes jönni, csak ezért.

A nő szőke. 32 éves. Végigjárta a világot. Gyűrűje van Buenos Ayresből, Abesszíniából, Indiából és Spanyolországból.

A nő szeret. Ezt Budapesten nehéz elhinni. Én sem hinném el, ha ott lennék. Ólel Desiré

Most újra hozzá megyek. Másról nem tudok írni. Én is szeretem. Mi újság otthon? Könyvemről küldd a kritikákat. Rue Monge 33.

39.

[Budapest, 1909. júl. 12.]

Kedves Józsi, leveleidet (szám szerint 2őt) megkaptam. Most is Szabadkáról jövök, mint előbb. Nem mondhatom el neked így, minő különös hangulataim vannak újabban. Egyenesen a gyermekkoromba törpültem vissza és élem azt az érzelmi öséletet, amelyet azelőtt anynyira kívántam. Ma épp úgy jön az Este, mint akkor. De talán éppen ez tesz vígasztalhatatlanná és neuraszténiássá. A kislány-ügy pedig egészen az örökkévalóságba billent át. Ó a *Visszatérés* és a *Tenger*. Elképzelhetetlenül nagy és szép és a kontaktus oly tökéletes, oly *FAJÓ-AN* hozzám-találó, hogy szeretném elrontani, mert *elviselni már nem bírom*. Ennyit *MAGAM*ról. A pénz a beállott változások miatt várhat jövő hóig. — Én augusztus 1én apámmal és öcsémmel Velencébe megyek egy hétre. Aztán Egerbe egy kedves barátomhoz, hogy megnézzem a kislány születési helyét. Egészen meg akarom érteni. Eddig csak sejtettem. Egyébként most egy irtózatot, *METAFIZIKAI BORZALMAKKAL* telt *jelenésem* volt és egy *affaire-m*, amelyről sokat beszéltem még. Irénnel kétszer találkoztam. Bájos és elragadó. Egyszer a kávéházba kopogtatott be, máskor a palicsi táncterem ablakából nevetett rám. — Irj...

40.

Szabadka. 1909. augusztus. 14.

Kedves Józsi,

Szabadkán ért utol a leveled. Az egész vakációt úgy töltöttem el, hogy pár napra mentem csak fel

minden héten Budapestre írni és dolgozni, s aztán ide menekültem furcsa lelki szenzációkat szerezni és szenvedni, sokat és igazán szenvedni. De mondhatom: egészen megváltottam. Rám se fogsz ismerni.

Különben irtózatosan vagyok. Néhány nagy dolgot írtam — többek közt egy összefüggő lírai-epikai elbeszélést — versekben — a gyerekkoromról — s ennek és a többinek igazán örülök. Ami azonban ezenkívül van, arról jobb nem is beszélni. Üldözési mánia. Élet-félelem. (Borzasztóbb, mint a halál félelme.) Úgy érzem, hogy az aszfalton fogok meghalni. A szüleim öregszenek. Az otthonom pár év alatt nem lesz az enyém. A fiatalságom is elműlik. Mi lesz velem?

Ez a gondolat üldöz éjjel és nappal. Rosszul érzem magamat. Egy végzetes szerelem — milyen mély! — csüng rajtam s gyenge vagyok vele szemben. Minden szép — di-csőség, siker, fiatalság, szerelem — eddig történt. Most jó a rút és rettenetes. Éhség, magány, rabszolgaság. Néhány dátum. Október elsején: berukkolás. November elsején: Lányiék végleg elmennek Miskolcra. Azután...

Azért írom ezt meg, hogy fogalmat alkoss valamiként lelkiállapotomról. Egyebekben bocsánatot kérek tőled, hogy leveleddel alig foglalkozom. A dráma terve abból a pár szóból érdekesnek tetszik. A pénz várhat. Irj, élj és légy boldog.

Desiré

41.

Bp. 1910 június.

Kedves barátom,

áldom a kezed, mely e kedves levelet írta nekem. De mégis fenntartom a régi állításomat. Nem érthetsz meg. Nem is fontos. Hiába ezekben a hónapokban oly szép és rettenetes egyedülléteket élek át — távol mindentől — hogy kár lenne gyengíteni a fájdalom intenzitását s az elhagyottságom érzetének végtelenségét.

Most már, látod, így írok.

Ez a javulás jele.

Lehet, hogy augusztusban felkeselek. Irj. Főleg arról, min dolgozol, mit írsz?

Ölel

Desiré

42.

Kedves Józsi, igazán hálásan köszönöm a leveledet. Józan és okos tanácsaid jobban nyugtatnak a brómnál. Mégis hiszem, hogy nem értettél meg. Nekem ezekben a napokban kialakult egy régi sejtésem, hogy örökre idegenek vagyunk egymásra nézve és egyik ember a másikat egyáltalán sohasem értheti meg, még a művészet által sem. El tudod képzelni hogy fáj a tyúkszemem? Még ezt se. Egy határozatlan tyúkszemfájdalmat érzel, de nem az enyémet. El tudod képzelni, hogy fáj az életem és mindentől, örökre tönkre van téve? Nem tudod elképzelni, drága barátom, mert az iszonyú részleteket — különben érdeketelnek — nem ismered.

De elég. Csak azt közlöm veled, hogy lakásomat nem változtattam meg. Marad a régi cím: Ferenc körút 32. III. 4. Ég veled és légy boldog.

Desiré

Bp. 1910. június 13.

43.

Budapest. 1910. júni 15.

Kedves Dezsőkém,

hálásan köszönöm a leveledet. Nagy öröm és vigasztalás, hogy még hallok onnan valamit. Mit tagadjam? Nagy öröm és vigasztalás. Most már érdekel a pikantéria is. Egy erős tisztulási folyamatot élek át; úgy érzem, mintha a véremből kitarakodnék a szemét és a szenny, ami eddig fejfájást és émelygést okozott. Ehhez a tisztuláshoz most te is hozzájárultál. Fogadd érte ismételten hálás köszönetemet.

A szenvedő ember utálatos. Ösztönszerűen mind futunk tőle. Annál nagyobb a ti jószágok, hogy kitaratok melletttem.

Ezután is írjál. Gyakran és sokat. (Címem a régi.)

Ellenszolgálatokra kész vagyok. —

Apróság, ismered Chopin kerin-gőjét a *Valse d'un petit chien*-t (a kis kutya valcerét)? Ezt akkor írta,

mikor megkinozta George Sand, a francia kislány. A kis kutya nyöszörög ebben és valcerozik, a kis kutya, az ő szegény mazochista szive. Játssz el az én emlékemre és gondold hozzá, mit szenvedett ő és én.

Öllelek

Desiré

44.

Budapest, 1910. aug. 1.

Édes Dezsőke,

a leveled ma este, mikor hazajöttem, két dolog között feküdt. Az egyik egy francia könyv volt: *L' hysterie et les hystériques*, a másik egy megkezdett novellám, amelyben minden megíródik, infernális zenekarral, rettenetesen. Egy novellám mellett volt a leveled, amelynek a címe: *Hisztéria*. Láthatod, mennyire érdekel az ügy, a leveled s milyen kevéssé immunis még mindig szegény barátod.

Nem tagadom, hogy heves és furcsa fájdalmat éltem át, mikor elolvastam a soraidat. Egy két órás hajóútról jövök, Leányfaluról, zsidó-lányok közül, akiknek szellemességeket mondtam. De milyeneket. Hazamenet azonban — mint mindig — róla gondolkoztam, közönyösen, de valami gyötrő következetességgel. Újabban megint vehemensen elfogott ennek a szüksége. Eddig sohasse álmodtam róla. Most azonban — vagy két hete — *ciklusos álmot* álmodom. Freud-del hüvelyezem.

Csóköllak drágam a leveledért. Nagyon finom, nagyon kedves, nagyon jótékony az én buta életemre. Irj máskor is ilyent. Te a bátyád művét kiteljesítet. Ő annak idején megírta a kislány-ügy praeludiumát és írt nekem, a távollevőnek, babos kötényéről, őszemeiről, ah, az üldözött őzike szeméről. Milyen dekadens és furcsa finálé [...]

Mégis szép ez, úgy ahogy van. Ady a Renessainceban (!) gyönyörű dolgot írt Szendrey Juliáról. Ha hozzájutsz, olvasd el. Én ezt a cikket egészen magamra vonatkoztatom.

Láthatod, hogy állapotom nem javult. Fecsegek. A beteg fecseg a betegségéről.

Ölel mindnyájatokat:

Desiré

DSIDA JENŐ, A MŰFORDÍTÓ*

Dsida Jenő költészete mindmáig nem érkezett be a köztudatba. A *Romániai Magyar Írók* sorozatban összegyűjtött verseket (1966) egy-két írás még üdvözölte, de az 1969-ben megjelent *Műfordítások* című kötet teljesen visszhangtalan maradt. Feledékenységünket és lebecsülésünket alig lehet menteni, s addig is, amíg megjelenik a költő életművét a magyar líra folyamatába kijelölő Dsida-monográfia, hadd szóljunk pár szót a műfordítóról. Nem a teljesség igényével, inkább amolyan kihívásként. A portrévázlat nem mutathatja be a teljes embert, de egyet megtehet: felhívhatja a figyelmet a rejtőző értékekre, amelyeket már nem a megsárgult újságoldalak bújtatnak, hanem az ismeretlenségbe visszataszító közöny. Így az olvasó — tájékozódás híján — nem is sejtheti, hogy a Szemlér Ferenc gondozta anyaggal vált csak teljessé a fájdalom-szövegből épült líra: negyvenegy költő száztizenhét verse a műfordítói hagyaték. Elfeledésre méltó anyag? Nem. Sokkal inkább megőrzésre, hiszen a műves, nagy műgonddal magyarított költemények láncolata egy nem mindennapi költői életmű koronája.

Ahogy a költészetet nem lehet megtanulni — költőnek születni kell —, éppúgy a műfordítás sem megtanulható. Elsajátítható, még-hozzá kiváló fokon is, az illető költő anyanyelve, megtanulhatók a költői »kellékek«, és elleshetők a műfordítás játékszabályai. De az egy-ugyanazon hullámhosszon való gondolkodás magas fokú izzása már költővel született tulajdonság. Rokonlelkűség és sóhajnyi rezdüléseket felfogó érzékenység, beleérzőképesség és a másik öröm-fájdalom kútjába való lemerülés, mindeneknél fennebb szálló szabadság, de ugyanakkor a formához kötődő tolmács szigorú következetessége kell hozzá. És mindenekelőtt a nyelv hallatlan szeretete, s a legmagasabb szintű újjávarázsoló képesség. Meg hit, ami erősíti a sohasem beteljesedő szerelmet.

Dsida mindezeket már fiatal korában magában hordta, hiszen ezek nélkül hogyan is születhetett volna meg a legnagyobb fordítókat öntörvényű világával megcáfoló, újabb és újabb kudarcok után is a fordítói erőket megsokszorozó Goethe-vers, a *Vándor éji dala*, magyar változata.

*Csúcson, élen hallgat
az éj.
A lombfuvallat
is csekély*

*sóhajnyi nesz;
fészkén elült a madárka.
Várj — nemsokára
te is pihensz.*

* Ha élne, ez év májusában lett volna hatvanöt éves Dsida Jenő.

Szabó Ede műfordításról írott tanulmánykötetében csemegét jelenthetett volna az eddigi kéziratban lappangó Dsida-fordítás összevetése a népes fordítógárdából legjobbnak ítélt Szabó Lőrinc- és Kosztolányi Dezső-féle változattal. Ha azt mondjuk, hogy hangulatban nem marad egyik mögött sem, keveset mondunk. Az ujjgyakorlatnak szánt kísérletben semmi nyoma a műfordításra készülődő fiatal költő — akkor alighanem még diák — bizonytalanságának, sőt, már itt kiviláglott egyfajta biztonságérzet. A »lombfuvallatnyi halk sóhaj« elkapása a fiatal-ságában megfáradt, halálra készülő költő-vándor telitalálata. A rímek elhelyezése pedig a későbbi nagy fordítói teljesítményt, Eminescu *Glosszájának* értelmezését, a műfordítói pálya műhelyproblémái közül a legelsőként kiemelt rímmegoldást vetíti elő.

*Csillog és csal, mint varázslép,
a világ, e szép boszorka,
s lám, helyetted színre más lép,
rád szorult a csapda torka.
Száz bábáj közt bújj keresztül,
légy utadnak józan öre,
jobb, ha még pillád se rezdül,
bármí csábít, hajt előre.*

A háttérből Kosztolányi és Tóth Árpád csengő-bongó muzsikája hallik, de az igazi példakép, akire mindig fel lehet nézni: Csokonai Vitéz Mihály. »Gyanítom, hogy Csokonai járt a helyes úton, mikor a magyar nyelvet éppen olyan rímkészletű és lehetőségekkel rendelkező nyelvnek tekintette, mint akármelyik nyugat-európai nyelvet. Milyen üdítően hangzik fülünknek egy-egy Csokonai-versszak, melyben azonos beszédrészek csengnek össze, de amelyben tökéletesek, telivérek a rímek és nyomuk sincs holmi asszonáncnak«. *Néhány szó a magyar rímelésről* című tanulmányában ezért kapja meg magától a jó öreg Arany János és Greguss Ákos szelleme, s ezért a több, mint tízéves nekifeszülés Eminescu káprázatos verselését, nyaktörő rímjátékait és dallamvariációinak tökéletes visszaadását megkísérlő magyar *Glosszá-*nak. Milyennek látja Dsida a fordításra kizemelt költeményt? »A könnyű lejtésű, négyütemű trocheus-sorokat szigorú keresztrímek fűzik össze, a rímek teltek, kövérek, fűszerezsek, ízesek és hibátlanok.«

Íme a saját maga elé kitűzött követelmény! S ha a magyar nyelvet nem tekintjük alábbvalónak, rímszegényebbnek egyik nyelvnél sem, akkor vissza kell tudni adni az »elképesztő formai remeklésű« román költemény muzsikáját. Így születik meg a végső megfogalmazású *Glossza*, amely Eminescu filozofikus gondolatainak visszaadásán túl; élet-halál végkérdéseit feszegető magyar verssé formálódik. Mégpedig úgy, hogy dsidai rímelmélet minden példánál ékeesebb bizonyítékát adja: a negyven rímpárból huszonöt teljes rím, és a fennmaradó tizenöt olyan asszonánc, amely a legkényesebb füleket sem bántja. A fentiek már bepillantást engednek Dsida műfordítói világába. A fordításnál csak egyetlen célt tűz maga elé: az átültetett költeménynek úgy kell hatnia, mintha eredetileg magyar nyelven íródott volna. De mindvégig híven követve a fordított költő gondolatvilágát. S ha ez nem sikerül, bátran írja a vers alá, hogy X.Y. után. Azonban ez nemcsak bevallása a fordítói sikertelenségnek, hanem a másikban megtalált gondolati lánc

továbbfűzése. A fordítandó költő versét véve alapul így erősödik az »idegen« költemény gerjesztette mágneses erőter, s a költői kísérlet kétirányúsága egyfajta közeledés az őt izgató, de a másik által csírában előbb megfogalmazott témavilághoz. Ilyenkor az eredeti és »fordított-utánérzett« vers visszafelel egymásnak, s a fordítói műhelymunka tapasztalatain túl biztonságérzetet adó hajtóerő. Hogy a fordítandó költő versében önmagát megtalálta, ezáltal értelmet nyert költészetének világsugárzása, s néven nevezett az a lelkiismereti szerep, amelyet a költő-műfordító a versein keresztül betölt.

Dsidát egyre jobban fojtogatta a rohanó idő; a született szívbaj által tudatosult halálfélelem úgy kínozza, hogy később már a sorsát látszólag derűsen viselő költőnek ez lett az egyetlen objektív valóság. Georg Trakl *Panaszának* első két sora itt már időn túlivá szélesedett, hiszen »A zord keselyűk — álom és halál — / éjhosszat fejünk körül suhognak« csak amolyan »ezen is túl vagyunk« lélekállapot; a még mérőeszközzel érzékelhető idő (éjhosszat) a halálfélelemtől súlyosodva józan emberi logikával már nehezen követhető szakadékká tágult. Ami megmaradt, az csupán álom és halál egymást ugyan nem összemosó, de vízióik azonosságában testvérekké lett élménymeghatározók szövetsége. Ezért a fordított Trakl-versek fájdalmában a Dsida-költemények haláliszonyata tetőzik, a biztos formán túl kiérezhető egy sajátságos lüktetés. A megszakadó légzés folytonosságát veszelve mossa itt már a ködképekből egyre jobban kivehető, mindig erősebb kontúrává váló partokat.

A legnagyobb fordítói teljesítmény azonban Ernst Toller *Fecskék könyve* című versciklusának leheletfinom rezdüléseket is visszaadó átélése. Dsida magáévá tette, minden sorát művesen átlényegítette, s az emberi szabadság magasra ívelő szárnyalását hirdelve előrenézett akkor, mikor biztos volt már önmaga számára a sors adta vég. 1934-ben az Erdélyi Helikon olvasója úgy ízelhette ezt a fordítást, mint az újbort, amely tüzével és zamatával megcsapja ugyan az embert, de az asszúvá érést az időnek kell meghoznia. S valóban; a szöveg ugyanaz a mostani olvasáskor is, de mégis más, sok dolog ismeretében és azok végleges elrendezettségében hangulatilag különböző. A tisztaságot mindmáig hirdelve fájdalomtól zengőbb. Nagy sóhajok és elejtett félszavak jelzik a tolleri cellamagányból való elvagyódás Dsida-képpé alakult változatát, s az egész megidézés egy fajsúlytalan lebegés a léten túli boldogság felé.

Vacogok.

A világ megalvad.

Szép lenne most elaludni,

kristályá lenni a hallgatás időtlen jégtengerén.

Bajtársam, Halál,

Halál, Halál...

Dsida költői kiteljesedését a műfordítások nemcsak elősegítették, hanem színvonalban meg is előzték. Joggal írja Szemlér az 1966-os verseskönyv kötetnyitó tanulmányában: »Eleinte talán csak a műfordításaiban van több tűz és hajlékonyság.« Ez a tűz és hajlékonyság műfordítói pályáján mindvégig megmaradt, s a korai fordítások hevét nem-

sokára átvette saját költészete. A kettő egybejárásakor az egyéni arculat már tökéletes formaművészt takar. Akinek műfordítói elve: »Úgy visszatükrözni az eredeti költemény hangulatát, hogy a mindkét nyelvben otthonos, de egyébként tájékozatlan olvasó ne tudja megmondani, melyik az eredeti, melyik a műfordítás.« Ebből következik, hogy Dsida műfordításkor is magyar verset írt, saját eszköztárának, a magyar nyelv gazdag szókincsének felhasználásával. Műfordítói elveivel vitatkozni lehet, meg lehet kérdőjelezni egy-egy átültetésének formai módszerét, de nem lehet megtagadni azt a hallatlan költői intenzitást és erőt, amely a legkorábbi műfordításaiból is kisüt. Eminescu *Velencei szonettjének* tolmácsolása akkor is az egyik legsikerültebb magyar fordítás, ha a költő-fordító az első két szakasz rímképletében nem ragaszkodott az eredetihez, és *A kis virág* című vers búbája akkor is megragad, ha a cím után azt olvassuk, hogy Goethe után németből. Az egyik legbravúrosabb műfordítói teljesítmény, Eminescu *Glosszája* mellé méltán helyezhető a kéziratból előkerült *Kritikusaimhoz* című vers eddig ismeretlen magyarítása. És sorra ideírhatnók azokat a költőket, akiket fordított. Catullus *Lesbiája* és Heine *Loreleije* egymás mellett; Horatiust követik a kínaiak (Li Tai-Po, Tu Fu), majd Puskin és Trakl, Toller és Tagore jelzik a különböző pólusokat; és nem utolsósorban a román költők: Eminescu, Arghezi, Isac, Alecsandri. Mindenkinek a fogadtatása a legnagyobb szeretettel, és ami még talán ennél is fontosabb: a vershez közeledés legnagyobb alázatával.

Dsida fordítói húrja — akárcsak lírájáé — arról az »angyalok citerájáról« való, amelyen szívének legszebb, legbánatosabb dalait pengette. Tudomást nem venni róla annyi, mint megtagadni saját magunkat, hiszen az érték nemcsak önmagáért érték. Ha gazdagít, mindenkét gazdagít, ha pedig az egyetemes magyar kultúra kitörölhetetlen része, akkor számbavételre kötelez!

ERDÉLYI ISTVÁN

A ZENTAI HELYISMERETI KUTATÁS A KIADÓI TEVÉKENYSÉG TÜKRÉBÉN

A HELYISMERETI KUTATÁS TÖRTÉNETE

Múltunk pszichológiailag is és társadalmilag is életünk egy része. Most nem célunk elemezni azokat az okokat, amelyek egy kisebb közösség (pl. község) múltjának tanulmányozását megokolták. Sok szempont lehet elfogadható: a határt talán a múlt nosztalgikus átérzése adja meg.

A múlt feltárásának lehet történelmi-logikai, gyakorlati, célszerűségi és szubjektív sorrendje. Ezek közül kiemelünk két gyakorlati célt: a múlt pozitív is negatív tanulságainak regisztrálását, valamint a tárgyi és szellemi értékek konzerválását.

A jelenkor történetének, krónikájának írása, dokumentálása minden közösség feladata. Máris történelmet írunk, ha ugyanezt meg tesszük retrospektíve. De az események regisztrálása a helyismeretnek csak egy része: ide tartozik még az élő és élettelen környezet állapotának és fejlődésének kutatása.

*

Zentán a helyismereti kutatás¹ szubjektív vonalon indult. Ugyanis »kéznél volt«² egy igen hálás, »mutató«² téma, a Zentai csata. Elsőnek Ugróczy könyvét² kell megemlíteni, amelynek írója — a hagyomány szerint — kapcsolatot tartott fenn Zentával. Megjegyzendő, hogy ő a témakörből már tizenöt, régebben megjelent művet említ.

A következő írások a nyolcvanas évekből származnak, amikor Dudás Gyula elkezdte tudományos pályafutását.

A Dudás család a szabadságharcot követő években tűnik fel Zenta közéletében. Jelentős volt a szerepe nemcsak a város, hanem a vármegye politikai, társadalmi és — nem utolsósorban — kulturális életében. Polgármester, tanácsnok, rendőrfőkapitány, újság- és folyóiratszerkesztő került ki belőle, a családból indult ki a múzeum alapításának gondolata, közülük többen foglalkoztak kutatómunkával, tudományos és politikai publicisztikával.

¹ A kérdés történetére vonatkozóan I. Katona Pál: *Istoriijat pisanja monografije. Građa za monografiju Sente* 11. Kulturni Život III. 1—27.

² *Zentai útközet*. Írta Ugróczy Ferencz Kegyes Oskolabéli Pap. Szegeden, Nyom. Grün Orbán Betűivel, 1816.

A legnagyobb jelentőséget kétségtelenül Dudás Gyulának kell tulajdonítani. 1861-ben született Zentán. Pályafutását mint a zentai gimnázium tanára kezdte, majd Szegedre került a tankerületi főigazgatóságra. A kilencvenes években Zomborban él, vezeti Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulatát és a vármegye milleniumi monográfiájának szerkesztője.³ Történelmi, genealógiai, heraldikai és régészeti munkái mellett pedagógiai írásai is jelentősek. A születésének századik évfordulójára kiadott bibliográfia több mint ötszáz dolgozatát tartja számon.⁴ Homonnán halt meg 1911-ben. Halálának ötvenedik és születésének századik évfordulóján alakult meg a nevét viselő múzeum és levéltárbarátok egyesülete.

Dudás Gyula még zentai évei alatt nagy lendülettel kezdett a város történetének megírásához. A Zentai Történelmi Levéltár birtokában van mintegy száz oldalnyi kézirat, amely az eseményeket a XVIII. század közepéig vezeti. Ennek IX. fejezetét, amely a zentai csatáról szól, 1885-ben nyomtatták.⁵

Írásánál terjedelmesebb Balogh Károly György zentai ügyvéd tanulmánygyűjteménye Savoyai Jenő hercegről.⁶ Ebben az időben a sajtóban rendszeresen jelennek meg írások a csata évfordulója vagy a feltárt leletek kapcsán. Név szerint meg kell említeni Vida Sándort. Tanulmányát a gimnázium 1878. évi értesítőjében nyomtatták ki.

A Savoyai-kultuszt, akár a tudományos igényesség, akár a dinasztiahűség, akár a turisztikai propaganda megnyilvánulásának tekintjük, hasznosnak kell mondani, mert »melléktermékként« megindította az általános helyismereti kutatást. Amikor a helyszínen török fegyver után kutattak őstuloktrófeát találtak, vagy a korabeli hadijelentések között a későbbi vagy a korábbi birtokviszonyokra vonatkozó irások lettek. A megoldatlan kérdések rendszeres munkára ösztökélték a kutatót. Különben is a XIX. század Európa-szerte az adatgyűjtés kora volt, és nem egy szöveggyűjtemény tartalmazott adatot Zentáról.

Dudás életművében általában, de a vármegye 1896-os monográfiájában is, talán aránytalanul nagy helyet foglal el a Zenta környéki adat. A súlypont már nem a zentai csatán van. Jelentős archeológiai és középkori adathalmazzal találkozunk. Ugyanezt mondhatjuk el Borovszky Samu monográfiájáról, ami nem is csoda, hiszen elsősorban Dudás könyvére támaszkodik. Az ismertebb tudósok közül még Móra Ferenc kutatta Zenta környékét. A Tisza túlsó oldalán ő sem török fegyver után kutatott. Kőkorszakbeli települést talált és tanulmányozott.

Már említést tettünk a múzeumalapítási kísérletről. Ez sikertelen maradt. Így az összegyűjtött anyag részben a gimnázium egyik gyűjteményét képezte, részben pedig a városháza egyik termébe volt beraktározva. Dudás távozása után a helyismereti kutatás majd fél évszázadig a véletlen leletek (szakszerűtlen) konzerválására és az időnként jelentkező magánkezdeményezésekre korlátozódik. A legszakszerűbb Dudás Andor és Branislav Bukurov munkája volt.

A harmincos évek egy újabb monográfia-jellegű kiadványt adtak; ez Milivoje Knežević nevéhez fűződik.⁷ A könyv, habár igen kis terjedelmű, rendszer sem fedezhető fel benne (inkább cikkgyűjteménynek mondhatjuk) és alapkoncepciójával sem érthetünk egyet — biztosítja a folytonosságot a város múltja iránt megnyilvánuló érdeklődésben, így megjelenését pozitívnak kell tartanunk.

³ Mint érdekes véletlent kell megemlíteni, hogy Győr város monográfiáját Szávay Gyula írta, aki szintén 1861-ben Zentán született.

⁴ *Dudás Gyula élete és munkássága*. Összeállította: Katona Pál. Munkatársak: Kulcsár Vera és Erdélyi István. A Zentai Múzeum, a Népkönyvtár és a Történelmi Levéltár kiadása, 1961. Gestettner sokszorosítás. — Dudás Gyula még életében kiadta nyomtatásban cikkeinek jegyzékét. Ez, természetesen, nem lehetett teljes.

⁵ *A zentai csata*. Nyomtatta Schwarz Sándor nyomdája Zentán. Az előszót Szilágyi Sándor, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója írta.

⁶ *Történet-politikai tanulmányok Eugen Savoya hercege életrajzához*. Eugen herceg arcképével, az 1697. hadjárat térképével és a zentai csata térreljével. Zenta, 1891. Klenóczy és Bíró könyvnyomdatulajdonosok kiadásában

⁷ *Književni sever*. 1935. XI. 7—10. 197—360. Különnyomat is.

A művelődési intézmények megalakulásáig jelentősebb volt még Kalnár Simon próbálkozása a meglévő adatok összegyűjtésére és rendszerezésére. Mint céltudatos kutatómunkát a csésztői ásatásokat kell regisztrálni. Figyelemre méltó a Harcos Szövetség munkája 1959-ben a népfelzabardító háború zentai vonatkozásainak összegezése céljából.⁸

A ZENTAI KIADÓI TEVÉKENYSÉG JELLEMZŐI

Zentán — de talán egész Vajdaságban — a kiadói tevékenység az 1867-es kiegyezés után lendül fel. Mivel a politikai életnek a függvénye, érthető az is, hogy a publicisztika a fejlettebb.

Az újságok hetenként egyszer vagy háromszor jelennek meg. A két hetipiaci napon és szombat este megjelenő lap Majtényi Mihály szerint zentai »találmány«. Az újságok a politikai pártok szócsövei vagy politikamentesek (ebben is van politikum!). Nem egy két-három évtizedet megért, de volt olyan is, amelyik egyetlen képviselőválasztásra volt időzítve. Voltak szakosítottak (hirdető, humorisztikus, sőt irodalmi folyóirat is), ellenben a legtöbb a »társadalmi«. De ezekben is igen gyakoriak voltak a helytörténeti írások, mintegy bizonyítandó, hogy aki mögötte áll, az igazi zentai.

A könyvkiadást illetően ki kell emelni, hogy szép számmal találunk irodalmi alkotásokat. Ezek közül Majtényi Mihály *Kokainja*, Laták István *Dühje* és Boschan Sándor három könyve irodalomtörténeti jelentőségű. Fendrik Ferenc mozgalmi verseinek kiadása talán egyedülálló a vajdasági magyar irodalomban.

Számszerűen is sokat mondanak az adatok. A zentai bibliográfia ma már csaknem 200 könyvet és 75 periodikacímet tartalmaz.⁹

A 750 ÉVES ÉVFORDULÓ ÉS A MONOGRÁFIA

A helyismereti kutatómunka és a kiadói tevékenység fellendülését az 1966. év közeledése közvetlenül befolyásolta. Ebben az évben kellett megünnepelni a város 750. évfordulóját, ugyanis 1216-ból származik az az okmány, amelyben először találkozzunk Zenta nevével. A pontosság kedvéért tehát meg kell állapítani, hogy nem a városalapítás évfordulójáról van szó. A XII—XIII. században jut vidékünkön a feudalizmus abba a stádiumba, amikor intenzíven dolgoznak a vagyoni jogi kérdések tisztázásán. A legtöbb környékbeli települést ilyen okmány kapcsán említik első ízben. Bizonyára a véletlenül múlt, hogy elsőnek Zentát.¹⁰

Most nem célunk az ünnepség leírása, sem kritikája. Az évfordulóval szorosan összefüggő kezdeményezésről — a monográfia előkészítéséről — kívánunk részletesebben szólni és ismertetni a helyismereti kutatás ezzel kapcsolatos fellendülését.

⁸ *Kratok pregled razvoja Komunističke partije Jugoslavije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije u Senti*. Összeállította: Katona Pál és Vujadinović Jelena. Kiadta a Harcos Szövetség zentai járási bizottsága. 41. o. Gestettner.

⁹ Erdélyi István: *Bibliografija senčanskih izdanja*. Senčanske sveske 13/A. Narodna biblioteka, Senta. 1965. — A bibliográfia pótlásai a *Bilten kulturnog života Sente* számaiban jelentek meg.

¹⁰ A környékből csak két településre vonatkozóan tudunk a zentainál lényegesen régebbi adatokat: Kanizsa nevét már a honfoglalással kapcsolatban is megemlítették, Oroszlámos neve pedig a XI. században fordul elő a fennmaradt okmányokban először.

Ilyen évfordulóra monográfiát írni az ünneplés legkézenfekvőbb formája.¹¹ De a tervtől a megvalósításig igen hosszú az út, — hosszabb, mint kezdetben gondoltuk. Az elfogadott koncepció és vázlat máris változott és elkerülhetetlen, hogy az elgondolások harcában újabb változásokra ne kerüljön sor.

Mit is akartunk?

Monográfiát, amely nem csupán Zenta története lesz a történelem régi felfogása szerint. Monográfiát, amely az élet minden megnyilvánulási formáját felöleli — az ipartól az irodalomig, a sporttól a mezőgazdaságig. Ebben mindannyian egyetértettünk. Hamarosan kiderült az is, hogy a munka nem fejeződhet be az évfordulóra, talán több évtizedes kitartó gyűjtésre lesz szükség. A lelkesülés sem látszott elegendőnek. Egyes témakörök megírására nem volt jelentkező. A községtől várt anyagi támogatás késett.¹² De végül is »beindult« a munka: megkötöttük az első szerződéseket, megjelentek az első füzetek.

Mi a helyzet ma?

Mivel az ismertető végéhez csatolt felsorolás megjelenés sorrendjében közli a kiadványokat, most témakör szerint adunk áttekintést. Ez lehetőséget ad annak felmérésére, hogy pillanatnyilag mivel rendelkezünk és mi hiányzik még.

Az általános történelmi részben az archeológiai füzet és az 1216-tól 1699-ig terjedő időszakot feldolgozó füzetek már megjelentek. A legújabb kor történetét a munkásmozgalom vázára kívánjuk felépíteni. Ebből a részből is már elég sok megvan, de a kettő között több mint két évszázados »úr tátong«.

A munkásmozgalom majd minden szakaszából van már valami. A századvég földmunkás-megmozdulásainak történetéhez egy okmánygyűjtemény jelent meg. A század eleji sztrájkok, május elsejei tüntetések, a viharos városközi gyűlések, a Munkástelep építésének története a legkevésbé kikutatott rész, amelyhez csak egy rövid Fendrik-életrajz¹³ áll rendelkezésünkre. Az októberi forradalom utáni időkről már lényegesen több jelent meg. Egy életrajzi lexikon, egy szöveggűjtemény és két nagyobb életrajzi kiadvány majdnem teljes áttekintést ad 1944-ig. És egyik munkatársunk már dolgozik a háború utáni politikai élet történetének feldolgozásán is.

A második fejezetet a »szakosított történelem« képezi. Ezek közül több okból is az első helyet a mezőgazdaság története foglalja el. Ez a rész máris teljesen mondható, bár a megjelent három füzet itt-ott pótlásra szorul. Rendelkezésünkre áll az egyes kultúrák természetésének története, a mezőgazdasági kooperáció története, valamint a pedológiai és klimatológiai vizsgálatokat feldolgozó füzetek.

A gazdasági élet többi részére vonatkozóan jóval rosszabb a helyzet. A gyáripár, a kisipar és a kereskedelem feldolgozása képezi a legnagyobb gondot részünkre, mert ebben az irányban még egyetlen lépés sem történt. De megjegyzendő, hogy a pénzügyi életet tartalmazó két füzet szolid kiindulópontot jelenthet az ilyen irányú kutatómunkához.

¹¹ Erre utal az a szöveg, amelyet legtöbb füzetünk hátlapján megtalálunk. Idézzük: »Senta će 1966. godine proslaviti 750-godišnjicu. Narodni odbor opštine je na inicijativu grupe javnih radnika, dana 28. okt. 1961. godine pod brojem 05-7597/1 rešio da se tim povodom izda Monografija Sente. Za rukovođenje radovima oko ove evidencije Savet za kulturu je imenovao sledeći Uredivački odbor: Erdélyi István glavni urednik, Danilo Branovački, dr Burány Béla, Katona Pál, dr Szeli István, Tóth Horgoši Pál, Nestor Vukov članovi uredništva. Osećajući odgovornost pred javnošću i pred uspomenom velikih Senčana uredništvo je pristupilo poslu i rezultate svog rada na prikupljanju materijala koje je osnova pripremljene monografije, objavljuje u ovim brošurama.«

¹² A Községi Művelődési Alap első, 50 000 régi dináros átutalását több mint egyévi késéssel kapta meg a szerkesztőség.

¹³ Dr. Szeli István: *Egy verstrő szocialista a század elején*. Zentai Füzetek 4. — A rövid tanulmány elsősorban Fendrik Ferenc versét elemzi, de értékes adatokat tartalmaz a radikális nézetet valló helyi politikus másirányú tevékenységéről is.

Az egészségügyből a kórház és a gyógyszertárak története az elsők között jelent meg. Hiányzik a kórházon kívüli egészségügyi szolgálat és a szociális védelem történetének feldolgozása.

Az iskolaügy területéről egyelőre csak a középiskolák története készült el. Munkatársunk már évek óta dolgozik az elemi iskolák történetén. Az óvodák és a felnőttképzés története teszi majd teljessé ezt a fejezetet.

Mivel munkatársaink nagyobb részt a kulturális intézmények dolgozói, ezért érthető, hogy a legszerteágazóbb munka a kulturális élet feldolgozásán folyik. Az intézmények történetéhez jelentős anyag áll rendelkezésünkre. De mivel ezek kivétel nélkül a felszabadulás után alakultak, ezért hangsúlyozott jelentőséget kell tulajdonítani a társadalmi egyesületeknek. Az erre vonatkozó első füzetet már az idén megjelentetjük.

A kulturális élet kérdéseivel kapcsoljuk a zentai írókról szóló részt. A monográfia-sorozat két fülete és több bibliográfiai kiadvány máris kellő alapul szolgálhat annak felméréséhez, hogy városunk a szépirodalmi és a tudományos irodalmi tevékenység terén mit adott Vajdaságnak. _____

A testnevelés történetéből már megjelent az első rész és készülnek a további füzetek. Az újabb eseményekre vonatkozóan jó szolgálatot tesz majd az atlétikai klub 25. évfordulójára kiadott emlékkönyv.

A monográfia harmadik részének gerincét majd a földrajz képezi. A szakosas fejezetekhez kapcsolódik a történelmi földrajz, a demográfia, a néprajz, a városfejlődés és a kommunális kérdések története.

Ezek után ismét feltesszük a kérdést: mi is a célunk? Erre egy rövid, formális feleletet adunk: egy vagy két kötetben 800 oldalnyi könyv, amely a tudományos alaposság mellett olvasmányos, illusztratív, reprezentatív lesz. Ez a körülmény nem mellékes, mert sok mindent csak így magyarázhatunk meg.

A füzetek koncepciója szemmel láthatólag változott. Kezdetben arra törekedtünk, hogy kész fejezeteket adjanak a végső kiadvány részére. Később ellenben mindinkább teret engedtünk a szélesebb kutatómunkának és lehetővé tettük önálló és önmagukban is egész szakdolgozatok, adattárak és okmánygyűjtemények megjelenését. Így a leendő monográfia alaposan dokumentálva lesz, de munkatársaink kívánsága is az volt, hogy tevékenységüket ne rendeljük alá egyetlen célnak.

Tudatában vagyunk annak, hogy ugyanezek a körülmények majd mint problémák jelentkeznek a végső megszövegezésnél. Füzetekben elkerülhetetlenek az ismétlések; egyes általános részek értékelése az íróknál eltérő; az egyes füzetek tartalmának határfelületein sok lesz a tisztázandó kérdés stb.

A hiányosságok és a problémák ellenére megállapíthatjuk, hogy olyan munkáról van szó, amely megmozgatta egy vajdasági kisváros kultúrmunkásait és a kultúra iránt érdeklődőket, — és eredménnyel kecsegtet.

GRADA ZA MONOGRAFIJU SENTE

1. Szeli István: *Zentai írók*
2. Dobos János: *Srednje škole*
3. Fábri Nándor: *Zenta földrajza*
4. Fábri Jenő: *Zenta története 1526-ig*
5. Dr. Vigh Ágoston: *A zentai kórház története*
6. mr ph Huszágh László: *A zentai gyógyszertárak*
7. Dobos János: *Okmányok az 1897. évi földmunkásmegmozdulások történetéhez*
8. Fábri Jenő: *Zenta a török uralom alatt*
9. Szeli István — Božidar Kovaček: *Pisci Sente*
10. Ing. Rác Vince: *Poljoprivreda u Sentu, I deo (Istorijat poljoprivredne proizvodnje, Istorijat poljoprivredne kooperacije)*
11. *Kulturni život III (Katona Pál: Istorijat pisanja monografije — Erdélyi István: Istorijat bibliotečkog života — Katona Pál: Istorijat muzeja — Erdélyi István: Izdavačka delatnost — Erdélyi István: Filatelistički život u Sentu)*

12. Guelmino János: *Növények* — I. rész Virágos növények
13. Dobos János: *Kommunista szervezkedés Zentán 1918—1929*
14. Tolmácsy Géza: *Pénzügyi élet I.* Bankok és részvénytársaságok 1876—1944.
15. ing. Rác Vince: *Mezőgazdaság II.* Klimatológiai vizsgálatok Zentán
16. ing. Rác Vince: *Mezőgazdaság III.* Pedológiai vizsgálatok Zentán
17. Tolmácsy Géza: *Pénzügyi élet II.* A tőkésvilág kereskedelmi magánvállalkozóinak, szövetkezeteinek és részvénytársaságainak cégjegyzéke 1876-tól a második világháború befejezéséig
18. Szekeres László: *Zenta és környéke története a régészeti leletek fényében*
19. Tolmácsy Géza: *Testnevelés I.* A zentai sport és testnevelés krónikája 1918-ig

ZENTAI FÜZETEK

1. THURZÓ EMLÉKFÜZET.
Thurzó Lajos halálának tizedik évfordulójára. (Szerk. Szeli István)
2. JOVAN ĐORĐEVIĆ.
Povodom 60-godišnjice smrti (B. Kovaček)
3. ADALÉKOK ZENTA KÖNYVTÁRELETÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.
Az adatokat összegyűjtötte Erdélyi István és Katona Pál.
4. Szeli István: EGY VERSÍRŐ SZOCIALISTA A SZÁZAD ELEJÉN
5. STAMPA O SLIKARSKOJ KOLONIJI.
Bibliografija članaka objavljenih o slikarskoj koloniji, povodom 10-godišnjice osnivanja.
6. Szeli István: MAJTENYI ZENTÁN
7. SENČANSKE TEME U RAZNIM GRANAMA KOLEKCIONARSTVA.
Filatelija, numizmatika, ex librisi i dr.
8. ZENTA KÖRNYÉKI NÉPBALLADÁK. Dr. Burány Béla gyűjtése
SZÁRAZ KÜTGMEM, ÜRES VALÚ... dr. Burány Béla, Fábri Jenő és Tripolszki Géza gyűjtése
KÉT SZIVÁRVÁNY KOSZORÚZZA AZ EGET. Dr. Burány Béla és Fábri Jenő gyűjtése. Szerk. Tripolszki Geza
9. ISTORIJAT MOSTOVA KOD SENTE
Povodom otvaranja novog mosta 1963. godine
10. IZBORI U SENTI 1963 (II:1965, III:1967, IV:1969)
11. SENTA. Privredni i turistički vodič. Tri izdanja.
12. JOVAN MUŠKATIROVIĆ. Tri pisma u faksimilu.
Sastavili Milivoje Gašović i Erdélyi István.
13. Erdélyi István: BIBLIOGRAFIJA SENČANSKIH IZDANJA.
Knjige, brošure, periodika i razglednice.
Erdélyi István — Janković Vojislav: Bibliografija senčanskih pisaca — A zentai frók bibliográfiája.
Ugyanez. Első pótfüzet 1969.
14. SEDAMSTOPEDESETGODIŠNICA SENTE
15. Dobos János: ZENTA AZ ARUTERMELÉS ÉS POLGÁROSODÁS KIALAKULÁSÁNAK IDŐSZAKÁBAN.
16. Tripolszki Geza — Andrusko Károly: ADY
Az Októberi Forradalom 50. évfordulójára
17. ZENTAI HELYISMERETI KÉPEK
18. A ZENTAI AMATŐRFESTŐK EX LIBRISEI
19. Dobos János: SENČANSKI KOMUNISTI 1919—1944 — ZENTAI KOMMUNISTÁK 1919—1944
Tripolszki Géza: ZENTÁTÓL HANGONYIG
Ősz Szabó János élete
Székely Ilona: HALÁLRA ÍTELVE
ELŐKÉSZÜLETBEN:
Katona Pál: MEGGYÖZÖDÉSŐL TETTEM (Gerő István élete)

SZEMPONT

LÖRINC PÉTER

AZ ÖTSZÁZ ÉVES MACHIAVELLI

Több mint ötszáz évvel ezelőtt született: 1469-ben. A polgári rend egyik legnagyobb alakja volt és — mindmáig ismeretlen. A haladás, humanizmus apostola, és ma is csak legyintünk neve említésekor: »Machiavellista!« »Jezsuita!« Aki szerint a cél szentesíti az eszközt, aki paragrafusokba szedte a kegyetlenkedés módozatait, józan szabályokká, katekizmussá, törvénykönyvvé emelve őket. Az *Il Principe*-en (A fejedelem) elszörnyűködünk, mintha még sose hallottunk volna Hitlerről, másokról, a XX. század államférfiáról, az élet szele soha még nem érintett volna mind ez ideig bennünket. A *Mandragorán*, *Belgagor* c. novellán elszórakozunk, de hogy korszakalkotó művei is voltak, hogy megírta a *Discorsit*, azaz a *Le deche*-t, a *Firenze történetét*, hogy nagyköveti, diplomáciai jelentéseiben, magánleveleiben leplezetlenül feltárja és megértette korát, s részt vett egyúttal annak haladó mozgalmaiban is, hogy a történelmi materializmusnak, osztályharc-elméletnek, a polgári forradalmi diktatúra után feltétlenül elkövetkező demokrata köztársaságnak is ő volt egyik első elméleti megalapozója, kicsíráztatója: arról szinte mindmáig nem vettünk tudomást, s továbbra is vígan határoljuk el magunkat a polgári forradalmi demokrata diktatúra elméletének, gyakorlatának zseniális felvillantójától... Megérte 500. születésnapját — mint a legtöbb kis- és nagyember —ismert-ismeretlenül...

De vajon csakugyan — »machiavellista« volt-e Machiavelli?! S ha igen, hát kora ellenére-e, vagy azért, mert kora tette azzá, de egyúttal jómaga is »machiavellistává« tette korát, sőt számos utódját is, mindmáig velünk együtt, akik csak legyintünk neve említésekor s mint igazi humanisták, elvetjük, messze hajítjuk magunktól — elméletben — a machiavellizmus fekete sötétségét.

Machiavelli kora nem volt álszemérmes. Nem volt az maga Machiavelli sem: megtett és elméletben is meghirdetett — a prűderiát nem ismerve — sok mindent, amitől a későbbi farizeusok — nyilatkozataikban — elhatárolták magukat, mind szerelmi téren, mind pedig az általános humanitás és humanizmus területén.

Machiavelli nem szégyellte, hogy kora szülötte, adta magát leplezetlenül — ha meg is értette a kor szavát és tőle feltehetően igyekezett is konspiratíván cselekedni, mint sokan mások mindmáig, akik forradalmat készítenek elő a hatalom ellenében, mert a hatalom se szégyellős vagy válogatós eszközeiben. Hitler és Sztálin kortársai már csak megmosolyoghatják a nagyra törő kis zsrnok: Cesare Borgia gyakorlatának, Machiavelli elméletének kegyetlenségi fokát, ha nem is tekintenek a haladó célokra, amelyek, sokak szerint, »szentesítették« a kor (minden korszak?) eszközeit. Annál inkább, mert minden humanizmusunk mellett is azt tanul-

tuk egykoron, hogy az »erőszak a jövő bábája«, de azt is, hogy különböztesse meg a kelő osztály (nem feltétlenül erőszakos, nem feltétlenül kegyetlen és talán éppen demokratikus) diktatúráját, a haldokló, távozó osztályok és rendszerek (mindenkor erőszakos és kegyetlen, terrorisztikus, sohasem demokratikus) diktatúrájától.

Pedig Dantétól Machiavelliig, a trecentótól a cinquecentóig, Firenze állt és haladt a fejlődés élén. Ez a fejlődés a feudális, oligarchikus anarchiától a tőkés manufaktúra felé, a felmorzsolódottságtól az egységes nemzet és egységes nemzeti piac felé mutatott, s a gyakorlatban ritkította is már az apró zsarnokok sorait, sőt a városon (az urbs itt most nem Rómát, hanem Firenzét jelenti) belül a polgárság együttesét, vagy itt-ott a polgárság egy-egy kimagasló képviselőjét tette uralkodóvá, és ez a polgárság többé-kevésbé sikeres harcot folytatott mind felfelé az apró feudális zsarnokok, mind lefelé — a »ciompa« már korai osztályharcot folytató munkásai ellen is (1378 óta), s talán győzelmesen is fejezi be harcát, ha az egyház s az idegen hatalmak (spanyolok, franciák, németek) be nem avatkoznak, nem interveniálnak, meg-megszállva a még nem létező egységes Olaszország egy-egy tartományát. Itália s benne Firenze ugyan a »város«, az urbs akkoron, de az eredeti tőkefelhamozás, a feudális bomlás kora a falusi tömegek akkora tarkaságát veti ki helyéből, a megszórt életkeretek közül, hogy Európa a csavargók, a kóborok országúttjává vált és mindezeket a bujdosókat, nincsteleneket, szegénylegényeket, szökött jobbágyokat és hajdúkat az urbs nem tudta felszívni, foglalkoztatni. Ezért vagy katonává igyekezett őket változtatni egy népi gyalogos hadsereg számára, vagy megpróbálkozott leverésükkel, ahogy a zavarosban halászni kívánók leverésével is. Ezt a helyzetet tisztázni kellett mind elméletileg, mind a gyakorlatban — és Machiavelli teoretikus és gyakorlati államférfi is volt egyúttal. A Savanarolák, Soderinik, Medicik mellett: éppen reáharult az a feladat, hogy a tényekből leszúrt új elmélet alapján a gyakorlati életben is hozzáfogjon a helyzet tisztázásához: az imádott polgári demokrata köztársaság (Soderiniék), vagy, ha kell, hát akár — a kevésbé szeretett, a bankárból lett fejedelem (és pápa) Medici monarchiájának keretei között, ha már hiába próbálkozott meg Mediciék eltávolításával a város életéről, — mert a börtönben ébredt fel a kudarcra ítélt kísérlet után! A proletariátus első csírájának, a kóbor elemnek megjelenése, valamint az új technika fejlődése (lőfegyver, ágyú) együttesen új stratégia forrásaivá válhatnak e korban, s ha a korszak teremtette meg a súlyos problémákat, maga a kor teremtette meg egyúttal a megoldás lehetőségeit is, habár egyelőre még a kis feudális zsarnokok és katonai vállalkozók, a condottierik voltak is az új helyzet hasznélvezői. De — a proletárelem megjelenését (és a tűzfegyvert) felhasználhatta volna a kelő harcok polgárság is, éppen a feudális oligarchia s a betolakodó idegenek ellenében, ha akad sorai között oly ember, akiben felmerül ez a gondolat, s aki a gondolatot valóra tudja váltani. Egy ilyen férfiú — az újfajta sereg segítségével — felszabadíthatta, egyesíthette volna akár egész Itáliát.

A kérdés csupán az volt: találkozhatnak-e valahol, valamely útkereszteződésnél az új, népi rétegek s a belőlük sarjadt új gondolatokkal terhes politikai és teoretikus Machiavelli, és együtt elég erők lesznek-e, vagy halálra lesz ítélve ez a kísérlet is, s a polgári, egységes, szabad Itália csak vagy 350 év múlva, a XIX. század vége felé alakul majd meg?! Mert Machiavelli, a történelem első történelmi materialistáinak egyike (mint ezt a *Firenze története* bizonyítja), megoldhatta a politikai stratégia elsőrangú feladatát: ki — kivel — ki ellen harcoljon, de az időpontot — a siker időpontját — ő sem tudta megállapítani. Hiába tanulmányozta korát alapos aprólékossgal számos diplomáciai kiküldetése során is, már a XV. század záró éveitől kezdve egészen 1512-ig — Pisában, a Chiana völgyben, Castracani, Sforza vagy Valentino (Cesare Borgia) táborában, Francia- vagy Németországban, Rómában, másutt —, hiába tölti meg pompás leveleit politikai, társadalmi, stratégiai elemzésekkel, tervekkel, javaslatokkal, Vettorihez, Soderinihez, Guicciardinihez, másokhoz. Az élet fantáziája dúsabbnak bizonyult az ő híres-neves-nevezetes politikai és színműírói, teremtő fantáziájánál is.

Castruccio Castracani még 1520-ban is Toscana ura kívánt lenni és rajta volt, hogy kiirtsa ellenségeit, a nála kisebb zszarnokokat, a népet a népi politika ígéretével magához édesgetve. Cesare, Valentino hercege, már 1503-ban kiirtotta apró zszarnok ellenségeit. Mindez, akár a Mediciék 1512-es sikere is, arra mutatható, hogy a fejedelem, a monarchikus abszolutizmus győzelmesen halad előre és talán-talán egyesíti és felszabadítja Itáliát 1519-ben más volt a helyzet. Akkor már, ahogy Machiavelli látta a dolgok állását, lehetetlen volt felújítani a Medici-féle alkotmányt. 1512-ben barátja volt Medicinek a nép; ma, állítja a városhoz szóló emlékiratában, a nép ellensége Medicinek. Akkoriban Firenze erős volt, ma fenyeget a spanyol is, a francia is. Akkor Medici kisémbert volt még, ma kiemelkedik mind a nép, mind pedig a nagyok sorából. Így ma már a Medici-féle alkotmány nem lehet biztos, tartós, sikerrel kecsegtető. Ma már — polgári köztársaságra van szükség, nem pedig valami Medici-fajtájú *Il Principe*-re, hiszen ma már megteremthető a város egyenlősége.

Már 1497-ben írta egy magánlevelében (voltak vajon Machiavellinek »privát« levelei, politikamentes levelei is?!): Hiába üldözték Savanarolat — egyre nőtt tábora mégis! Ha az idők életünket követelik — oda kell adnunk azt; ha a rejtőzködést követelik meg — hát el kell rejtőznünk! Mert vannak csapatai az istennek (nép!) és vannak csapatai az ördögnek (pápa, feudális urak!), de Firenze fel fog virágozni s fog még uralkodni is Itáliában. Ekkor még fiatalos fővel rajong Savanaroláért: az osztályharc útját járja, hogy azután a körülmények változásával áttérjen az osztálybékét teremtő osztályérdekeket ideiglenesen összeegyeztető centralista, abszolút központi hatalom kiépítésének útjára. Talán megérezte a még gyöngye »nép« (polgárság!) elégtelenségét a nagy feladatra?! 1513-ban — szabadulásakor a Mediciék börtönéből — még nagyon szkeptikusan ír: »A város örült szabadulásomnak. Az idő ma már liberálisabb — én meg óvatosabb leszek! Azért még nevétségsé volna ma olasz egységről beszélni: fegyverünk sincs hozzá! Az emberek, ha eleinte a szabadságról harcolnak is, harc közben megnőtt étvágygal hódítani vágnak maguk is hamarosan! Csak kiszolgáltatók Itáliát! Akad-e ma valaki, aki alatt egyesülhetne Itália? Lám, Svájcnak — nemzeti (népi, gyalogos) hadserege van. Erre volna szükségünk nekünk is. Ellenében mindenki tért vesztene. Jöjjön hát, ha kell, a fejedelem, de alkosson egy testet a részekből. Ezeket a sorokat 1513-ban írta még Vettorihoz és még ugyanabban az évben jelent a Medicinek ajánlott *Il Principe*. Hiszi 1515-ben is — Soderinihez intézett levelében —, hogy az érhet el eredményt, akinek elgondolása, terve, ideológiája együtt halad, változik a változó korrallal, aki alkalmazkodik az adott helyzethez — nem felejtve el közben célját! Így látjuk azután, hogy 1519-ben memorandumában, a *Firenze történetében* (1520—25), a *Le dece*-ben (*Discorsi*, 1521), szóval a 20-as évek elején nem jósol nagy jövőt Medicinek és inkább azonnal a köztársaságot építené föl, viszont 1526-ban (Mohács esztendejében) már újra helyesli Medici tervét, egy »kalandor« sereg szervezését, mert más útja nincs jelenleg — állítja — a szabadulásnak. Csak ne szalasszuk el a jó alkalmat, kergessük ki a spanyolt (Habsburgot, akit veszélyeztet a török!) Lombardiából. Mert, gondolja, igaz a Vettorihoz írtja, akinek legfőbb vágya, hogy a török foglalja el Magyarországot és Bécsset, hogy Luther győzedelmeskedjék a pápa fölött, hiszen ha a török nem győzött volna Mohácsnál, a spanyol már itt lenne Firenzében!

Medici? Igen, legyen, lehet, jöhet Medici is — a bankár, a fejedelem, a pápa! De ő is csupán az átmeneti időre. Jöjjön, végezze feladatát, azután pedig adja át a helyét — a polgári, demokrata köztársaságnak. Így írja meg 1513-ban (alighogy kiszabadult Medici börtönéből) az *Il Principe*-t, tanítása szerint, alkalmazkodva az idők változásához (ma talán azt mondanók: a helyzet dialektikája szerint), a végcél azonban nem feledve. Mindig a körülmények, a sajátosságok szerint az egy és ugyanazon cél irányában. A monarchia, érzi, látja, a realitás, a (pillanatnyi) helyzet követelménye! Ha egy tartomány leigázott, hódoltsági része az államnak, úgy a lakosság fegyvert ragad szabadsága kivívására. A fejedelem azért maga is függ azoktól, akik uralomra segítették, szüksége van tehát a nép

jóindulatára. Persze jelentős könnyebbsége a fejedelemnek, ha a nép nyelvén beszél maga is, s ha nem rak idegen tisztviselőket a nép fölébe. (3. capitolo; ezentúl csak a szám megjelölésével.) A centralisztikus államban nagyobb a fejedelem tekintélye, hiszen nem az egyéni képességeken, hanem a rendszeren áll vagy bukik az állam, a lázongásoknak pedig a sok apró zarnoki fejedelmecske az oka. (4.) Az egyéni tehetség is szóhoz jut (hízeleg is talán szerzőnk a fejedelemnek, Medicinek?), ha adva vannak a kellő, objektív feltételek, s ezeket már csak kihasználni kell. De sokaknak a régi rend áll érdekében, az új törvényt (alkotmány) ellenében: ez az oka annak, hogy mindig a fegyveres próféta győz, a fegyvertelen, sajnos, elbukik. S ha a régi rend bizonyul erősebbnek, bizony kiirtja az »erélyeseket«. Teremtse hát meg a »próféta« a feloszlatott régi hadsereg helyére a maga újfajtájú (népi) hadseregét (6) és irtsa ki a kis feudális oligarchákat, hiszen a nép erélyes fejedelem után sóvárog ellenükben. A diktatúra azért ne legyen hosszú ideig tartó állapot. (7—8.) A városban a gyöngébbek sokszor egy erős polgár tekintélyéhez fordulnak. Ha a nép fordul hozzá, ez előnyösebb a fejedelem szempontjából, mert a nép nem kér koncot és nagyszámú is, ezért erősebb védelmet nyújthat, mint az előkelő hűbérúr. Így hívja fel Machiavelli Medicit: Legyen népi (mindig polgári) fejedelem, legyen antifeudális abszolutista uralkodó, vezesse be a kellő polgárság diktatúráját, az egykori görög tirannist. (9.) Itália romlásának oka a zsoldos hadsereg, teremtsen ellenében állandó polgári-népi hadsereget és vezesse azt maga, vagy pedig bizza rá egy-egy polgári szakértőre, de simmiképpen valamely hadsereg-vállalkozóra, condottierire. (12.) Legyen a fejedelem erős kezű úr: elbukik az, aki nagylelkű a gonoszok között! A feudális úrral szemben csak a nép sanyargatása árán lehet bőkezű, s ezzel meg is gyűlölteti magát a néppel. (15—16.) Aki megkönyörül a kis zarnokokon, aki kegyes a feudális urakhoz, a népet sújtja ezzel: egyetlen igaz támaszát! Az az eszköz és út igaz, igazságos, amely célravezető. (17—18.) A fejedelem ellensúlyozza az osztályokat, teremtsen egyensúlyhelyzetet közöttük, ha a kor, a körülmények itt-ott meg is követelik a terrort. (19.) Eppen ezért ne fegyverezze le a fejedelem soha a népet (Még egyszer: a nép = polgár, a munkásság = csöcselék még e korban Machiavelli nyelvén is.) Jobb sereg a népi hadsereg a zsoldos csapatoknál. Bármely ellenség ellen pedig a legjobb erődítmény, erősebb minden várnál — a nép szeretete! (20.)

Várjuk hát ki a fejedelem érkezését, ő majd erőssé teszi és egyesíti Toscanát és Lombardiát. Az ő egyesítő háborúja — igazságos háború lesz! Ezt az időt azonban elő kell készíteni: új törvényt (alkotmányt), új hatalmat kíván meg ez az idő: meg kell előzetesen szervezni az olasz erőket, meg kell szervezni, egyebek között, az önálló hadsereget is. (26.)

Így ír Medichez az *Il principe*-ben a fegyvertelen »próféta«, Machiavelli, a polgárság meg a fejedelem antifeudális, idegenellenes szövetségéről — 1513-ban.

Sokban egyetért azert az 1513-as centralista abszolutista (diktátorral) az 1521-es politikus, a *Discorsi sopra la prima decadi Tito Livio*, a *Le decche* szerzője is. Ebben a könyvben végig belátja már Machiavelli az utat, nemcsak az első lépések megtételére gondol. A *Le decche* első könyve a belpolitikára összpontosítja a figyelmet; a második könyv külpolitikai és hadvezetési alátámasztását adja meg a helyes belpolitikának; a harmadik a vezetők személyével foglalkozik.

Olaszország (A nemlétező, az eljövendő Olaszország. — A zárójelbe tett magyarázatok mindig L.P. szavai: eddig is, ezután is.) legfőbb baja — tartja Machiavelli most is — a decentralizáció, a feldaraboltság és az idegen uralom. Az idegenektől azonban csak úgy szabadulhatunk meg, ha összpontosítjuk, egyesítjük az erőket, megszüntetjük az atomokra bontottságot. Szabadság nélkül nincs fejlődés, de a szabadság megkívánja az erőadó anyagi jólétet. (I. 1.)

A kormányforma nem elsőrangú jelentőségű kérdés — mind a fejedelemiség, mind az arisztokrácia vagy a demokrácia is lehet célravezető, megfelelő; viszont bármelyikük el is fajulhat. Fontos a polgárok egyenlősége és elégedettsége. Ha ez hiányzik, elfajul bármely kormány- vagy

államforma, különösen akkor, ha a kormány csupán egy osztályra támaszkodik. A centralista ideiglenes osztálybéke hive tehát most is azt hirdeti: Vegyen részt a kormányzásban, az államban, uralomban minden osztály. Azzal érvel álláspontja mellett, hogy (Livius szerint) ilyenformán volt Rómában is: Ezért is állott fenn a római állam szinte időtlen időnkig. Az ember azonban természetétől fogva »gonosz«, azaz önző, csak saját érdekében cselekvő. Ezért rá kell őt kényszeríteni a »jó«-ra (a más osztály érdekeit is szem előtt tartó »altruizmusra«, pontosan: a lemondásra az osztályérdekről). Ezért olyan törvényekre van szükség, amelyek ellensúlyozzák cselekedeteiket. Rómában ilyen egyensúlyozó és ellensúlyozó erő a tribunus plebis, a néptribuni intézmény volt, amely a nép érdekében megfékezte az úri patriciusokat. (2—3.) Mégis, a római, állandóan napirenden levő osztályharcoknak dicsérendő a hatása, mert ahol nem adják meg a jogot, ott azt bizony ki kell harcolni. Ilyen harcok másutt is vannak, mindenütt harcolnak egymás ellen: a nép (polgárok) és az urak (feudális oligarchák) s a kettő harcából születik meg az (egyensúlyozó) törvény. (4.) A polgár kevésbé görcsösen ragaszkodik az uralomhoz, annál inkább féltik azt a »hatalmasok«, akik egyre attól tartanak, hogy kicsúszik a hatalom a harcok folyamán a kezükből. (5.) Végeredményben hasznos tehát az osztályharc, mert meghozza az osztályok együttes, közös uralmát. A dolgok ugyanis állandó mozgás állapotában vannak, s ha az ész nem rendszerezi, szabályozza mozgásukat, tegye meg azt a kényszer, a szükség. (6.)

Ahogy a fejedelemnek csupán kárára lehetnek a haszontalan hízelgők, hasznára viszont azok, akik szemébe mondják az igazságot (*Il principe*), úgy általában is hasznos a szólásszabadság, a szabad kritika. Ahol ezt a jogot nem adják meg a népnek, ott az más utat kénytelen választani, s éppen ez viszi romlásba az államot: a pártharc, a belháború, amelynek vége számtalanszor az idegenek segítségül hívása, behívása az országba. Az államalapító ezért tartsa a köz javát mindig szemé előtt, s ha a köz, a nép java úgy kívánja, megragadja, szükség esetén, a terror eszközeit is. Az egyes, az egyén (értsd: a diktátor, a diktatúra, az abszolút hatalom birtokosa) alkalmas lehet az állam megalapítására. Megtartására, kifejlesztésére azonban csak a tömeg maga és uralma, azaz a demokrácia képes. Az első lépések megtételénél még szükség van a diktatúrára, hiszen, mint mondtunk, az ember természetétől fogva »rossz« (azaz saját érdekét tekinti a szert meg is védi minden áron). (7. és 9.)

A jó uralom biztonságot, jólétet, vagyont teremt, a rossz uralom viszont felidézi a háború meg a polgárháború borzalmaikat. Kezdetben azonban Romulusra, háborús diktatúrára van szükség, váltsa őt azonban fel kellő időben Numa uralma, a törvény, az alkotmány szelleme. A vallást jól felhasználhatja mint uralma eszközét az állam, de ne feledjük: a népi vallás magasan fölötte áll az egyháznak és klérusnak, a ceremóniának. Ha a vallás, azaz az egyház a hatalmasok hangján szólal meg, vége mind a vallásnak, mind a rendnek az államban. Ezért nem egységes és nem boldog Itália. (Itáliát mint földrajzi fogalmat használok a politikai, történeti, de akkor még nem létező Olaszország helyett. L.P.) A pápa — akit Machiavelli kevésre becsült, akivel szemben egykor Savanarola (az igazi vallás) oldalán állott, aki előtte a feudális egyház, nem pedig a vallás képviselője volt — gyöngye Itália egyesítéséhez. Eppen ő is az oka annak, hogy Itália az idegenek martalékává vált. (10—12.)

Ha némileg még szolgálai, sőt állati is a nép, mégis előnyösebb, ha a »tömeg« az állam támasza, nem pedig a »kevesek«, akiket aztán igazán mindenkor könnyű legyőzni. Aki a tömegre támaszkodik, ne feledje, hogy szabadságra és — bosszúra áhítozik a nép (a feudális urak ellenében); nyújtsa hát ezt neki, annál is inkább, mert szabadság nélkül nincs nyugalom, nincs biztonság, nincs elégedettség. A szabadságra feltétlen szükség van az államban. Viszont ha a tömeg, a nép »romlott«, úgy már csak az erős kezű egyén segíthet, más szóval a kezdeti, antif feudális diktatúra. (16—17.) Ha a nép »jó«, úgy már bevezethető uralma, a népuralom (polgári uralom!), viszont addig, amíg az »erkölcstelenség« uralkodik benne, a hatalom (a diktatúra) feltétlenül erénynek számít. Az alkotmány, a

rend alapja legyen tehát az erkölcs. Aki új uralmat vezetne be — annak új alkotmányra is szüksége lesz, s mert az ember ragaszkodik a régihez (már megmondta, hogy nem a »nép«, hanem az oligarchia ragaszkodik ehhez, azaz: hatalmához!) és nem ismeri fel az új szükségességét, diktatúrára van szükség vele szemben. (18.) Ritka eset különben, hogy két vagy több jó uralkodó következzen egymás után: ezért előnyösebb a fejedelemségnél a (Soderinik) köztársasága. (20.) Ha azonban az új nem kíván összeütközésbe jutni a régivel, úgy hagyja meg a régi rendnek legalább árnyékát az, aki a szabadságot, az újat, a reformot vezeti be. (25.) A fejedelem mindenkor kegyetlenebb a népnél (a kelőpolgárnál — az abszolút uralkodó!). Ha korrupció üti fel fejét a köztársaságban, fel kell akkor figyelni, mert a korrupció mindenkor ellensége a szabadságnak! Ilyenkor, a szabadság érdekében, ismét csak diktatúrára (abszolutizmusra) van szükség. Monarchiában maga a fejedelem legyen a hadvezér, nem pedig egy-egy kiszarnoki condottieri, köztársaságban viszont egy ehhez értő polgár-ember vezesse polgártársait az ellenség ellen. (30.) Az ideiglenes veszély a köztársaságban is megkívántatja időnként a (római fajtájú, Cincinnati-féle) diktatúrát. Az ilyen alkotmányos diktatúra nem elítélendő intézmény, de az ideiglenes diktátor is tartsa magát a törvényekhez. (34.)

A zsarnokság (itt is inkább a görög tiránis értelmében: diktatúra a népért, a népre támaszkodva az elnyomók ellenében. L.P.) mindenütt, Rómában is, a nép túlzott szabadságvágyának s az »előkelők« túlzott uralomvágyának következménye. Ha a kettő harca nem tudta, nem tudja eldönteni a kérdést, abszolút hatalomra volt és van szükség. Rómában az uralomhoz ragaszkodó decemvirek például azon buktak el, hogy nem a plebsnek, népnek kedveztek, holott a plebejusok állították őket az élre, hanem ellenforradalmi diktatúrát vezettek be, bár a patriciusoknak sem tudtak sokat nyújtani. A forradalmi diktatúra biztosabb talapzatú ennél, mert a nép maga ennek az alapja. A patriciusréteg túlonult szűk erős talapzat számára; mellettük idegenekre is szüksége van a hatalomnak. (40.)

A zsoldos sereg — haszontalan, sőt ártalmas. Ellenkezőleg: szabadokból álló, népi hadseregre van szükség. (43.) Persze szervezetlenül, vezető nélkül a tömeg tehetetlen. (44.) De a vezető, a törvényhozó maga is tartsa be a törvényt — forradalmi időben is. (45.) Ha azonban a tömeg valaminek megtételére, valamely új törvény meghozatalára kényszeríti rá a hatalmon levőt, tegye meg a nép akaratát, azt hirdetve, hogy nagylelkűségből cselekedett ily módon. Vajon ismerte-e Machiavellit a 48-as magyar nemesség, a *Le dechet*, például, vagy a Machiavelli-féle gondolat felvillan szükség esetén mindenkiben, anélkül is, hogy ismerte volna a történelmet, az államelméletet?! L.P.) (51.) Mert tudnivaló: a tiránis megakadályozásának csak egy igaz módja van: a demokrácia! (52.) Eppen ezért, a polgári egyenlőség esetében, lehetetlen a monarchia. Egyenlőtlenesség esetében ellenkezőleg, lehetetlen a köztársaság. (Az »egyenlőség« itt bizonyára polgári, antifeudális egyenlőséget, tehát inkább egyensúlyt jelent, olyan egyensúlyt, amelyet a diktatúra teremthet csak meg, más szóval az abszolutisztikus centralizmus, ami után azután jöhet a köztársaság, a demokrácia. L.P.) Ezért dicséri a német városok polgári egyenlőségét, de ezt a rendet, gondolja, az ottani gazdasági élet fejletlensége teszi még lehetővé, valamint az a körülmény is, hogy a német kisvárosok nem függenek a nemesektől. A nemes fényesen megél munka nélkül is, ami pedig káros az államra nézve. Itália telve van az ilyen renyhe nemesekkel és váraikkal, alattvalóikkal. Ilyen helyzetben lehetetlenség a polgári (demokrata) köztársaság, hiszen ezek ellenségei a polgári alkotmánynak. Ezért egyelőre, pl. Toscanában, monarchiára, azaz egy erős kezű férfi uralmára van szükség. Feudális országban nincs más hátra: ki kell irtani a nemességet. Viszont ott, ahol egyenlőség van, szükségtelen az abszolutizmus bevezetése, de — lehetetlen is! Így például Velence csak látszólag nemesi köztársaság. Valójában a gazdag polgárok köztársasága és a szegények fölött uralkodik. (55.)

A tömeg mindig bátor, tagjai azonban külön-külön gyávák. Ezért van szükség a vezérre (szervezettségre, »fejedelemre«). Viszont a tömeg bölcsőbb, mint a fejedelem. »A nép szava — isten szava!« (Ki hinné, hogy

Táncsics olvasta volna a *Le dechet?*! Annak I. 58. capitoloját?) Ezért a polgári állam, a demokrata köztársaság inkább virágzik fel, mint az (abszolút) monarchia. Csak akkor káros a nép fékevesztettségé, ha tirannist eredményez. De hiszen a fejedelemség — már maga is — tiranniss!

Hova jutottunk már el az *Il principe* »machiavellizmusától«?! Machiavelli valóban nem volt »machiavellista.« Csak azzá tették azok, akik ezáltal önmagukat kívánták igazolni. Mert mindenki rajta van, hogy hagyományt, tradíciót teremtsen magának (maga alá, a maga trónja alá) támaszul. S a halottak oly szótlanok s oly kevéssé harciasak. Holtában már maga Machiavelli sem tud védekezni. Pedig a II. kötetben így folytatja: Csak német területen vannak még szabad városok. Pedig az állam akkor erős és gazdag, ha szabad, ha célja az általános jómód. Erről azonban csak a (demokrata) köztársaság gondoskodhat. A monarchia csupán az egyesek jólétével gondol. Az egyház, a kereszténység viszont a tétlenséget, a passzivitást dicsőíti, a nemtörődést az anyagiakkal, s így kiszolgáltatja a népet a »gonosztevőknek« (oligarchiának). Ne feledjük azonban: a vallás nem tiltja a garcot a szabad hazáért, a köztársaságért! Csak szabad országban van virágzó jólét és vagyon. Viszont — egy köztársaság erősebben nyom el, zsákmányol ki más országokat. (2.) Itália ma zsákmánya lehet minden jöttmentnek! (4.)

Az ágyút egyre inkább dicsérik, úgy látják számosan, ez a jövő fegyvere és meggátolhatja a hódítók előnyomulását. A várak valóban nem tartják magukat ágyúk ellenében, másutt viszont, úgy látom, nincs nagy hasznuk. Ma már a gyalogság a hadsereg fő alkatrésze, nem pedig a lovasság, viszont a gyalog ellenében nem sokra jut a tűzérés. (17.) A lovasság harcoljon a lovasság ellen (Gyalogos a nép, a szökött jobbágy, a polgár. Lovon a nemes ül. L.P.), mert a lovasság meg a condottieri rendszer (hadsereg — katonai vállalkozó) tette tönkre Itáliát. (18.) A néphadsereg hozhat csak javulást, ne alkalmazunk hát zsoldosokat és ne hívjunk be segédcapatokat sem. (18—21.) Ellenség ellen felesleges a vár, saját népünk ellen pedig haszontalan, sőt káros. Legerősebb várunk — a nép szeretete! (24.) Ne bízzunk abban sem, hogy háború idején kitör az ellenséges táborban az osztályharc, mert háború alkalmával többnyire összebékülnek a belső erők. (25.)

A harmadik kötet a vezéreket magukat teszi vizsgálódása tárgyává. Úgy érzi, hogy a győzedelmes forradalom nem lehet meg anélkül, hogy ki ne irtsa az ellonforradalom törzskarát. Lám, Soderini saját kárára gyakorolt nagylelkűséget. (3.) Ha a nép meggyűlöli fejedelmét, összeesküszik ellene. Köztársaság ellenében azonban az ilyen összeesküvés kisebb veszéllyel jár. (6.) Aki forradalmat szervez, ismerje meg és vegye tekintetbe a körülményeket és ne feledje, hogy a viszonyok megváltoztatásához egy ember elégtelen: nemzedékek tevékenysége szükséges hozzá! (8.) A siker, azonkívül, megkívánja a harcos alkalmazkodását a korszakhoz. Persze az emberi jellem nemigen tud alkalmazkodni a korhoz, viszont a kor, a mindenkori helyzet mindig megtalálja magának a kellő, a megfelelő embert a tette, akcióra. Már csak ezért is megfelelőbb kormányforma a köztársaság, hiszen benne nagyobb a választék jellemében, s akad a kornak megfelelő akcióirányító is. Persze a kor maga is változik, változék ilyenkor vele együtt az állam és a vezető, irányító egyén maga is. Közben ne feledjük: egy férfi nem szervezhet újja egymagában egy államot. (9.) A szükség a fejlődés hajtóereje. A háború lélektani sikerének titka a hit a háború szükségességében, igazságosságában, annak a hite, hogy ellenkező esetben — kudarc, vereség esetén — szolgásg vár a népre. (12.) Ha a hazáról van szó, minden tett, akció erkölcsössé válik. (41.) Különbözik az emberek közti különbség oka a nevelés, amely azonban az életmód, életkörülmények függvénye. (43.) Erről a témáról, azaz Machiavelli-ről mint a történelmi materializmus talán első megsejtőjéről, többet mondhatnánk természetesen nagy történelmi művének, *Firenze történetének* (1520—1525; 537 lap, Giudiano Medicinek ajánlva) lapozgatása nyomán, hiszen itt elég világosan meglátja, hogy városának története — osztályharcok története! Nemesek és polgárok, polgárok és munkások, gazdagok és szegények, guelfek és ghibellinek egymás közti harcai töltik ki hazája tör-

ténetének lapjait, amint már 1520-ban is meglátta ezt, tudva tudván, hogy eljön az idő, amikor az idegenek kivonulnak Itáliából és szabad lesz az egyesült Olaszország! Ennek útja persze, e könyv szerint is: »Jó, ha akad valaki hatalmas, bölcs ember, aki helyes berendezést teremt. De ha megteremtette, nincs rá többé szükség, elég akkor már maga a berendezés, a törvény.« (IV. kötet.) De nincs a történeti fejlődés során továbbra sem megállás, nyugalmi helyzet. A rend újra felbomlik, ezt viszont új rendszer megteremtése követi. Csak egy valami »szent«: a fegyver, amely a szolgaságból szabadít meg! (V. kötet.) Így ír Machiavelli, a történetíró. Sajnos, jelenleg a Machiavelli-féle történelmi módszer és történetfilozófia nem témám és nem lehet témám. Ez a téma már új cikket igényel. Egy cikkben nem lehet a teljes Machiavellit egybefogni.

Hiszen Machiavelli sokrétű és sokarcú és éles sasszeme több fejlődési fokba lát bele — mind a múlt, mind a jövő felé fordultában is. Történetíró és »próféta« egyúttal. Ugyanakkor azonban igaz realpolitikuss, aki látja a jelent s a belőle kivezető, jövőbevivő utat. (Hogy néha félrenézett, hogy néha elbóbiskolt, akár a jó Homérosz, néha-néha becsukódott a szemé? Hogy meglátta az embert, az új harcost, annál kevésbé az új technikát — a politikai és hadistratégia másik komponensét —, amelyet az új embernek, új harcosnak el kellene még sajátítania?! Bizonyos. De: könnyű ma, 500 év múltán, kritikát gyakorolni és elmarasztalni a múlt emberét, aki a jövő ködében talán meg sem láthatta azt, amit velünk már a múzeumok is láttatnak!

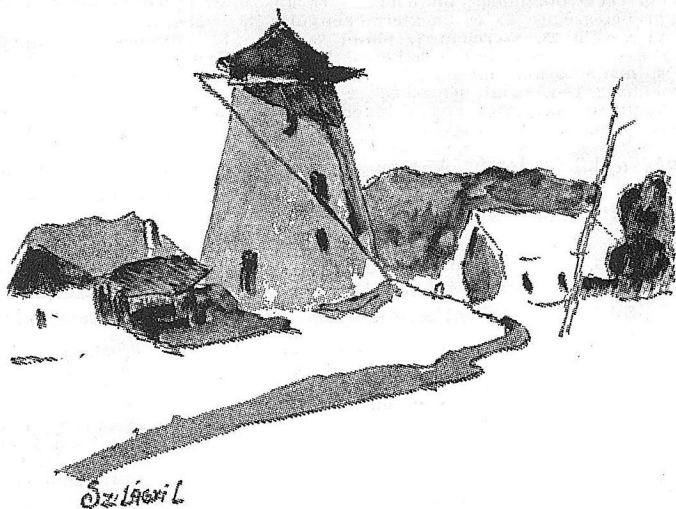
Több fejlődési fokot látott meg és utódai közül azután ki-ki azt látta meg benne, könyveiben, belőle, ami jómagának, osztályának, korának éppen megfelelt, aminthogy Machiavelli maga is azt vette észre, vagy legalább is azt helyeselte Liviusban, a múltban, amit belőle — a maga korában, a maga céljai szerint — felhasználhatott, ami őt a múltban (Rómában, Athénban) a jelenre, a reneszánsz, a cinquecento Firenzéjére emlékeztethette.

Így Marxék (Marx, Engels, Mehring, Lenin) — amennyiben itt-ott megemlítik nevét, mondanak róla egy-két szót — méltányolják tehetségét és nem tartják — »machiavellistának«, hanem kora által meghatározott komoly gondolkodónak.

Nem, Machiavelli nem is volt »machiavellista«, hanem a haladó, a forradalmi, kelő polgárság diktatúráját elméletileg is meghirdető polgári gondolkodó, aki azt a diktatúrát, amelyet a gyakorlat centralizációnak, a központi hatalom kiépítésének vagy egyszerűen (merkantil, esetleg, később, fiziókrata azaz felvilágosult »aufklámista) abszolútizmusnak fog nevezni, és amelyet ily abszolútizmusként fognak számon tartani a történészek is hamarosan, aki szóval ezt a kelő, kezdeti, polgári diktatúrát úgy képzelte el, mint a belőle kifejlődő, végleges polgári demokrata köztársaság első szakaszát, első stációját csupán. Aki azonban természetesen nem látta és nem láthatta előre (az egyén sem tudja elképzelni halálát a pompázó virágzás idején!) a demokrácia szakasza után menthetlenül elkövetkező agónia időszakát, amely — görcsös ragaszkodásában az élethez, a kontinuitáshoz, a dureé-hez — újra meg fogja teremteni a polgári diktatúrát mint az új, kelő osztály, a proletariátus forradalmának ellenszegülő, reakciós diktatúra államformáját, valamilyen fasiszta változatát. A proletárdiktatúra és proletárdemokrácia korával és változataival itt természetesen nem foglalkozunk. Bizonyos, hogy a polgári forradalom és diktatúra (Cromwell, Robespierre stb.) is koronként és országonként más és más formát öltött, másként játszódtott le — mondjuk — a korai időszakban (Firenze XIV—XV. sz.), a merkantil kereskedelmi tőke korszakában (Németalföld XVI., Anglia XVII. sz.), a kelő ipari tőke szakában (Franciaország 1789—1794), vagy a megkésett országokban (Magyarország 1848—1849 s később) egészen a XX. századig, amikor a polgári forradalom már a proletárforradalom ki-kicsírázó elemeivel keveredik (Macedónia, Ilinden 1903; majd az 1905-ös, 1917-es februári Oroszország; 1918 októbere Magyarországon stb.), hogy ne is beszéljünk a mai elmaradottabb világrészek útjáról.

Itt-ott ezekben a forradalmakban is felsejlik néha bizonyos machiavellisztikus hatás. Annál inkább hivatkoznak, számosan és számtalanszor, a merkantilista és fiziokrata (felvilágosult) abszolutisták atyjukra és ideológusokra, Machiavellire, aki azonban igen sok esetben aligha, legalább is nem szívesen, vállalta volna az apaságot (talán már II. Friggyessel kapcsolatban sem), ha erre valaki is felkérte volna. Ideológiában bizonyára nemcsak a történelmi materializmus kialakítói állottak hatása alatt egészen Marxig, de az abszolutizmus, a centralizált központi hatalom kiépítői és későbbi teoretikusai is, mint Hobbes, Voltaire vagy mások. S ha Robespierreék — Cromwellék talán nem is igen ismerték. Milton — Cromwell minisztere és ideológusa, költője — bizonyára sokszor haszonnal forgatta könyveit, sokat tanulva tőle, habár már túl is jutott rajta mint a korai polgári forradalom híve (Anglia, XVII. sz.) vagy mint Spinoza, aki a korai (németalföldi) polgári forradalom után lépett fel (XVII. sz.) mint politikai teoretikus és erősen materialista filozófus. A magyar történelemben Mátyás megelőzte, hiszen akkor hunyta le szemét, amikor Machiavelli még csak megkezdte dicső-dicstelen diplomáciai-államférfiúi pályafutását, viszont humanisták befolyása alatt nevelkedett asszonyt hozott magának Itáliából, humanista kíséretét sem feledve odahaza, míg Zrínyi Miklós, a költő és politikai-hadi teoretikus-ideológus feltétlenül Machiavelli (és Milton) hatása alatt alakította ki a maga elméletét, amely azután bőv-körébe vonta II. Rákóczi Ferencet is, aki — akár őse, elődje és rokona, a szigeti Zrínyi Miklós — szintén a magyar-horvát nemzeti centralista abszolút hatalmat kívánta megteremteni, hogy népi-nemzeti, állandó serege élén szabadítsa fel népét és országát.

A polgári-nemesi közös hatalom (és osztálybéke) képviselői voltak Zrínyiék—Rákócziék, akár maga Machiavelli is, hiszen a polgárság itt is és ekkor is gyöngye volt még, s lesz még jó ideig a maga önálló forradalmának kivívására. S ha Machiavelli a proletárcsira »ciompa«-mozgalom »csőcseléke« ellen lépett fel — mind jobbfelé, mind balfelé is megvédeni igyekező a kelő polgárságot és akár megosztott hatalmát is, úgy magyar utódai, de Spinoza vagy Milton sem folytathattak akkora még más politikát, mint azt, amelyet Machiavelli cirkalmazott ki eléjük: ha igyekeztek is felhasználni a csavargóvá, kóborrá (esetleg kuruccá) vált, földjétől megfosztott bujdosót. Mert hiába, nem élő, korábbi sarjadzott ember az, aki »megelőzi« korát s kelő polgár létere — proletár politikát folytathat.

Székely L

A SZEXUÁLIS FÖLVILÁGOSODOTTSÁG TERJEDÉSE

Az ifjúság, különösképpen a középiskolai ifjúság szexuális nevelésének kérdése a szűk akadémiai keretektől kinőtt és a szakembereknek, szülőknek, de elsősorban az érdekelt félnek — magának az ifjúságnak — nyilvános vitatárgyává vált. Ma már a legszélesebb nyilvánosság előtt is világos, hogy a tanítás, a nevelés — ezen a téren is — gyökeres változásra szorul, és az, hogy az eddigi intézkedések elégtelenek!

Hogy megtudjam: középiskolásainkat mi érdekli és ezen a téren megismerni mit óhajtanak, az 1955—1956. tanévben a szabadkai középiskolák tanulóinak bevonásával véleménykutatást rendeztem. A többi hasonló akciótól eltérően nem tettem föl kérdéseket. Minden iskolában egy-egy rövid előadást tartottam. A diákoknak megmagyaráztam, hogy számukra a szexuális életről könyvet akarok készíteni és közreműködésüket kérem: juttassák el hozzám kérdéseiket, közölgék mindazt, ami őket érdekli, amit nem tudnak, amiről fölvilágosítást szeretnének szerezni. A kérdések névtelenek legyenek, csak nemüket és életkorukat tüntessék föl. Az így módon nyert anyag — úgy vélem — a leghitelesebb. Egy témát sem szagalmazott a szokásos körkérdések előre lefektetett rovata. A kezdeményezést átengedtem azoknak, akiken segíteni óhajtottam, hogy érdeklődésüket saját szavaikkal fejezzék ki. És valóban, melyik rovataban jelenhetett volna meg egy tizenhat éves lánynak a kérdése: »Miért ver a szívem gyorsabban, ha megpillantom azt a fiút, akit szeretek?« (Természetesen az anyag földolgozásakor az ilyen kérdések meghatározott csoportba kerültek.)

S amikor a kérdéseket beosztottam, az évfolyamok és nemek alapján elvégzett összehasonlítások meglepő kép tárult elém.

Tizenöt éves fiúk témái: önkielégítés 40, közösülés 10, orgazmus 5, ondókilövelés 5, nemi betegségek 25 és megtermékenyülés 15 százalék. *Tizenöt éves lányok témái:* havi vérzés 28, szerelem 7, plátói szerelem 3, pattanások 8, fejlődés 4, csók 3, terhesség 3, nemi élet 2, kamaszkor 2, korai nemi élet 2, hisztéria, házasság, szülés, nemi ösztön, másodlagos nemi jelleg, kétneműség, nagykorúság, nemi élet, vérrokonság 1—1, nemi betegségek 2 és megtermékenyülés 9 százalék. (A számokat a könnyebb megértés végett kikerekítettem.) Az utóbbi két téma a fiúk és lányok közös témája.

Kevés a közös téma. A fiúk kérdései azt mutatják, hogy szexuális érdeklődésük közvetlenül hormonális. Ezzel szemben milyen gazdag a lányok lelkivilága. Az élettani kérdések közül őket — mint általában a lányokat — legjobban a menstruáció érdekli. Ezenkívül a szerelem, a nemi testápolás, a megtermékenyülés és az arcápolás áll előtérben. A fiúk és lányok kérdései közötti számbeli és tárgyi különbséget szellemi fejlettségük mérőfokának is tekinthetjük a szexuális étellel kapcsolatban.

Tizenhat éves fiúk témái: éjjeli magömlés 6, nemi szervek 5, óvszerek 4, potencia 4, herelés 2, meddség 2, nemi élet és vallás, nemi élet és sport, nemi élet és alkoholizmus, nemi élet és értelem, nemi keveredés, magzatelhajtás 1—1, önkielégítés 12, közösülés 11, megtermékenyülés 11, nemi betegségek 9, korai nemi élet 8, nemi ösztön 6, udvarlás 5, szülés 5, nemi élet, csók, nemi élet 2 és kétneműség 1—1. *Tizenhat éves lányok témái:* havi vérzés 39, szerelem 5, fejlődés 5, nemi testápolás 4, szüzesség 4, fehérfolyás 4, terhesség 4, pattanások 2, orgazmus, kamaszkor, másodlagos nemi jellegek, hisztéria, nemi szervek, házasság előtti nemi élet, homoszexualitás, első közösülés 1—1, önkielégítés 3, megtermékenyülés 5, korai nemi élet 5, nemi ösztön 1, udvarlás 2, szülés 1, nemi élet 1, csók 4, élettan 2 és kétneműség 1 százalék. Az utóbbi tíz téma a fiúk és lányok közös témája.

A közös témák száma nagymértékben nőtt. A külön témák a fiúk »gyakorlati« természetű érdeklődését tanúsítja. A közös témák százaléka is ezt mutatja.

Habár a fiúk érdeklődési köre az előző évfolyamhoz hasonlítva bővült, három téma uralkodik: az önkielégítés, a közösülés és a megtermékenyülés. Főbb témáknak számíthatjuk még a nemi betegségeket, a korai közösülést, az éjjeli magömlést és a nemi ösztönt. Érdekesek azok a kérdések, amelyek a nemi élet és más életmegnyilvánulások viszonyára vonatkoznak. Itt találkozunk először a másik nem szexuális életével kapcsolatos kérdésekkel.

A lányok kérdései alapján véve azonosak a tizenöt évesek kérdéseivel. Az uralkodó érdeklődés a havi vérzés irányába fordul.

Tizenhét éves fiúk témái: izgalmi zónák 6, éjjeli magömlés 2, potencia 2, két-neműség 2, fitymaszűkület 2, prostitúció 2, nemi élet és sport, nemi élet és rák, féltékenység, kielégületlenség 1, korai közösülés 15, önkielégítés 14, megtermékenyülés 8, nemi betegségek 8, közösülés 6, homoszexualitás 4, szerelem 3, nemi ösztön 3, élettan 2, önmegtartóztatás 2, fejlődéstan 2, másodlagos nemi jelleg 2, első közösülés 2, magzatelhajtás, óvszerek, havi vérzés, kamaszkor, csók, szüzesség, udvarlás, nemi keveredés és házasság előtti nemi élet 1—1 százalék. *Tizenhét éves lányok témái:* fehérfolyás 6, meddőség 3, házasság 2, terhesség 2, nemi élet 2, méhen kívüli terhesség, szegényérzet, válás, fiúk hencgeése, mesterséges megtermékenyülés, nemi élet és alkoholizmus, öregség, nemek viszonya, pattanások, szülés, nemi testápolás, orgazmus, gátlások, nemi vérmérséklet 1—1, korai közösülés 2, önkielégítés 1, megtermékenyülés 6, nemi betegségek 11, közösülés 8, homoszexualitás 2, szerelem 1, nemi ösztön 2, élettan 4, önmegtartózkodás 2, fejlődéstan 3, másodlagos nemi jelleg 1, első közösülés 4, magzatelhajtás 1, óvszerek 1, havi vérzés 13, kamaszkor 1, csók 1, szüzesség 3, udvarlás 1, nemi keveredés 1 és házasság előtti nemi élet 2 százalék. Az utóbbi 22 téma a fiúk és lányok közös témája.

A közös témák száma tovább növekszik. A külön témák mindjobban kikristályosodnak. S végül, a lányok kitűnő megfigyelő érzékéről tanúskodik a kérdés a fiúk hencgezéséről.

A fiúk széles körű érdeklődést mutatnak. A főhelyet az önkielégítés, a korai közösülés, a nemi betegségek és megtermékenyítés foglalja el. Elsőnek a fiúk érdeklődnek az izgalmi zónák iránt. A közösülés élettani része sem őket, sem a 18 éveseket nem érdekli olyan mértékben, mint a fiatalabbakat.

Az összes évfolyamok között ezeknek a lányoknak az érdekköre a legszélesebb. A főhelyet a havi vérzés, a nemi betegségek, a megtermékenyülés és a fehérfolyás foglalja el. Ez a korosztály teszi föl először a magzatelhajtás, a nemi keveredés és a nemi vérmérséklet kérdését.

Tizennyolc éves fiúk témái: orgazmus 2, potencia, kielégületlenség, vérmérséklet, szüzesség, korai házasság, magzatelhajtás, csók, udvarlás 1—1, korai közösülés 15, önkielégítés 15, nemi betegségek 10, megtermékenyülés 5, homoszexualitás 5, prostitúció 5, nemi ösztön 4, szerelem 4, másodlagos nemi jelleg 4, izgalmi zónák 3, élettan 3, nemi testápolás 2, nemi élet 2, közösülés 2, önmegtartózkodás 2, kamaszkor, kétneműség, házasság előtti nemi élet, óvszerek, pattanások, erőszaktevel, szegényérzet, fejlődéstan és házasság 1—1 százalék. *Tizennyolc éves lányok témái:* havi vérzés 14, vérzés 14, fehérfolyás 9, meddőség 3, első közösülés 7, terhesség, szülés, méhen kívüli terhesség, exhibicionizmus, szodomizmus, nemi érzéketlenség, a férfiak véleménye a nemi életéről, a primitív népek nemi élete, az ifjúság nemi élete a tőkés országokban, hűtlenség, korai közösülés 1—1, önkielégítés 2, nemi betegségek 3, megtermékenyülés 2, homoszexualitás 3, prostitúció 3, nemi ösztön 4, szerelem 4, másodlagos nemi jelleg, izgalmi zónák, élettan, nemi testápolás, nemi élet, kamaszkor, erőszaktevel, szegényérzet 1—1, közösülés 6, önmegtartóztatás 2, kétneműség 3, házasság előtti nemi élet 2, óvszerek 5, pattanások 3, fejlődéstan 4 és házasság 2 százalék. Az utóbbi 24 téma a fiúk és lányok közös témája.

A főhely a közös kérdéseké. Számuk ugyanennyi, mint a külön kérdéseké.

A fiúk kérdései alapján véve megegyeznek a 17 évesek kérdéseivel, csak számosabbak. Az érdeklődés főtárgyai: a korai közösülés, az önkielégítés, a nemi betegségek, a prostitúció, a homoszexualitás és a megtermékenyülés.

A lányok kérdései között a főhelyet ugyanazok a témák foglalják el, mint a 17 éveseknél. Egyes kérdéseik az olvasmányok befolyását mutatják (a primitív népek nemi élete, az ifjúság élete a tőkés országokban, hogyan vélekednek a férfiak a nemi életéről).

A főnti képet mintegy betetőzi, ha korosztályokra való tekintet nélkül a beosztást megtartva egybevetjük a kérdéseket:

A fiúk témái: ondókilövellés, nemi élet és vallás, nemi élet és sport, nemi élet és értelem, nemi élet és rák, éjjeli magömlés, potencia, herélés, fitymaszűkület, kielégületlenség, korai házasság és féltékenység. **A lányok témái:** terhesség, nagykorúság, vérrokonság, hisztéria, fehérfolyás, plátói szerelem, gátlások, nemek viszonya, öregség, mesterséges megtermékenyülés, fiúk hencgeése, válás, méhen kívüli terhesség, szodomizmus, exhibicionizmus, hogyan vélekednek a férfiak a nemi életéről, nemi érzékenység, primitív népek nemi élete, az ifjúság nemi élete a tőkés országokban és hütlenség. **A fiúk és lányok közös témái:** önkielégítés, közöszülés, orgazmus, nemi betegségek, megtermékenyülés, nemi ösztön, nemi élet, nemi élet és alkoholizmus, nemi keveredés, övszerek, korai közöszülés, udvarlás, csók, kétneműség, meddőség, fejlődéstan, első közöszülés, izgalmi zónák, homoszexualitás, önmegtartóztatás, házasság előtti nemi élet, prostitúció, élettan, szegényélet, erőszak, szüzesség, magzatelhajtás, havi vérzés, kamaszkor, szerelem, másodlagos nemi jelleg, pattanások, nemi testápolás és vérmeréklet.

A tizenkét kérdés közül, amelyet csak a fiúk tettek fel, öt a tipikus »férfiprobléma«: ondókilövellés, éjjeli magömlés, potencia és fitymaszűkület. A többi lányok is kérdezhették volna. A húsz téma közül, amely csak a lányokat érdekelte, mindössze nyolc a tipikus női: terhesség, méhen kívüli terhesség, hisztéria, fehérfolyás, mesterséges megtermékenyülés, a fiúk hencgeése, hogyan vélekednek a férfiak a nemi életéről és a nemi érzéketlenség. A többi fiúk is kérdezhették volna. Ezek a külön témák fiúknál az összes kérdéseknek 8, lányoknál 11 százalékára.

Ezt írtam 1956-ban az összefoglalóban, amelyet az említett véleménykutatásról készítettem. A fejtegetést azzal a megállapítással fejeztem be, hogy a levelek és a fölvetett témák arra mutatnak, miszerint a szabadkai középiskolákban — és így van az egész országban — a tanterv a nemi nevelés és fölvilágosítás terén nem kielégítő.

A levelek túlnyomó többségében megnyilvánuló őszinteség és nyíltság ifjúságunk érettségének bizonyítéka. Ez minket arra kötelez, hogy hozzájuk hasonló módon forduljunk. Ehhez azonban fölkészült tanerőkre volna szükség, akik képesek lennének erre a közeledésre és a kérdésekre helyesen válaszolni.

Egyben leszögeztem, hogy a fölvetett alapvető témák arra mutatnak, miszerint általános iskoláinkban a nemi fölvilágosításra nem fektetnek kellő súlyt. Különben nem volna oly sok kérdés az önkielégítésről és a havi vérzésről. Ennek egyik alapvető oka, hogy a tanerők erre a működésre jobbra képtelenek, fölkészületlenek. És világos tanterv sincs. Ezért a nemi nevelésre való előkészítésnek a tanítóképzőkben, a pedagógiai főiskolán és a bölcsészeti fakultáson az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet kell szentelni.

EGY ÉVTIZED MŰLTÁVAL

1964—1965-ben az Újvidéki Rádió számára rendezett *Élet iskolája* első megbeszélésének egyikén, amelyen a nemi szervek élet- és bonctanát tárgyaltuk, figyelmetlenséget tapasztaltunk. Ilyesvalamivel — hasonló témánál — előbb sosem találkoztunk. Megkérdeztem a hozzám legközelebb ülőt: annyira ismeri a témát, hogy unalmas? A válasz az volt, hogy: »Igen!« Amiről szó van, azt a biológiai előadásom megismerte. És ez volt a többiek véleménye is. Ezt a témát »műsorunk«-ból töröltük. Amit az iskola nyújt, ami tantárgy lett, arról külön beszélni fölösleges.

A következő évben meglepődtem, hogy a második osztályt befejezett diákok — lányok, fiúk egyaránt — a fogalmazásgátló szereket, módokat, azok történetét, valamint a hatás bonc- és élettani alapjait tökéletesen ismerik. S valahogy úgy történt, hogy a kitűzött előadás helyett ők magyarázták nekem a legújabb módszereket. Hangsúlyozom, 16—17 évesekről volt szó! És nem egyetlen osztályról, hanem a gimnázium összes másodikosairól. Világossá vált: a rendszeres szexuális fölvilágosítás elvét a biológia tanárai alkalmazzák! A közvetlen hatásnak egyik jó oldala abban is megmutatkozott, hogy gimnazista lány 1965 óta nem szerepel

azok között, akiken a szülészeti osztályon magzatelhajtással segítettek. És — ahol a biológia tantárgy — a tíz év előtti kérdéseknek ez a másik nagy témája a napirendről lekerült. (Persze ebben az esetben is Szabadkáról beszéltek.)

Még valami. Régebben az *Élet iskolája* tanfolyamait főképp negyedikeseeknek tartottuk. Néha, itt-ott egy-egy harmadikos is bekapcsolódott. Azután egyszer úgy esett, hogy a negyedikeseket nem vonhattuk be. Megkíséreltük a harmadikosokkal. És »csodák-csodájára« minden ment, mint a karikacsapás. 1966—1967 volt. És az 1967—1968. tanévben az *Élet iskolája* résztvevőinek zöme a másodikosokból regrutálódott. Nem ámuló hallgatók voltak, hanem ugyanolyan eleven, vitára kész, cselekvő résztvevői az összejöveteleknek, mint régebben az idősebbek.

A fejlődésnek ugyanez az iránya meglátszott a *Négyszemközt az orvossal* levelezésében. 1957—1958-ban, amikor ez a rovat elindult, a levelek — szinte kivétel nélkül — bonc- és élettani kérdéseket feszegettek. Pár év múlva érezhetően megcsappant az ilyenfajta érdeklődés és emelkedett azoknak a kérdéseknek a száma, amelyek a szexuális élettel együttjáró következményekkel foglalkoznak. És ma ott tartunk, hogy a rovat levelezésének jó része inkább hasonlít egy bizonyos fajta »lelki klinika« anyagához.

MEGNÖT A SZEKXUÁLIS FÖLVILÁGOSODOTTSÁG

Az egyetlen következtetés, amely mindebből ered, hogy az elmúlt évtizedben a szexuális fölvilágosodottság foka hatalmasat emelkedett, hogy a kulturális gazdagodásnak ez a folyamata általános jellegű. Persze természetesen, hogy a város ebben a tekintetben is vezet. Másrészt világos, mindennek a szülők magatartásának gyökeres változása egyik előfeltétele. Még jól emlékszem levelekre — egészen a hatvanas évek elejéig —, amelyek írója panaszkodik: a *Nemi életünk*-et csak rejtve olvashatja. Édesanyja vagy édesapja azzal fenyegeti, hogy »letöri a derekát«, ha ezt a könyvet halmija között megtalálja. Az általános fölfogásnak ezt a változását a *Négyszemközt az orvossal* kapcsolatos, nyilvános viták is tükrözik. És végül, ha nem is utolsósorban, hogy az ifjúság szexuális fölvilágosítását az egyház is bevezette.

Igen! Az egyházi körök áttértek az ifjúsággal való kapcsolat megerősítésének szélesen megalapozott rendszerére. Ezt a munkásságot a legteljesebb katekizmuson kívüliség jellemzi. A szexuális kérdéseknek-problémáknak, az egész témakörnek más jelleget adtak, mint amilyent a hirdetés »gyónási kérdések«-ben megismerhattunk. Az ilyen egyházi rendezvényeken tartott előadások, folytatott beszélgetések egészen közel állnak a biológiai állásponhoz. A jelek szerint a fő cél, hogy a kezdeményezés »avatott« kézben maradjon. Hogy az egyház szerepe az ifjúság életében ne csökkenjék. Következésképp befolyása sem. Mert a hangsúly ezen van! A szexuális fölvilágosítás a hívekért való harc egyik jelentős eszközévé vált. És hogy hol a »határ«, azt a környezet színvonalá szabja meg. Ezért nem kell és nem szabad csodálkoznunk, ha adott esetben a talár alól olyan hangú tanítás szólal meg, amely jó néhány szülőnek vörös posztó. Ha hangosan nem tiltakoznak, csak azért van, mivel nagy a tekintélye a szervezetnek, amelynek nevében az illető beszél.

Hogy a közszellem ekkorát változott, hogy a konkrét tudás ily nagyot nőtt, annak alapvető oka a társadalomban végbement változásban keresendő.

Az embert, amióta gondolkodik és keresi a folyamatok összefüggését, saját bonc- és élettana mindig érdekelte. Mindezen belül különösen a szexuális életével kapcsolatos dolgok. Az adott kultúra beállítottságától függően a szexuális élet a szexuális szervek élettanának ismertetése, megismerése szabad volt, vagy tabu. A nyugati világban — ellentétben a keletivel és délivel (persze ez a beosztás csak a legszélesebb értelmezésben alkalmazható) — a kereszténység elterjedése óta, azaz azóta, hogy az ezzel

a világnézettel együttjáró fölfogás uralkodóvá vált, a szexuális életre ráborult a szégyenkezés, a titkolózás leple, és minden rossz, ami ezzel együtt jár. (Hangsúlyozzuk: a férfiak fölfogásának ez nagyjából megfelelt.)

Az iparosodás terjedésével társadalmunkban új tényező jelentkezik. A nő! A nő, miután a társadalmi termelésben részt vesz, a felelősségből, a jogokból is teljes részt követel. Magától értetődően elégedetlen az állapottal, amely rá a kétszeres-háromszoros terhet hárítja, de a társadalom vezetését továbbra is azok kezében hagyja, akik évezredekkel azelőtt a hatalmat magukhoz ragadták és őt leigázták. Ez az általános elnyomatás a szexuális életben is teljes érvényű volt. Világos, hogy a lázadás erre a térére is kiterjedt.

És megjelenik dr. Ivan Bloch: *Korunk nemi élete*, ezt követően dr. August Forel: *Nemi kérdése*. Nyílt fölkelés volt ez az uralkodó áterkölc ellen egy szabadabb emberi nézetért. A gúzsbakötöttség ellen a tisztultabb emberi megnyilvánulásért. Eppen ezért nem véletlen, hogy a proletáriátus harca erre a térére is kiterjedt.

Ez volna a szexuális ismeretek terjedésének és szabad terjesztésének alapvető hordozója, amely a tudásvágy betöltésének nyílt lehetőségéhez módot adott.

A MAI HELYZET

A múlttal ellentétben ma, nálunk könyvek, ismeretterjesztő és nevelő művek sorozata lát folyvást napvilágot. Ez a kiadó számára »jó üzlet«-nek bizonyult. Miért? Évszázados, sőt évezredes az éhség, az éhség a tiszta fölfogás után. Sajnos — és ez a fejlődésnek velejárója — a konjunktúra miatt sok a fércmű is, amely napvilágot lát, elfogy és hat! Ám ez a káros hatás elenyésző a fejekben végbemenő előrehaladáshoz képest. És a helyes szexuális fölvilágosítás és nevelés, amikor a maga igazáért, a szabadságért harcol, egyúttal a »másik front«-on is küzd a szabadosság, az anarchia, a fékevesztettség ellen.

A szabadkai tapasztalat azt bizonyítja, hogy a vonal helyes. A kívánatos csak az volna, hogy a front szélesedjen, hogy megvalósuljon a közművelődési tanács határozata a szexuális fölvilágosítás és nevelés kötelező bevezetéséről az iskolákban. Az elemitől az egyetemmel bezáróan!

*

Tudom, a helyzet igazi fölméréséhez, a másfél évtizeddel ezelőtti állapottal való részletes összehasonlításához egy, az akkorihoz hasonló »körkérdés« volna szükséges. Ez a munka folyamatban van. De a valóságos kép a szemünk előtt! A fölvilágosítás már az általános iskolákban — úgyszólván — befejeződik. A középiskolákban mindehhez még a fogamzás részletes megvilágítását kapják a diákok és a fogamzásgátlás, valamint az önkielégítés kérdésének alapos boncolását és megismertetését. A figyelem — a tisztult ismeretek alapján — átterelődik a szexuális élet társadalmi és lélektani vonatkozásaira. És ezzel kapcsolatban a szexuális nevelés tág teret kap.

Ma — mondhatni — nincs középiskolás, aki a nemi szervek felől külön érdeklődne. A nemi betegségekről is eleget tudnak ahhoz, hogy magukat megóvják. (A nemibeteg-gondozóban egyetlen középiskolás sincs a nyilvántartásban!) Ezzel szemben kifogyhatatlan a kérdések áradata a szerelemlről, a házasságról, a családalapítás előtti szexuális életéről. Felnőtt emberek beszélnek. Az érdeklődés köre a fölnőttökhöz illővé vált. Nem gye-
rekek. Magunkat ehhez kell tartanunk.

ALKOTÓMŰHELY

BARÁCIUS ZOLTÁN

LEVÉL SZÍNHÁZRÓL, ÖNTUDATRÓL, FELELŐSSÉGRŐL

Kedves Barátom!

Egyre többet gondolok Federico Garcia Lorcára. Istenem, milyen messzi van tőlünk Spanyolország, szégyellem bevallani, de a spanyol színház-kultúráról alig tudok valamit. Lorca megjegyzi, hogy a színház az egyik legkifejezőbb és leghasznosabb eszköz egy ország építéséhez. Lég-súlymérő, amely egy ország nagyságát vagy hanyatlását jelenti. Tudod, arra gondolok, hogy a déliek hagyományosan szeretnek nagyokat mondani, s hogy korunk nem kedvez az idealistáknak. De Lorca azt is megállapítja, hogy a lezüllesztett színház, ahol a Pegazus szárnyait patái helyettesítik, egy egész nemzetet tud közönségessé tenni és elaltatni.

Minél tovább olvasom a nagyok eszme-futtatását a színházról, annál kevesebbet tudok írni környezetemről, munkahelyemről, feladataimról. Szorongó, nyugtalan lelkiállapotban vagyok. Kezdem hinni, hogy számban késsel leselkedem minden hibára, és nem vagyok hajlandó észrevenni a haladót, az eredményeket, képzeletgazdag színházam vezetőinek erőfeszítését?

Naponta kételyek születnek bennem. Mit is jelent számomra a színház? Szenvedélyt. Az igazság rögeszmés keresését. Talán ezért támadom-védem olyan kitartó hevességgel a színházat. Támadom, mert gyakran megfélelkezik kulturális missziójáról, mert munkaszervezésből naponta nullára vizsgálzik, mert falai között ritkán gondolunk arra, hogy a város szeme rajtunk, mi vagyunk hivatva intellektuális hatást gyakorolni a nézőre. Lorcat hívom segítségül, Pegazus szárnyaival, nem pedig patáival. Védem azért, mert perbe szeretnék újfent szállni azokkal, akik a Nemzetközi Színházi Intézet Budapesten tartott kongresszusán kijelentették, hogy a színházakat hamarosan meg kell szüntetni, mert lehet, hogy a színház végső hanyatlásának vagyunk tanúi. Ha ez így van, jó lenne minél hamarabb felmérnünk megváltoztatott helyzetünket, és színház helyett valami mást csinálni, valamit, ami hasznára válik a társadalomnak.

Kedves Barátom! Az idén nem osztották ki a legjobb drámáért járó Pulitzer-díjat. Kell-e ennél lesújtóbb bizonyosság, hogy a színház végérvényesen haldoklik? Mit csinál Beckett, Dürrenmatt, Ionescu, Williams és Miller? Vegyük elő újra a dán királyfit, és találjunk az agyoncsépelt történetnek új megjelenítési formát? Jelenjen meg Ophelia meztelenül?

En a tragédiát abban látom, hogy a bomlási folyamatot nálunk senki sem akarja megállítani. A háborgás, tudom, rossz tanácsadó, de szeretnék egyszer a bajok mögé látni. Nem tudom, kiben, miben a hiba. A másorra tűzött darabok nem kellene a közönségnek. Baj van a színvonallal? Vagy a színházvezetéssel, vagy a fogalommal magával? Az önvizsgálat veszélyes, a bíráló szó »aláássa a színház tekintélyét«. Pedig csépelik a színházat minden oldalról, a falakon belül elhangzó figyelmeztetés mégis a legőszintébb. De tarthat-e valaki pajzsot a kritikák ellen, s van-e éles fegyver a pallos mögött? Nincs.

A szabadkai magyar társulatnak négy esztendeje nincs kinevezett igazgatója. Amikor városunk ismert politikusát megkérdeztem, hogy mikor rendeződik végre a színház problémája, fáradtan összeráncolta homlokát, és felsóhajtott: »Hja, a színház... nehéz ügy!« Széttárta karját, és tanácstalanul nézett a szemembe. Segítene természetesen, de a színház mindig háttérbe szorul. A legkisebb problémának tartják. Nekünk a legnagyobb. Ez tehát a helyzet.

Miért védem a színházat, pontosabban a színészeket, azokat is, akik ellenséget, destruktív elemet látnak bennem? Mert későn vettük észre, hogy az igazi színház durva plágiumának az alkalmazottjai vagyunk és most mindenki megcsinálja a maga lázadását és forradalmát, de mégis csodálatra méltó kitartással megmaradnak az országutak vándorainak, betört ablakú művelődési otthonok néhány órás lakóinak, olyan embereknek, akik önhibájukon kívül megfélekedtek arról, hogy a színház közösségi művészet.

Jó lenne persze a szembenálló feleket egy csöndes délutánon összebékíteni. Elszívni az udvar közepén a »békepipát«. De féltő, hogy néhány ember éppen abban a pillanatban hagyná abba a dohányzást. Abban látom a baj eredendőjét, hogy nincsenek jó színházi vezetők. Nincsenek Dimitrijevics Marák, Juhász Ferencek, így azután arra kényszerülnek a művelődési élet vezetői, hogy nádszálból, facsemetéből készítsenek sítalpakat.

Hol marad az elszánt küzdelem a holnap erkölcsi és társadalmi rendjéért? Pan Leon Schiller, mi beleegyeztünk abba, hogy nem akarunk jó színházat, mi nem akarjuk elvinni a közönséget sehova, nem ápolunk élő hagyományt, nem nézünk a jövőbe, nem beszélünk vitatható irányzatokról, nem akarjuk visszaállítani a kapcsolatot a közönséggel, mi csak sértődünk, haragszomrádot játszunk. Mi lebegünk. Megváltót, megváltókat várunk...

Tegnap elment egy színész a színházról. Nehezen kezelhető ember volt, elismerem. De néhány évvel ezelőtt sokat ígérően formálta meg a színpadon Albert Camus *Caliguláját*. Elvégezte a színészképző studiót; két évig éheztek ezek a gyerekek, színházra készültek. Most kivette a munkakönyvét és elment a tengerpartra pincérnek. Miért

távoznak a színészek a Szabadkai Népszínházról? Az egyetlen magyar társulatnak miért fordított hátat Sántha Sándor, Faragó Árpád, Bocskovics Rózsi, Varga István, Nagygellért János, Kiss Júlia, Tóth Éva, Romhányi Ibi, Szilágyi László, Fischer Károly, Fejes György és a többiek? Igaza lesz Petar Šarčevićnak, a zágrábi színház igazgatójának, aki nem is olyan régen azt mondta, hogy a szabadkai színháznak hamarosan már csak irodája lesz, színésze mind kevesebb...

Értelmi igazodást igényelsz, tudom. A patetikus hangot sose szeretted. Én sem szeretem. Számokkal bizonygatni fárasztó és unalmas. Igazad van, ócska ripacs vagyok, aki mindenből ceremóniát csinál. Mégis az elmúlt hónapokban három est némileg elosztotta depressziós hangulatomat. Mindhárom esetben úgy éreztem, hogy kár a szellemi vezéreknek ott kint a nagyvilágban s nekem itt a lelkebben megkongatni a harangokat. Lényeges felismerésekkel gazdagodtam, és mindannak ellenére, amiről előzőleg írtam, nem akarok belenyugodni abba, hogy az eligénytelenedés folyamata elkerülhetetlen. Saját megfigyelésem szűrőjén keresztül vizsgáltam a három színházi produkciót. Láttam az újvidékiek előadásában Deák Ferenc *Tor* című legújabb művet, Illyés Kingát, aki erdélyi költők verseit adta elő, és tapsoltam a marosvásárhelyieknek, akik elhozták nekünk Nagy István *Őzönvíz előtt* című drámáját. A bizonyosság, amit szereztem: érdemes szívvel-lelket beleadni, hogy valami új létrejöjjön. A művésznek biztonságot és belső békét jelent a jól végzett munka. Lehet a színész is mindenki gondját érző közéleti munkás, nemcsak kifestett pojáca. Deák Ferenc és Nagy István a valóságot közelítették meg több oldalról is egyszerre. Ez a valóság a mi környezetünk, a mi vidékünk, és a színházak bizony gyakran megfelelnek arról, hogy elsősorban az itt élő emberek nyelvén kell szólni a színpadról. Dér Zoltán és Kopeczky László szövegei hosszú hónapok óta érintetlenül hevernek valamelyik irodai fiók mélyén. A szerzők a mai napig választ sem kaptak. Vajon hogy érezheti magát a színész, vagy a rendező, akinek munkájáról a lapok egyetlen sorban sem emlékeznek meg?

Vajon bátorsággal illelhetjük Illyés Kingát, a marosvásárhelyi és az újvidéki társulatot, amiért elő merték venni az ismeretlent, a kipróbálatlant, az ezer veszélyt rejtő nyersanyagot? Aligha. De gyáva színház az, amelyik nem mer belekapaszkodni a honi talajba, gyökértelesen igyekszik a fellegekbe markolni. Kötelezettségei vannak a színháznak. Megfeledeztünk róla? Sajnos, olyan könyvet még nem adtak ki, amelnek ez lenne a címe: *Tanuljunk gyorsan, könnyen színházat vezetni!*

Az erdélyiek mégis megtanulták, hogyan lehet a színházi ügyekbe bekapcsolódni, a vajdasági drámaíró azonban kint marad szűkebb színpadi irodalmunk gyűjtőrendjén. De kezeljük továbbra is színházunk ügyét szigorú diszkrécióval, beszéljünk azokról, akik a mentési folyamat művesei. Mondom, mentési folyamat, mert ragyogó művészi állásfoglalásuk nem több, mint becsületes helytállás a gáton, amely holnap vagy holnapután menthetetlenül összeroskad.

Disce mori ...

Mint említettem, volt néhány előadás, melyeknek megtekintése után fájon tapasztaltam, hogy vidéki kispolgárok között vergődünk, akik önelégült, önző magatartással a »jó gyerek« nyomait keresik egyre, s közben magukra is ráhúzzák felületes mázként a »jóságot«. Aki figyelmeztet, aki nyugtalan és nyughatatlan, aki megállapítja, hogy érdektelen számunkra, mi történt a Tower falai között, vagy az ókori Rómában; fedezzük fel végre ezt az égtájt, tartsunk szemmel minden összefüggést velünk és a világgal, csináljunk végre egy jól szelektált repertoárt, és vigyázzunk a színház falain belül, hogy anyagi hátrányok miatt senkiben se alakuljon ki kisebbségi érzés, mert akkor oda a jó munka légkör.

Levelém további részében olvasni fogsz színházakról, színészekről, akiknek a nevét sohasem hallottad, de akik mégis a művészi és társadalmi haladás alapköveit igyeksenek lerakni.

Kezdeném talán Illyés Kingával, a messi Erdélyből jött rímharsonással. Azt hiszem, ebben az évadban a szabadkai Életjel és az újvidéki Ifjúsági Tribün kötötte meg a legjobb »boltot«, amikor színpadot biztosítottak a rokonszenves, művészi elszántságú, elkötelezett romániai magyar színésznőnek. Illyés Kinga *Fagyöngy* című műsorából csak úgy sugárzott a művészi hatóerő. Brecht a színésznő láttán bizonyára így kiáltott volna fel: »Ebből is tanulhattok!«

Illyés Kinga megismertetett bennünket a mai erdélyi magyar költészettel, régi csángó népdalokat és balladákat adott elő. Tegyük azonban hozzá, hogy a színésznő rendkívül kemény küzdelmet vívott a színpadon önmagával és a lazulásra mindig kész közönséggel. Tetszett, hogy nem szavalta a verset, nem mondta fel a rímeket leckeszérűen. Az ember, a szék és a vers — ez volt, ennyi volt a színpadon. Illyés Kinga levetett magáról minden pózt, ami mesterségéről árulkodik. Éneke az életből csordult, szakadt, jajdult. Azon kaptunk magunkat, hogy elvitt bennünket egy sohasem látott vidékre, a születés szépségéhez, az egyszerűségbe. Szeretném neked újra leírni azokat a sorokat, amelyeket az est szünetében sebtiben feljegyeztem a marosvásárhelyi színház *Történelmi áttekintés* című könyvére.

»Tudom, a világ harcot folytat az egyén ellen, itt ököllel kell kiverni a bizonyosságot, hogy a művészet, pontosabban az előadóművészet, ha a legtisztább forrásból fakad, sokat mondhat el számunkra életről, halálról, világról — nekünk, akik ma a színházi mikrokozmoszt képviseljük. Itt már alig vagyunk egynéhányan, víz nélkül maradt hajótörtek...«

Valahol megjegyeztem, hogy Illyés Kinga egy járható útra mutatott. Volt az erdélyi vendégek között egy fiatal író, aki egyenesen feltette a kérdést: »Mit értsünk azalatt, hogy járható út?«

Az irodalmi színpadok szükségszerűségére gondoltam. A közönség egy rétege ma szívesebben fordul az olyan előadások felé, amelyek valamilyen formában az élet keresztmetszetét adják. A színházi művészet -- a még meglevő — polarizálódott. A közönség megoszlik,

sokan a gondolat színházát kedvelik. Szabadkán a múltban (és még ma is) a Kísérleti Színpad (ma Irodalmi Színpad) megszűntetésén fáradoznak. Miért? Megszámlálhatatlan »rejtély« övezte (és övezi) munkásságát: miért, kiért, ki lesz az igazgató, ki ellen »fúrnak«, van már a városban egy színház, mit képzelnek »ezek«? Mit? A színészek játsszani akarnak, semmi több. Így van ez a világ minden pontján. Merném megkockáztatni az állítást, hogy Salamon Sándor, Árok Ferenc, Bada Irén és Kasza Éva éppen a Kísérleti Színpadon készülhettek fel a későbbi nagy feladatokra a színházban.

»... a színházba járás szokása mindenütt megszűnt. A színház haldoklik, hogy talán a jövőben egyszer ismét megszülessék!«

Ebben kell hinni, kedves barátom. Ebbe a szalmaszálba érdemes belakapaszzkodni.

A Marosvásárhelyi Állami Színház magyar társulata Nagy István *Özönvíz előtt* című drámáját hozta Jugoszláviába. Az előadás Harag György rendezői bravúrával félmjelzetten érkezett hozzánk. A rendező korlátlanul élt a lehetőséggel, megérezte, hogy ennél a darabnál mindent szabad. Elszántan elhagyta hát a román színpadon meghonosodott realizmust, piros lámpát állított a sablonoknak, s ezáltal a nem éppen hibátlan művet új dimenziókkal gazdagította. Az *Özönvíz előtt* szerzőjétől önállóan »mozog« tovább, de Harag György a csonkítással sokat tett a romániai magyar dráma ügyéért.

Elkötelezett színészeket láttam a színpadon. Tanai Bella, Illyés Kinga, Bács Ferenc, Lohinszky Lóránd, Anatol Constantin és a többiek tudásuk legjavát adták, elégték az akarásban. Sürgetést ébresztettek bennünk, megjelenítettek előttünk egy másik színházat, koncepcióval, színészi fegyelemmel, angazsáltsággal.

Bénító önellenőrzési gondolatokkal szédültem ki az előadás után az utcára. Eszembe jutottak azok a színházi emberek, akik idegrendszerüket azonnal a hideg zuhany alá viszik, ha valaki vajdasági magyar író drámáját említi előttük, vagy műsorra ajánlja.

Nem hagytuk cserben az áldozatot? Nem gázoltunk át közönségünkön, íróinkon, kritikusainkon, barátainkon, és önelégülten, büntudat nélkül elsuhantunk az éjszakában? Higgadt, okos felelősségérzettel ki tud minderre választ adni?

Végül a sokat szidott újvidéki színészekről is szólhatok néhány szót. Milyen féltően vigyáztak a *Tor* szereplői Deák Ferenc minden szavára, milyen odaadó lelkesedéssel vitték színpadra a drámát, amely nem kecsegtetett nagy közönségsikerrel, az ünneplések is elmaradtak. Pedig nagyszerűre vállalkoztak. Világos, hogy a vajdasági magyar író neve nehezen képes kapcsolatot teremteni a közönséggel, de a színház létében — él, ameddig él —, ha hasznos óhajt maradni, fontos tényező lehet a hazai irodalom szerepeltetése.

Újra előlről kezdeném a kesergést, ezért gyorsan befejezem hozzád intézett soraimat. Írtam ezúttal azokról a színházakról, ahol az agy és a szellem jelenlétét éreztem, színészekről, akik csüggedt fejemnek azt üzenték:

Disce vivere ...

HAT HANGJÁTÉK-BEMUTATÓ

Április, május és június folyamán hat hangjáték-bemutatót sugárzott az Újvidéki Rádió. Nyilván nem pusztá véletlennek, hanem tudatos szerkesztői, dramaturgiai elképzelésnek tulajdonítható, hogy mind a hat művet vajdasági szerző írta. Közülük négy (Burkus Valéria: *Furkósbot, ki az üvegből!*; Svetislav Ruškuc: *Az első dal*; Dévavári Zoltán: *Kőmíves Kelemen fia*; Gellér Tibor: *Cserebere*) gyermekhangjáték volt, kettő pedig (Sulhóf József: *Tivornya*; Deák Ferenc: *Interurbán*) a felnőttekhez szólt. Ezúttal e bemutatóknak szenteljük jegyzetünket. Mivel azonban nem krónikát írunk, hanem a művekről alkotott véleményünket foglaljuk össze, a bemutatók sorrend szerinti méltatásától eltekintünk. Ehelyett inkább aszerint foglalkozunk az idényzárás előtt elhangzott hangjátékokkal, hogy rádiófónikusság szempontjából, irodalmi értékük szerint, valamint a színészi, rendezői, műszaki megvalósítás alapján mit is jelentettek, illetve jelentenek ezek az alkotások, tekintettel arra, hogy a rádióban a hangszalagokra rögzített műsorokat rendre megismételhetik, felújíthatják.

Nem azért, mert az ohridi országos hangjátékfesztiválon a szövegéért első díjat kapott, hanem tényleges értékeiből kifolyólag, legelőbb Deák Ferenc *Interurbán* című hangjátékáról mundunk véleményt. A Hídban is közölt, de később még módosított *Interurbán* Deák drámarói munkásságának egyik legújabb és gondosan megszerkesztett, kiérlelt darabja. Mozaikszerű kompozíciójával a szereplők sokaságát (16) mutatja be, s ez már magában véve is azt jelenti, hogy hagyományos értelemben vett főhőse nincs neki. A »főhős« — ha élhetünk ezzel az elavult kifejezéssel — maga az ember, ezernyi változatában. A városközi telefonbeszélgetések szokásos zűrzavarában és ideges, kapkodó hangulatában Deák csupán az embert figyeli, de azt aztán olyan mélyreható röntgen-szemmel teszi, hogy szereplői ki- és milétével akkor is tisztában vagyunk, ha a telefonosnő vonalkapcsolására istenuntáig beszélnek vagy csak néhány zavart fél mondatot nyögnek a kagylóba. Az *Interurbán*ban valóságos arcképcsarnok zsi bong, »nagy« és kis emberekkel, sikerült és elrontott életekkel, s ebbe a portrészorozatba a kis katonához férjhez menni akaró (boldogan csivitelő) lány éppúgy beletartozik, mint Bélus (akinek sietnie kell a kaszárnnyába), vagy a szülészet híreit leső (és telefonálás közben hajba kapó) apa és anya, hogy a szegedi kapcsolásra hiába várakozó legényről ne is szóljunk. Deák életképeket, élettöréseket — ministorykat, mikrofabulákat — bemutató, derűvel és cinizmussal átszőtt művének homlokterében mégis azok a kétes egzisztenciák vannak, akik vidékünkéről fölserkent embe- rekként különféle vállalkozásokkal és ügyeskedésekkel idegenben, Mi-

lanóban, Düsseldorfban, Bécsben és másutt próbálják körülülni a húsofajokat. Ezek a Klaiacs-, Detkyné- és Vidor-féle »hősök« a pénzért, az érvényesülésért mindent elkövetnek, ha kell, akár a pokol bugyrait is megjárják, haza pedig fölényesen és dölyfösen mindig csak azt üzenik, hogy milyen luxuskocsi várja őket a ház előtt, s dolguk végeztével milyen újabb vállalkozásba (csempészás, üzérkedés, prostitúció stb.) kezdenek...

Deák művének feszültségét és drámaiságát persze nemcsak az emberi méltóság összezsugorodása, sárba tiprása és a sötétségben nyomorgó lelkek groteszk kálváriája adja meg, hanem a párbeszédeknek az a telítettsége és feszes íve is, amely valamennyi szereplőnél a lényegyet vagy a pillanatnyi létkérdést jelzi, fejezi ki. A műfaj alapszabályait kikezdve (hangjáték — a hangszínek biztos megkülönböztetése végett és a hallgató állandó beavatottsága miatt — nemigen lehet tíznél több szereplős) az *Interurbán* abban is hoz valami újat, hogy a darab »bejelentésétől« kezdve egészen a »lejelentésig«: igen rádiófónikus. A telefonfülkéből kiszűrt — és két vagy több hangtérben érzékeltetett — beszélgetéseken kívül itt minden a hangok birodalmában játszódik, s e hangoknak lélektani, szünet- és feszültségjelző szerepe éppúgy kidomborította, mint dramaturgiai funkciója.

Érdekességét képezi a darabnak a többi közt például az is, hogy olykor névadással, olykor a helyzetek fölvezetésében a *Tor* című drámájának bizonyos vonatkozásait is beleszötte Deák. Mindezen túl azonban a legfontosabb az, hogy a Vajda Tibor rendezésében és Fece Iván hangfelvételében — a Rádió népes színészgárdájának közreműködésével — elkészült mű a tőlünk karnyújtásnyira levő élet izgalmas és hiteles dokumentuma s egyúttal panoptikuma.

A hangjáték színészi megvalósításáért az egész együttest dicséret illeti, de a csőrös, könnyen begerjedő telefonosnőt alakító Jordán Erzsébetet és az egyik legszelhámosabb típust, a Bécsből jelentkező Vidort megszemélyesítő Sinkó Istvánt külön is ki kell emelni. Nélkülük egész színskálával lenne szegényebb a bemutató, mint ahogy az egész együttes értő és odaadó hozzáállása nélkül a kiváló — de most részletesen mégsem taglalt — szöveggönyv is egymagában csupán játékra alkalmas »nyersanyag« maradt volna. Mert tudnunk kell, hogy a hangjátékok életét, hatását, értékét — ha még oly jók is — nem a megírás, hanem a rádiófónikus megvalósítás pillanatától számítják. Az *Interurbán*-ban az ihletett írás és az ihletett játék, a rendezés és műszaki megvalósítás szerencsésen összetalálkozott és egyben-másban ki is egészítette egymást.

Sulhóf József *Tivornya* című alkotása szintén figyelmet érdemel. Először is azért, mert irodalmilag Sulhóf egyik legkiforrottabb műve, másrészt pedig azért, mert — mint bemutató — a szerző korai halála után került közönség elé.

Formai szempontból ez a posztumusz mű leginkább a lírai hangjátékok közé sorolható, bár a főhős — dr. Kasztelár Ferenc (Nagygeléért János alakította) — egész életét átfogó visszaemlékezései szerint az epikus jellegű hangjátékokkal is sok rokonságot mutat. A líra és az epika közé ékelődik be aztán a dráma, Kasztelár Ferenc tisztviselő

dramája, ami egy rossz pályaválasztásból, az élet végigbukdácslásából, a mellőzöttség torokszorító érzéséből és abból bontakozik ki, hogy Feri (Ferenc) inkább csak dédelgette »lángoló kamaszálmait«, de megvalósítani már nem tudta őket. — A pálya végén túl pedig — halljuk a *Tivornyában* — már minden jövátéhetetlen...« Feri tehát, amikor tivornyára, vagyis búcsúzásra szólítja magához (gondolatban) a hajdani osztálytársait, barátait, női és férfi ismerőseit, illetve szeretteit, nem a dolgok, történetek megmásítására gondol, hanem csakis a számvetésre. — Valahol elhibáztam az életemet — mondja. — Az emlékek zárt fala között hiába keresem a rést, cellám egyre szűkül...«

Hátrahagyott művében Sulhóf egy »megalkuvásokkal«, »elszalasztott alkalmakkal« teli életútra tekint vissza, s az az érzésünk, hogy ez az életút nemcsak főhőséé hanem egy kissé az övé is. Talán ezért is van benne annyi fájdalmas (de nem szenvedő) líra, s nyilván ezért van az, hogy a hangjáték szövege, mint valami testamentum, sallagmentesen csak a lényegre mondja el. Ez a lényeg pedig a jól megírt monológok és párbeszéd, valamint az egész hangjáték tanulságaként is az, hogy minden embernek a maga világát kell megkeresnie, azt a világot, amely különb a meglévőnél, s amiért érdemes, hogy ki-ki »nyűje« magát.

Feri — bár végül is bankigazgató lett — a lélektelen, idegölő munkában nem találta meg a maga világát. Álmai másfelé — az irodalom, a művészet, a nyelvészet felé — röpitették volna, de a szerencsétlen indulás után már semmit sem mert előről kezdeni. A forradalom, a felszabadulás közeledtekor ismét alkalma van változtatni helyzetén, sorsán. Ekkor azonban szerénysége tiltja, hogy partizán barátjának hajdani rejtegetésével kérkedve törjön magasabbra...

A *Tivornyát* Szilágyi László rendezte, s munkájában, a színészek (Nagyellért János, Gerich Endre, Horváth József, Romhányi Ibi, Nagyellértné Kiss Júlia, Sovény Károly, Faragó Árpád, Fischer Károly) játékában elsősorban a meghitt lírai pillanatokot hangsúlyozta ki. Ebben a Varga Éva tanácsára összeállított zenei hangfüggöny és Fece Iván gondos hangfelvétele is jelentősen elősegítette. Azonkívül, hogy a darab élvezetes volt, el kell még mondani, hogy ezt a szöveget irodalmi értéke miatt és Sulhó iránti kegyeletből is érdemes volna folyóiratban közölni.

Másrészt, és más vonatkozásban, ez a hangjáték-bemutató arra is figyelmeztet, hogy az Újvidéki Rádiónál — legalábbis hanganyaga szerint — az utóbbi időben oktanul mellőzik Sovény Károlyt, aki a *Tivornyában* Kiss Zoltán szerepét alakította, s tegyük hozzá: egészen jól!

A gyermekhangjátékok közül Burkus Valéria *Furkósbot, ki az üveg-ből!* c. mesejátékának, Svetislav Ruškuc *Az első dal* című sci-fi-hangjátékának és Dévavári Zoltán *Kőműves Kelemen fia* című történelmi hangjátékának a szövege egyformán élvezetes, figyelemre érdemes — de nem így Gellér Tibor *Cserebere* című hangjátékának a szövege. Ez utóbbi ugyanis — bár az ötlete és az ismert gyermekdallal való kezdése (Cserebere fogadom, többet vissza nem adom) jó — annyira irodalmon inneni, hogy az már megbotránkoztató. Annál is inkább, mert sem kellő feszültség, sem izgalmas fordulatosság, sem lendítő erő nincs

benne, hanem csak iskolás, szülőket és gyerekeket egyaránt kioktató párbeszédsorozat arról, hogy miért kell a kislányoknak lányosan, a kisfiúknak pedig fiúsan viselkedniük, ha »benő a fejük lágya« és »rendes« gyerekek lesznek...

Burkus Valéria *Furkósbót*...-ja sikeresen egyesíti magában a játékosságot, ötletességet, a mese- és a valóságkelelemeket; Ruškuc műve (Korom Tibor szép fordításában) egy vékonyka ötletre épített — de jól megírt — világűri kalandot mond el. Dévavári Zoltán *Kőműves Kelemen fia* pedig az ismert népballada motívumait variálja tovább, úgy, hogy a nagy lelket és kitartást igénylő építő munkába a hiszékenysége és babonásága miatt pórul járt Kelemen mester fiát is bevonja.

Feltehetőleg véletlenségből — vagy szándékosan, mert folyton kísért? — mindhárom műben a háború, illetve a háborús dúlás eshetősége, Damoklész kardja jelenti a háttért, a hallgatók előtt »kített szint« pedig a gyermek- és felnőtt szereplőknek azok a tettei, amelyek azzal és úgy nyűgözik le a pajtásokat, hogy nem gügyögve, nem szájba rágó nevelői szándékkal, hanem értelmes lényekhez méltó komolysággal szólnak hozzájuk — és persze mindenekelőtt a gyermeklélek, érzés- és gondolatvilág ismeretében.

Mindhárom műnek egyéb erénye is van. Burkus Valéria hangjátéka például fordulataiban és zeneileg is érdekes (legjobb részlete a Rezeda rendőrfőnök — Gerich Endre — irányításával végrehajtott sorkatonaságtoborzás az óriások, haramiák ellen); Svetislav Ruškuc hangjátéka különösképp műszaki kivitelezésében ötletes (Fece Iván munkája); Dévavári Zoltán *Kőműves Kelemen fia* c. művében pedig az elemekkel és a vakhittel hadakozó ember viadalának és diadalának érzékletes rajzát kell megdicsérni.

Együttesen — és most már mindkét hangjáték-kategóriára vonatkoztatva — viszont azt kell örömmel nyugtáznunk, hogy hosszabb idő után ismét az itt élő és főleg magyar szerzők művei felé fordult a Rádió. Olyan művek felé, amelyek — egyetlen kivételtől eltekintve — semmivel sem maradnak el a ljubljanoi, a zágrábi vagy a belgrádi rádiótól előszeretettel átvett hangjátékoktól.

Íróinknak ilyen irányú ösztönzéséről ezután sem szabad megfeledkezni, bár a gyakorlat időről időre azt bizonyítja, hogy a »saját hazájában senki sem próféta« elvét — szándékosan vagy tudat alatt — az Újvidéki Rádió hangjátékműsorainak szerkesztői a kelletténél jobban respektálják.

OLVASÓNAPLÓ

AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOM EGY VÁLTOZATÁRÓL

BORI IMRE: *Irodalmak — kölcsönhatások.*
Forum, Újvidék, 1971.

Sok mindennel vagyunk úgy, mint József Attila: »...már százezer éve nézem, amit meglátok hirtelen.« Mi is ezer éve nézzük, ismerjük, éljük és olvassuk egymás irodalmát, de csak most kezdünk meglátni bennük rég létező, de mindeddig rejtőzködő minőségeket és vonulatokat. A »littérature comparée« — úgy látszik — nem ismeri a befejezettséget, a lezártságot, a végérvényességet, s itt is a Sinkó Ervin-i »történi történelem« fogalma érvényes. Azért és abból az alkalomból emlékeztettünk erre, hogy megjelent egy könyvnyi tanulmány közös dolgainkról, amely az irodalomtörténet lezártnak hitt periratait tárgyalja újra és — sikerrel.

Az irodalomtudománynak azt a nálunk is művelt ágát, amelynek megközelítő tartalma a magyar és délszláv irodalmak és művelődési kölcsönösségek egyidejűségén vagy hasonlóságán alapuló vizsgálata, errefelé többféleképpen nevezik: kapcsolattörténetnek, összehasonlító irodalomnak, hatásvizsgálatnak, komparatiztikának stb. S ugyanígy különböznek a módszerek is, amelyekkel e kérdésekhez közeledünk: a filológia által felvetett problémáktól a kapcsolatok és hatások legszubtilisebb rétegeiig, a nemzeti kultúrák világáig a célok, a szemléletek, a szándékok és a válaszok nagy változatosságát láthatjuk annak bizonyosságaként, hogy sem metodológiai, sem tartalmi tekintetben nem hangoltuk egybe a kutatók és kutatások irányát, elképzelését. Komparatistáink alapállásában mégis van valami közös: az, hogy témáikat, kutatásaikat jobbadán a nemzeti irodalmi műveltséghez való tartozás szubjektív tudata határozza meg, aminek a módszerek is egyenes függvényei, akár akadémiai értekezésről, akár napi publicisztikai kommentárról van szó. Dolgozatainkból éppen ennek következtében még a tudománytörténet pozitívista korszakának kötelező tárgyilagossága is hiányzik. Skerlić és néhány követője még fenntartás és politikai óvatosság nélkül mert értekezni a szerb nemzeti és irodalmi romantikáról szólva a magyar befolyás jelentőségéről a múlt század harmincas éveinek tárgyalásában, éppígy Petőfi és Jókai jelenlétéről a szerb lírában és prózában vagy éppen a szerb utánérzésekről a magyar népszínmű virágkorában, s hasonlóképpen Kazinczytól és Kölcseytől kezdve Horváth Jánosig minden magyar irodalomtörténész természetesen tartotta, legalábbis tudomásul vette, hogy a szerb népköltészet kitörülhetetlen nyomot hagyott a tizenkilencedik század magyar költészetében, nemcsak a »manír« szintjén, hanem költészetünk mélyebb rétegeiben, sőt Közép-Európa egész irodalmi térségében is, addig az utóbbi negyven esztendőben (szívesebben az utóbbi negyed évszázadról beszélnek) az autentikus és autochton irodalmi kultúrák határpórein, az »elsőbbségek«, az epigonizmus, az ősiség és utánzás, a kölcsönzések és átvételek bizonyító eljárásain töpren-

günk, a metrumok, hősök és motívumok mozgásirányának megállapításával bajlódunk, stilisztikai és filológiai mikrogondokkal foglaljuk le magunkat, miközben a nagy összefüggések felderítése, a balkáni—kelet-európai térséget egyaránt besugárzó és közösen átható irányok, mozgalmak, szellemi erjedések mintha kivesznének látókörünkől helyt adva a szaktudomány — egyébként korántsem szűkségtelen — mesterségbeli kérdéseinek. Innen aztán rendkívül nehéz, adott esetekben lehetetlen is, felemelkedni az egyetemesebb szemléletig, az általánosabb és átfogóbb problémák meglátásáig, arra a szintre, ahol vizsgálataink központjában már a nem az adaptálás és »hatás« kérdése áll, hanem a viszonyok és kapcsolatok komplexuma.

Az elmúlt negyed évszázad távlatából szemlélve tudományszakunk kérdéseit és tartalmi meghatározóit: eseményeit a legszigorúbb ortodoxiától a tárgy legszabadabb megfogalmazásáig igen nagy területen látjuk lejátszódni. A komparatiztika Lukács György-i elutasításától kezdve az »együttlétezés« Bori Imre-féle koncepciójáig egy roppant széles skála látványa tárul elénk, száz változatát és értelmezését nyújtva ugyanannak a fogalomnak. Lukács és iskolája 1948-ban még azzal utasítja el a komparatizmust, hogy az, ahogyan majd egy évszázada művelték, nem egyéb »balkáni provincializmusnál«, s hogy mind pozitívista, mind szellemtörténeti változatában idejét múlta; benne a polgári ideológia »örök emberi« tézisének fantomja él tovább, s az voltaképpen kísérlet arra, hogy »a konkrét társadalmi ember érzés- és gondolatvilágát egy nem létező »örök emberi szférába emeljük át«, megfosztva azoktól a gazdasági, történelmi, társadalmi tényezőktől, amelyek az irodalmi és szellemi életben elhatárolóan fontos szerephez jutnak, sőt elsődlegesek. E végső soron vulgáris nézetek hatottak oda, hogy az osztályharc elvont formuláival értelmezzünk olyan jelenségeket is, amelyek nem értelmezhetők azzal; hogy pl. a tizenkilencedik század irodalmában a felvilágosodás széles európai horizontját »a magyar társadalom ellentéteinek az 1764/5-i országgyűlés körüli eseményekben megmutatkozó élesedésével« helyettesítsük stb.

De a hazai példák is igen beszédesek. A Hungarológiai Intézet 1970 novemberében tartott magyar—dél-szláv komparatiztikai értekezletének tanulmányai számunkra e tekintetben igen elgondolkodtatók, és arra késztetik bennünket, hogy levonjuk belőle a szükséges következtetéseket. Fenntartva az értekezleten előadások legtöbbszörének kétségtelen értékét és szakszerűségét, s magának az értekezletnek a messzeható jelentőségét, meg kell állapítanunk, hogy:

1. a komparatiztika nálunk még ma is a legjobb esetben a »történelmi véletlen«, a pillanat által felkínált azonos vagy hasonló jelenségek regisztrálására szorítkozik, s megelégszik a paralelizmusok tudomásul vételével és leírásával;

2. az irodalmi és művészeti jelenségek értelmezésében a nemzeti nézőpont az egyedül mérvadó: a hasonlított és a hasonló nemzeti irodalom felőli egyirányú megközelítése;

3. a recepció, a hatás, a szövegpárhuzam, a befogadás, az adaptálás, általában a komparatiztika faktográfiai és deskriptív elemei és törekvései túlsúlyban vannak a szintéziskereséssel szemben, viszont annak a kiderítése, hogy milyen társadalmi és szellemi szituációkkal, miféle feltételekkel és szükségletekkel állnak összefüggésben e jelenségek, mit képviselnek az átvételek és kölcsönzések egy-egy nemzeti közösség életében, mindez másodlagos kérdés;

4. a kelet-közép-európai szellemi térséget egységben látó vizsgálati módszer csak éppen járulékosan kap helyet kutatásainkban, holott ez — s nemcsak metodológiaiailag — rendkívül fontossággal járhat tudományszakunk számára.

Ez utóbbi szempont újabban főleg a magyarországi kutatók munkásságában jut kifejezésre (Klanczy, Varjas és mások), de ennek egy sajátos hazai értelmezése is megszületett Bori Imre egy újabb könyvével (*Irodalmak — kölcsönhatások*. Forum, 1971). Ez a nem nagy terjedelmű, de szemléleti elevensége és újdonsága miatt igen figyelemre méltó tanulmánygyűjtemény elsősorban a tárgy megközelítés-fonmája folytán látszik jelentősnek.

Nem szintézis ez abban az értelemben, hogy egyetlen fejlődéstörténeti ívre rajzolná fel a kapcsolatok alakulását az első érintkezésektől napjainkig, de adva van benne az irodalmi »együttlétezés«, pontosabban az »egymás irodalmában való organikus jelenlét« új, termékeny és termékenyítő látásmódja, azaz egy lehetséges szintézis módszertanilag új koncepciója. Nem a Németh László-féle »tejtestvérek« gondolata érlelődik tovább ebben a elgondolásban (noha a »kapcsolatokon« már Németh sem a szöveg egybeesését vagy az irodalom filológiailag felderítendő materiális érintkezéseit érti), mert Németh László még a horvátoktól »elhódított« Zrinyiről beszél vagy az eposz Gundulić—Zrinyi-féle összefüggéseinek ugyancsak még részletesebben megvizsgálendő gondolatát veti fel, a délszláv műköltők és guszlárok verselésének a nyomaira hívja fel a figyelmet, a drávai »hidverésről« vagy éppen a lélek és a nyelv alkati hasonlóságán gondolkodik, ami együttesen utal az »egy sors tején« felnevelkedettek közös világára, mégis: a nemzeti irodalmak megmaradnak nála éles kontúrokkal rajzolt különálló jelenségeknek, olyan szellemi különtartományoknak, amelyeknek endogén voltához nem férhet kétség. Borié másféle vízió: ő közös határsávot lát a magyar és a délszláv irodalmakban, olyan tümetre figyel fel, amely mindaddig elkerülte a kutatók érdeklődését. A Magyar—délszláv irodalmi relációkban észreveszi a jelenségek egy olyan csoportját, ami — a vegytan nyelvén szólva — már nem keverék, hanem vegyület, amiben tehát az alkotóelemek nem a fizikai, hanem a kémia törvényeinek engedelmeskedve lépnek kapcsolatba egymással. Ez benne a nóvum.

Könyvének három nagyobb tanulmánya jelzi is már ezeket a tendenciákat, persze még nem következetesen alkalmazva, hisz észlelésükhöz feltehetően induktíve jutott el, a közölt tanulmányok anyagának vizsgálata során (a tanulmányok keletkezésrendje is ezt látszik igazolni).

Ahogy — mint két mondtuk — Sinkó a »történi történelem« fogalmával gazdagította az irodalomtörténeti szemléletet, Bori is szemléletileg újítja meg a komparatizistikát, ha ugyan ez még annak mondható, hiszen tárgya többé már nem két vagy több, hanem egy irodalom, azaz a vizsgált irodalmaknak egy olyan közös tartománya, ahol ez a »közösség« már nem a találkozások és egymásra hatások eredménye.

Arra is rá kell mutatnunk, hogy ez a felfogás nem azonos az újabban gyakran hangoztatott keletközép-európai koncepcióval sem, amely egyszerre figyel a lengyel, szlovák, cseh, ukrán, román, horvát, szerb stb. irodalmakra, hanem olyan új minőséget feltételez, ami nem tapintható ki sem a lengyel—cseh, a román—magyar vagy az ukrán—szlovák kapcsolatokban vagy a fizikailag egymás mellett élő más népek literatúrájában, de nem ragadható meg külön-külön sem, csak a magyar vagy csak a szerb irodalom aspektusából, hanem egyedül azzal a »határsáv-elmélettel« értelmezhető, amely közös irodalom meglétét mutatja ki a délszláv—magyar viszonyokban. Tehát nem a rokontémák és érintkezések jelezte közösségről van itt szó, hanem a történelmileg azonos folyamat közös medréből, illetve e mederben »együttlétező« irodalmak szorosabb szimbiózisáról, amire leginkább az alábbi mozgalmak, jelenségek és nevek utalnak: a Cirill és Metód legenda, a Szent László legenda, a délszláv eretnekség körében született bibliafordítások, a délszláv hősi epika széles rétegének keletkezése (a Hunyadi—Toldi—Kraljević Marko monda összefüggései), Janus Pannonius, a Balassi-líra, Zrinyi, a XVII—XIX. századi magyarországi szerb polgári irodalom, a Kazinczy—Arany—Petőfi—Zmaj vonal, Ady, Veljko Petrović, Krleža életműve stb.

Ez a könyv, amely egyelőre csak fragmentumokat közölhet erről az újszerűen koncipiált »közös irodalomról«, három nagy történeti korszakból meríti anyagát: a középkorból (A szerb Szent László legenda), a XIX. század első feléből (Szerbia felfedezője, amelynek kapcsán Vuk munkásságának magyar vonatkozásai kerülnek előtérbe) s az irodalomtörténet újabb szakaszából (a magyar, a szerb és a horvát avantgarde). A kötet negyedik írása felfogható a vizsgálati módszer elméleti tudatosításának is, noha minden bizonnyal nem azzal a szándékkal készült, hogy a szerző

levonja az elméleti következtetéseket saját tanulmányaiból. Mégis éppen ez utóbb említett írására kell kommentárunkat alapoznunk: egyrészt, hogy lássuk, érvénysülnek-e a könyvben az itt kifejtett elvek, másrészt, hogy közelebről körülírhatjuk az elképzelés újszerűségét.

A »rész helyett az egész« szempontja, az irodalom teljes szellemi állagának a számbevétele és felvonulási útjainak a kijelölése határozza meg a vizsgálat módszerét; a »tényanyag« csak annyiban érdekli, amennyiben az a kölcsönös szellemi behatolás, az »áthallás«, a kulturális glóbusz közösségének a bizonyító anyaga lehet.

A címszavakkal jelzett tanulmányokat külön-külön is ennek az elvi megfontolásnak rendeli alá. A szerb Szent László legenda pl. a filológiai tanulságokon túl mint a magyarországi latin nyelvű egyházi irodalom nyugat-európai ösztönzései mellett érvényre jutó bizánci—görögkeleti szellemi szféra jelenlétének bizonyítéka kerül az analízis középpontjába. Úgy érezzük, ezzel a magyar középkor-szemlélet és a medievisztika mint egész is gyarapodott egy új hangsúllyal, amely a keleti vonatkozásokat (kiszáradásokat és befogadásokat) igen sokáig nagy fenntartásokkal kezelte, s legfeljebb a szövegegybevetés szintjén tudta elfogadni, de anélkül, hogy a szükséges következtetésekig eljutott volna. A »keleti magyarság« vonásaira korunkban már Féja vagy Borislav Jankulov is felhívta a figyelmet, de míg ez utóbbi ennek kapcsán az idealista »véralkati rokonság« ködös elméletét állítja fel, addig Bori az egységes irodalmi folyamatok kialakulásának a lehetőségeit mérlegetli, ennek útjait követi, gondosan megvonva azokat a határokat, amelyek között a sajátos hagyományok, ízlés- és szemléletbeli specifikumok egyggyé ötvöződnek. E felfogás szerint a legenda is a két történelem és a két tudatvilág nemcsak érintkezésének, hanem egybefonódásának az esete is, az »együttlétezés« bizonyítéka.

A szerb nyelv és műveltség reformátorának, Vuk Karadžićnak a magyar kultúrával összefüggő élményeit jobbara levelezés-anyagon mutatja be, plasztikus képbe foglalva a két művelődési égöv egyidejű — sokszor párhuzamos, olykor azonban divergens — történéseit, de megítélésünk szerint e tanulmányának az anyaga ad legkevésőbb lehetőséget a közös térkép fentebbi módon elképzelt megrajzolásához, noha ennek a tanulmányunk is igen gazdag »magyar rétege« van (a budai szerb kolónia romantikus ihletésű népiessége stb.). Itt mégis inkább a »mellérendelés« elve jut kifejezésre, de nem annyira az »alarendeltség« fogalmával, hanem a kötet más tanulmányaiban hangsúlyozott együtt és egymásban történéssel szemben. Ebben a részben a szerző a párhuzamosság helyett a kontrasztivitást emeli ki, mert a tanulmányból kiderült, hogy míg a magyar irodalom ez idő tájt a Kazinczy—Révai-felfogás jegyében bontakozik ki, tehát a polgári literátorság, a »tudósság«, a »deáki mesterség« mozzanatai kerülnek benne előtérbe, addig Vuk éppen a vajdasági szerb kultúrában érvényesülő polgári vonallal szembehelyezkedve próbálja győzelemre vinni a maga népi műveltségre támaszkodó elképzelését, s inkább az archaikusabb, de eredetibb szerbiai hagyományokra támaszkodik. Ez a nemzeti romantika gondolatkörének is sokkal idősezerűbb programot kínál, hisz nem az urbánus, többé-kevésbé a polgári Európa eszményeit követő Vajdaságban, hanem a »magas« kultúrától távolabb eső Szerbia zártabb kultúrájában jelöli meg a tiszta forrásokat, a műveltség nemzeti alapjait (Rousseau, Herder!). Kicsit a »korán jött forradalmár« vonásait is emlékeztünkbe idézi ez a portré, különösen a vajdasági szerb literátus műveltség felől nézve, amelynek intézményei, lapjai és alkotói Vuk kezdeményezéseitől még oly sokáig távol tartják magukat. Talán tovább és távolabb a magyar irodalom letéteményeseinél is, mert a klasszicista öröksége ellenére is már Kazinczy, Toldy, Kölcsey korában megteszi az első lépéseket a Vuk nevével fémjelzett szerb kulturális mozgalom irányába, hogy azután Rummy, Döbrentey, Szécsenyi, Bajza, Székács, Erdélyi, Gyulai, Margalits, századunkban pedig Csuka Zoltán, Kiss Károly, Nagy László

nevével megvonható úton teljesedjék ki. E Vuk kapcsán említett sok magyar név, a párhuzamok és rokonihletek emlegetése ellenére a két irodalom itt mégiscsak analógiás példa egymás számára, de nem azonos folyamatok eredője.

A délszláv—magyar komparatiztika 1918 előtti szakaszának kutatója viszonylag könnyebben igazodik el a kérdések tömkelegében: a szerb vagy a horvát irodalom homogénebbnek és könnyebben körvonalazható-meghatározható képletnek látszik az első világháború előtt, de az új állam megteremtése magyarszt újjárendezi a frontokat. Az »utódállamokban« erősen meglazulnak a korábbi bécsi—pesti kapcsolatok, s ez főleg a horvát irodalom számára teremt új helyzetet. De a szerb irodalom centrumai is megváltoznak, s a már a múlt században megindult folyamat: a »szerb Athén« (Újvidék) korábbi szellemi pozícióinak gyengülése mind szemmel láthatóbbá válik, hogy 1918 után végleg Belgrádé legyen a vezérszólam. A szlovén irodalom a maga nagyobb nyelvi és történelmi különállása folytán megmarad továbbra is afféle belső tenyészetnek. A többi jugoszláviai irodalom ez idő tájt még csak születőben van. A kép tehát, amely elénk tárul az első világháború utáni időkben, rendkívül összetett: államhatárok és kultúrák sok évszázados — majdnem öröknek hitt — viszonyai bomlanak fel szinte szemünk láttára, osztályfrontok rendeződnek át nagy hirtelenséggel, régi kapcsolatok szűnnek meg, s újak születnek helyükben; eszmények, stílusok, esztétikák bomlanak s keletkeznek. S e széttartó, kusza szálak útvesztőjében, konfrontálásában s ugyanakkor e szálak párhuzamainak kiderítésében, együvé tartozásának megmutatásában, az események együtt történő voltának felfedésében mutatkozik Bori megbízható vezetőnek: eligazító ujjmutatása nélkül az olvasón az elveszettség érzése venne erőt.

Visszatérve annak az alapelvnek a számonkéréséhez, amit írásunk elején emeltünk ki, azt kell mondanunk, hogy a közös »határsáv« elmélete e harmadik időszakban is érvényesnek látszik. Természetesen a két nép közötti nagyobb felületi érintkezés következtében a XIX. század irodalmában sokkal intenzívebb az együttélés, míg 1918 után mindez más jelleget ölt. Az avantgarde első, korai szakaszában a közös hagyományemlék még egészen eleven és világosan kitapintható (Crnjanski, Todor Manojlović, Dušan és Žarko Vasiljević, Mladen Leskovac, Jovan Dučić, Milan Rakić), a dadaizmusból azonban már hiányzik a közös élményalap, mert az irodalom ott már megszűnik a nemzeti élet gondjait és a társadalom kérdéseit közvetlenül kifejező jelenség lenni. Mégis, az avantgarde tanulmányozása is azzal a tanulsággal jár, mint az előző koroké: már közös sorsa is azt példázza, hogy ennek a térségnek, pontosabban ennek a két irodalomnak azonosak a lehetőségei, feltételei, élményei, határai: »Mind a magyar, mind pedig a szerb és horvát avantgarde tehát sajátos módon került ki az irodalmi élet belsőbb köreiből — végérvényben anélkül, hogy kifuthatta volna magát, úgyhogy sorsuk e vonásában is találkoztak.«

A tanulmánykötet anyaga, kérdésfelvetése, eredményei s kompozíciója is izgalmas, újszerű. A komparatizmus számára mindenesetre az a legfontosabb, hogy az általunk rég ismert irodalmak összefüggésrendszerének mindeddig megnevezetlen minőségét látta és nevezte meg.

S végül még egy okulás: az összehasonlító irodalom nem kabinet-tudomány. Azt, amire fentebb felhívtuk a figyelmet, csak az irodalom (irodalmak) eleven folyamatait érző, azokban alkotó módon részt vevő ember láthatta meg.

SZELI ISTVÁN

REGÉNY — VAGY LÍRAI VALLOMÁS?

MILOŠ CRNJANSKI: *Roman o Londonu.*

Nolit, Belgrád, 1971.

Regény és vallomás; egy jelentős szerb költő és regényíró életének és egy korszaknak összegezése ez a kétkötetes mű. A lassanként nyolcvanadik életévéhez közeledő Miloš Crnjanskiit egész írói pályáján végigkísérte a hazájából kitelepült, örökös vándorlásra kényszerült szerb nép sorsa. *Seobe* c. regényének első részét még a húszas évek végén írta meg (magyarul 1941-ben jelent meg az Egyetemi Nyomda kiadásában Budapesten), majd második és terjedelmesebb, befejező részét jó harminc évvel később. Ebben a kétkötetes regényében az Oroszországba kitelepült szerb grancsárok sorsát, lassú szétszóródását és folyamatos felszívódásának tragédiáját írta meg művészi színvonalon. A hajdani Magyarország határövidékein letelepített szerbek sorsa valóban az örökös vándorlás volt Európa harcterein, a szerb grancsárok, akik hazájuk felszabadításában reménykedtek, Európa legkülönbözőbb csataterein hullatták véréüket a Habsburg-dinasztia érdekeiért. Nem csoda hát, ha a XVIII. században egyre vágyakozóbb pillantásokat vetettek az »édes pravoszláviát« megtestesítő »Matuska Moszkva« felé és a század második felében egyre nagyobb tömegek kerekedtek útra, hogy Oroszországban letelepedjenek. S mi lett a sorsuk? Ugyanazt a feladatot kellett teljesíteniük, mint amit a Habsburgok alatt, csak éppen a cárizmus miatt kellett elvérezníük, míg azonban az egykori Magyarországon a felszívódás veszélye nem volt közvetlen, az Oroszországban kialakult szerb falvak már a múlt század végéig felszívódtak. Emléküket legfeljebb neveik őrzik.

A második világháborúban azután most már Crnjanski életében következett be az, ami élete első felében népének sorsával kapcsolatban győztört: Crnjanski, aki a királyi Jugoszlávia diplomáciájában, a római nagykövetségen teljesített szolgálatot, hazája lerohanása után külföldön maradt, sőt a később kialakuló szocialista Jugoszláviát is megtagadta és sorsa a hontalanság, a kirekesztettség, a népetől való teljes elszakadás lett. A több mint két évtizedes hontalanság éveiben aztán benne is, akárcsak annyit más sorstársának lelkében, megindult a felörlődés folyamata és az a meggyőződés, hogy »rossz lóra tett«; az író olyan művészetet gyakorol, amely nyelvének, alkotói eszközeinek szerves része és a hontalanság pályájának még akkor is teljes csődjét és végét jelenti, ha netalán művei valamilyen más nyelven jelennek meg; a hazában maradt népetől kell elszakadnia, sőt mi több: népét kell megtagadni. És ez az, amire Miloš Crnjanski nem volt képes: több mint két évtizedes emigráció után visszatért hazájába, Belgrádba, és ott írta meg életének másik nagy prózai főművét, a *Londoni regényt*, amely alig fél évvel ezelőtt jelent meg Belgrádban.

Ez a műve azonban áttételes. Crnjanski nem a hontalanságba szakadt szerb emigráns életét és egyéni tragédiáját írja meg. Főhőse, Nikolaj Rodionovics Rjepnin, az egykori orosz hercegi leszármazott, aki azonban az idegenben már kezdetől fogva nem használja, sőt tagadja hercegi címét. Az első világháborúban először Bruszilov, majd az ellenforradalmi Denikin vezérkarában »praporcsikk«, és a Denikin-féle ellenforradalmi hadsereg leveretése után Kercsből indul el kálváriás útjára, amely több mint két évtizeden át Görögországon keresztül először Csehszlovákiába, majd Olaszországba, Portugáliába és Párizsba vezet, hogy Franciaország lerohanásakor Londonban találjon menedéket. Azzal, hogy Crnjanski regényének főhőse (és minden más szereplője) orosz (és lengyel), az emigráns szerb író még magasabb, világszintre emeli az egész regényt és főhőse személyén és jellemén át mutatja ki, hogy az orosz forradalom győzelme, majd a Szovjetunió, a Vörös Hadsereg végleges győzelme voltaképpen a cárizmus ellen fegyvert ragadott orosz nép győzelme és az orosz forradalmi gondolat beteljesülése volt, ami ellen harcolni hazaárulás. Mind-

ebből pedig logikusan következik a szerb, vagy ha úgy tetszik, jugoszláv író kimondatlan, de a szövegen forrón átütő vallomása, hogy a királyi Jugoszlávia összeomlása, majd a szerb, szlovén, macedón stb. délszláv népek kommunistáinak több mint négyéves harca a faszizmus ellen, voltaképpen a délszláv népek végső győzelmét jelenti, s a szerb író hazatérése a szocialista Jugoszláviába olyan folyamat végeredménye, amely számára az egyetlen logikus és lehetséges megoldás, ha életben akar maradni. Még akkor is ezt jelenti, ha Rjepnin, az örökké hazavágyódó, de mégiscsak orosz arisztokrata a saját egyéni életében már más kiutat nem talál, csak a halált, az öngyilkosságot, ami a regény végén be is következik.

A regény cselekménye, ha a gyökerek az első világháború végéig nyúlnak is vissza, voltaképpen a második világháborút követő években kezdődik, amikor Rjepnin, aki lassanként teljesen elidegenedik mind az Angliában még visszamaradt lengyelektől, mind a cáristák komitétjétől, éppen szokimondása folytán csak nyomorog, nem tud elhelyezkedni és egyre mélyebbre süllyed. Feleségével, a negyvenes éveiben járó Nadjával boldog házasságot él ugyan, de az asszony meddő marad s úgy érzi, ez az oka annak, hogy férje, az ekkor ötvenhárom éves Rjepnin egyre inkább a teljes csalódás, az életuntság jeleit mutatja. Az asszony, a tábornoklány bábuk varrásából és eladásából tengeti életét, egyébként a családi ékszereket már mind eladogatták, amikor Rjepninnek végül sikerül egy előkelő londoni cipő- és bőráruüzletben pénztárosként elhelyezkednie. Rjepnin azt szeretné, ha felesége New Yorkba menne, ahol nagynénje él, s ott megmenekülhet a koldusbot réme elől, s ezt az ideiglenes válást Rjepnin arra használná fel, hogy véget vessen életének és szabaddá tegye feleségét. A végleges összeomlás akkor kezdődik, amikor Rjepnin egy kis angliai fürdőhelyre megy, ahol kéthetes szabadságát tölti, és ott egy nagyobb orosz társasággal kerül össze. Itt végleg kiábrándul honfitársaiból, akiknek egész élete — akárcsak az akkori London közép- és felső osztályának élete is — a szexen alapul (mindennek gyökere a szexben van — mondja néki egy fiatal londoni lány), és a társaság hölgytagjai, mint éhes kis női csukák vetik rá magukat a feleség nélkül nyaraló Rjepninre. Az asszony, aki most is szerelmes férjébe, azért távolítja el magától Rjepnint, hogy az egyik londoni kórházban egy egész jelentéktelen műtét árán visszanyerje fogamzóképeségét (ezzel szeretné az életuntágtól elterelni férjét), de az igazi okról egyetlen szót sem szól a diszkréten nem érdeklődő férjének. Viszont, amikor Rjepnin nem sokkal később ezt az utolsó szalmazálat, a szerény keresetet biztosító állást is elveszti, szintén egyetlen szót sem szól a feleségének, aki harmadkézből tudja meg a valóságot. Végül az asszony megkapja a New York-i, három hónapra szóló beutazási engedélyt és elindul Amerikába, de nem mondja meg férjének, hogy a műtét után sikerült másállapotban maradnia, s ezzel az újabb hallgatással voltaképpen elindítja férjét a halál felé vezető útra. Ezt később sem írja meg férjének, aki, egyedül maradván, minden hidat feléget maga mögött. Az asszony távozása után Pahova grófnő istállójában kap állást, de egyre szabadabban fejt ki a grófnő és emigráns társai előtt is azt a véleményét, hogy — ha tehetné — legszívesebben Szentpétervárra, szülővárosába szeretne visszatérni, mert látja, hogy a második világháborúban igen az orosz nép győzött. Ez a meggyőződés először akkor alakul ki benne, amikor a nagy moszkvai győzelmi parádét látja a moziban. »Igen, a lépés, a lépés ugyanaz«, ahogy a csapatok felvonulnak, ugyanaz, mint az ő fiatal korában volt, a halhatatlan orosz katonaszellem, amely annak idején Napóleont is legyőzte. Végeredményben — noha a nyugati hatalmak, tehát az angolok és amerikaiak évekig engedték, sőt előmozdították, hogy a Vörös Hadsereg minél több vért veszítsen — még mindig nem hagytak fel azokkal az álmokkal, hogy a »vörösöket« le lehet verni. Egyik orosz barátjától (aki végül is öngyilkos lesz) egy, a mai Leningrádot ábrázoló díszes albumot kap, s abban találkozik az Auróra cirkálóval, amelyik gyermekkorában a csuzimai ütközetből is győztesen menekül meg, és amelyik a nagy orosz szocialista forradalmat is elindítja. Ez a cirkáló egyre inkább kísérti, hogy haza kellene térnie szülővárosába, ahonnan az életbe elindult; haza kellene térnie, még ha százszor is lehetetlen. Ebben a kötetben látja

a Téli palota előtt diadalmasan felvonuló vörös zászlókat, »amelyek az Oroszországról folytatott háborúban sem szégyenültek meg«, »csak a szerepek cserélődtek fel«. »Nem sértődnek meg még azon sem, ha őt magát agyonlónék«, »amint ezt egykor, Krimben a vörösök akarták vele tenni. S az Auróra dicsőségéről írva, ez az orosz emigráns, élete vége felé, így gondolkodik:

»Csuzima után ez a cirkáló sokkal nagyobb csata megvívására marad vissza Oroszországnak.« S ő, Rjepnin nem maradt vele; Kercsből a levert fehér hadsereg szégyenét vitte magával. Ők Oroszország ellen verkedtek, s nem tudták, hogy Anglia és Amerika, a franciák és olaszok, a románok és görögök öltöztetik mundurba őket. Szétszóródtak, mint a szemét, az egész világon. »Hamarosan szégyenteljesen ki fognak halni, noha mindazt, amit vétkeztek, az egykori Petrogradja iránti szeretetből tették.« »Da zdrasztvuet, Aurora!«

Igen, élete vége felé eddig a felismerésig jut el az emigráns Rjepnin, megtagadja a londoni cári komitét, megtagadja saját múltját, sőt, innen már csak egy lépés az, amit az amerikai nagykövetségen tesz, amikor azért hivatják be, mert felesége és az amerikai nagynéni kérése megérkezik, hogy Rjepnin is megkapja a beutazási engedélyt és kérdéseket tesznek fel neki, hogy mi a véleménye a mai Oroszországról. Ekkor Rjepnin azt mondja az amerikai tisztviselőnek, ő csak azt kéri, hogy a felesége New Yorkban maradhasson, ami azonban őt illeti, ha tehetné, szívesen visszatérne Oroszországba. (Értsd: a Szovjetunióba.)

S ettől kezdve már logikusan következik az illogikus vég; egy este, amikor lengyel barátja ideiglenesen üresen maradt lakásából elindul, hogy »Párizsba, onnan pedig Algériába, az idegen légióba utazzék«, Rjepnin csak egy kavicsokkal alapsan megtömött hátizsákot visz magával. Doverbe utazik, melyet jól ismer, a sötétségben elold egy csónakot, kivez a tengerre, s amikor már eléggé eltávolodott a parttól, a hátizsákot a vállára kapcsolja, feláll a kormányra és föbe lövi magát. Semmi nyom nem marad utána, hová tűnt.

Felesége (megszületik-e a negyedszázadig várt gyermek, vagy nem?) hiába várja; a regény főhőse többé nem jelentkezik. De kétségtelen, hogy egy olyan világ tűnt el vele, amely nem térhet többé vissza. Soha többé.

Crnjanski azonban, a regény szerzője, aki maga is olyan sokat foglalkozik írásaiban az öngyilkosság gondolatával (az ember nem halhat meg úgy, mint egy beteg macska), hetvenéves korában visszatért hazájába, s megírta az emigráció nagy regényét. Vagy tán inkább: lírai vallo-mását a hontalanok sorsáról, saját életéről.

A regényíró és a költő kegyetlen tusakodása ez a mű — önmagával. Mindenképp: maradandó alkotás.

CSUKA ZOLTÁN

MERÉSZ HOZZÁÁLLÁS EGY RÉGI PROBLÉMÁHOZ

IMRE BOBA: *Moravia's history reconsidered, a reinterpretation of medieval sources.*

Martinus Nijhoff, Hága, 1971.

A tudomány a társadalmi élet szer-
vését kezezi.

A fenti alapigazság olyan vitat-
hatatlan tény, hogy leírva már köz-
helynek hangzik. Könyvismerteté-
sem mégis ezzel az axiómával kez-

dem. Azért, mert egy igazán élet-
ből vett hasonlatot óhajtok mind-
járt az elején felhasználni azzal a
célalal, hogy némiképpen illusztrál-
jam a történelemkutatásban időn-
ként beálló furcsa helyzeteket.

Hányszor megtörtént már velem, hogy keresztretjvény fejtése közben egy biztosnak vélt fogalmat írtam be a kérdésnek megfelelő helyre. A beírt fogalom egy ideig helyt állt és kielégítette a követelményeket, de azután észre kellett vennem, hogy valami nincsen rendben, mert más, kétségtelenül helytálló fogalmak helyes elhelyezését valami gátolja. Hosszabb-rövidebb tételődés után végül rájövök a hiba forrására, és annak elhárítása után a megfejtések, mint a tűz felett pattogó kukorica, egymást üldözve sorakoznak helyükre.

A történelemtudományban — és a régészetben is — vannak területek, amelyekben inkább a hallgatólagos megegyezés, mint a kristálytiszta bizonyítékok tartják fenn az egyensúlyt.

Az történik, hogy bizonyos eseményekről, eseménysorozatokról, azoknak indítékairól nagyon hiányos forrásanyaggal rendelkezünk. Olyan forrásanyaggal, amelynek alapján többféle magyarázatot lehet adni. Még akkor is, ha a legszigorúbb kritikai készséggel közelítjük meg a szövegeket, utalásokat és — ha vannak — a régészeti leleteket. Könnyen megtörténik, hogy néha ez a kritikai készség hiányos, vagy épenséggel teljesen hiányzik. Az az eset is fennállhat, hogy a hagyományok és a tradíciókat ápoló »nagy fejek« olyan bénító erővel hatnak, hogy a magános kételkedők tartózkodnak a nyiltszíni vitától. Egy bizonyos ideig mindenesetre.

Az igazságot azonban nem lehet a véka alá rejteni. A »keresztretjvényből« előbb-utóbb ki kell szedgetni a hamis fogalmakat.

Nincs szándékomban azt állítani, hogy Boba professzor gyomlálása és rostálása végre rendet fog teremteni a nézetek tömkelegében, amelyek a kérdéses és a könyvben tárgyalt Morvaország (birodalom) problematikája köré szövéődtek az elmúlt egy évszázad leforgása alatt. Nem, ezt még maga a szerző sem mondja. Könyve bevezetőjében inkább arra utal, hogy tanulmányát elsősorban a további kutatásokba való bevezetésnek szánta.

Lássuk azonban a tárgyat.

Közép-Európa népeinek története bővelkedik sorsdöntő pillanatokban. A IX. és X. század pedig egy

olyan forrongó, változékony és politikai eseményekben annyira gazdag korszak volt, hogy bátran a legdrámaibb korszakok közé sorolhatjuk.

A VIII. század végén a Kárpát-medencében három világ érdekei álltak egymással szemben, farkasszemet nézve, ütközetben készen. Az avarok a keleti, végtelen füves pusztaságok nomádjainak képviselői, élethalálharcukat készültek megvívni a Nagy Károly vezette, Róma örökébe lépni szándékozó frankokkal szemben. A készülődéseket és a későbbi leszámolást a harmadik fél, Bizánc, a délkelet hatalmassága csendesen szemlélte a színre lépés legelőnyösebb pillanatát várva. A frankok hadjáratai (791—803) megtörték az avarok hatalmát, ami által azokkal a szlávokkal, akiket az avarok korábban szállásterületeik köré telepítettek le azzal a céllal, hogy élő sövényként állják útját az esetleges külső támadásoknak, jelentős politikai és népi erők szabadultak fel.

A szláv fejedelemségek és államalakulatok politikai kristályosodása hamar megindult és azok megszilárdulása, sőt külpolitikai orientációja is hamar végbement.

822-ben, Ljudevit lázadásának a frankok részéről történt leverése után említik először a források a Morvákat (Marvani), illetőleg azoknak küldöttéit, akiket a »keleti szlávok« közé sorolnak.

Ennek a Morvaországnak, vagy nagy morva birodalomnak, ahogyan századunk történelemírásában nevezni szokás, csaknem egy évszázadon át kiemelkedő vezéregyéniségei Rastislav és Sventopolk (Szvatopolk) voltak. Ellenben, Morvaország nevéhez, eltekintve a két tehetséges fejedelem tevékenységétől, nem kisebb jelentőségű kulturális esemény fűződik, mint a két görög hittérítő, Constantinus és Methodius (Cirill és Metód) tevékenysége és a szláv irodalmi nyelv megerősítése.

Az általánosan elfogadott álláspont eddig az volt, hogy területileg a nagy morva birodalmat a mai Csehszlovákia középső részét átszelő Morva (Morava) folyó vidékére kell tenni, ennél fogva Cirill és Metód működési területe s Metód püspöksége is ebben a térségben keresendő. Függetlenül attól, hogy a ko-

rabeli feljegyzések ezt a tényt határozottan nem támasztják alá. Ellenkezőleg, azokat elemezve az válik valószínűbbé, hogy Morvaország területe a Dunától nem északra, hanem délre, Pannóniában, a korábbi római provincia területén keresendő.

Ebből és még egyéb ellentmondásokból kiindulva, Boba Imre behatóan kezdte tanulmányozni a morva birodalom problematikáját és a hozzáfűződő nyílt kérdéseket. Mint már említettük, végül is arra az eredményre jutott, hogy Morvaország nem volt és nem is lehetett azon a területen, ahova eddig képzelték, vagyis a Morva mellékén, hanem jóval távolabb feküdt. Meg is határozta, hogy hol: szerinte annak központja Sirmiumban (Sremska Mitrovica) volt, területe pedig benyúlt a valamikori Alsó-Pannóniába (Pannonia inferior vagy P. secunda), Illiricumba és Moesiába. Más szóval: a mai Szerémség, Kelet-Szlavónia, Bosznia egyes részei és az Al-Duna jobb partján elterülő részek (Észak-Szerbia) tartoztak határai közé.

Boba professzor ezt a határozott (és meg kell hagyni igen bátor) megállapítást könyvében nagy felkészültséggel, módszeresen, lépésről lépésre igyekszik alátámasztani, bizonyítani. A leglényegesebb írott források mellett a kevésbé fontosakat is sorba veszi, sőt a későbbiekre is kitér, amelyeknek egyike-másika egészen a XVII. században íródott. Egyes okiratokból meglehetősen bő kivonatok kísérik a fejtegetéseket, pl. a fudai évkönyvekből (*Annales Fuldenses*), vagy más forrásokból is. A megnevezett évkönyv mellett fontos bizonyító anyagot szedgetett a szerző össze a bajorok és karantánok megtérítéséről szóló salzburgi okiratról (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*), a Frank királyi évkönyvekből (*Annales regni Francorum*) és mindenekelőtt Bátorban született Konsztantinosz [Constantinus VIII (Porphyrogenitus)] örök értékű munkájából, a *De Administrando Imperio*-ból. Vizsgálódásait kiterjesztette a filológia és a régészeti anyagra is.

A *Bizonyítékok* úgy vannak csoportosítva, hogy azok hat fejezetet alkotnak, amelyekhez még egy utol-

só, hetedik, rövid fejezet kapcsolódik. Ebben a fejezetben a záradékokat foglalta össze röviden.

Az óriási adathalmazból helyszűke miatt csak két problémát óhajtok kiemelni azzal a megjegyzéssel, hogy a felsorakoztatott többi homályos kérdésre a szerző, megítélésem szerint, a legtöbb esetben kielégítő bizonyítékokat talált; olyanokat, amelyek — ha esetleg nem is támogatják álláspontját — nem mondanak neki ellent.

Az egyik probléma magyarázata, amely talán a legmeggyőzőbben bizonyítja azt a morva birodalommal kapcsolatos új feltevést, hogy Metod egyházkerülete nem fenn északon, hanem valahol délebbre (Sirmiumban) volt, tehát magától értetődően azt is, hogy a hittérítő európai viszonylatban is jelentős irodalmi munkásságát ugyanitt folytatta, abból áll, hogy biztos és minden kétséget kizáróan autentikus ószláv (glagolita) nyelvművek csak délen, Dalmáciában kerültek elő. Ez az írásmód egy ideig ugyanott az egyházi hatóságok hivatalos írásmódja volt, »...in Slavonia est littera specialis«. A szláv nyelvű (glagolita) írásbeliség kezdetei is előbbre tehetőek ott Metod halálának événél (885), amikor, az eddigi magyarázatok szerint, tanítványait Morvaországból kiűzték és csak azután hozták volna magukkal le délre ezt az írásmódot.

A másik probléma, amelyet kiemelnék, abból adódik, hogy a csehszlávok régészek egy olyan zárt, nomád jellegű (!) anyagi kultúrát állapítottak meg a Morva völgyében, amelynek virágzása éppen Morvaország fénykorával esik egybe. Ezt a hagyatékot Boba szerint (és mások szerint is) kiragadva természetes környezetéből önkényesen és helytelenül az úgynevezett »morva-szlávok«-ra ruházták rá. Egy kicsit epésen jegyzi meg egy helyen, hogy más már nem marad hátra, mint mindenáron bizonyítékokat keresni a részrehajló elkötelezettségek fedezésére.

A szerző bizonyítási módszereit és alapos forrásismeretét méltányolva eltekinthetünk a néhol előbukkanó gyenge, vagy éppen sántító érvelésektől.

A legcélszerűbb mégis várni és kivárni, hogy egy ilyen radikális változtatás a történelem »kereszt-rejtvényében« milyen hatással lesz a többi komponensre.

Talán a legjobban érintett félnek, a csehszlovák történelemtudománynak és régészetnek is lesz még egy-két szava a fölvetett kérdésekkel kapcsolatban.

SZEKERES LÁSZLÓ

TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTÉS

SZEKERES LÁSZLÓ: *Zenta és környéke története a régészeti leletek fényében.*

Zenta monográfiája 18. Zenta, 1971.

Nem hiszem, hogy a tájékozódott olvasó előtt méltatnom kell a zentai városi monográfiát előkészítő kiadványsorozat jelentőségét. A kiadói-szerzői közösség törekvése, színvonalas munkája — Zenta városán, illetve a nemes célon túlnóve — példamutató. Iskolát teremt a helytörténetírás új módszereinek kialakításához. Összehasonlításhoz is van már módja, hiszen az elmúlt években megjelent Szarvas, Orosháza, Tápé helytörténeti monográfiák eredményiből, vagy hibáiból leszúrt tapasztalatok a sorozat eszmei vonalvezetésében hasznos támpontokat adhatnak.

Az előttünk fekvő 18. füzet azonban jelentőségében, anyagában kiemelkedik az előbbieik közül. Elsősorban azért, mert a közzétett anyag s a belőle levont tudományos összegezés nemcsak a házigazda Zentát, hanem egész Észak-Bácskát érinti. Megállapításainak adatainak nagyobb része nemzetközi jelentőségű. Mindjárt meg kell mondanunk, hogy a határokon túl elsősorban a közölt adatokra fognak felfigyelni, melyek ilyen összefoglalásban és gyakran részleteikben is először itt látnak napvilágot.

Hazai jelentőségét a forrásanyagon túlmenően elsősorban tudományos ismeretterjesztő céllal írt összefoglalásában látjuk. Nagyon nehéz dolog a mai ember számára nem könnyen érzékelhető elmúlt évezredek történetét, az akkori emberek életmódját, olvasmányos, de kellő tudományos színvonalú és közérthető formában összegezni. A szerző régi adósságot törleszt, hiszen ilyen

jellegű munkára mindössze hárman — Dudás Gyula és Milleker Bódog a század elején, Miodrag Grbić pedig a harmincas években — vállalkoztak. Munkáik a kor színvonalán állottak, de az európai régészet-tudomány a harmincas évek óta legalább annyit fejlődött, mint a repülés ugyanaz alatt az idő alatt. A mai szuperszonikus gépekhez képest pedig az akkori technikai csodák enyhén szólva is elavultak.

Szekeres László műve Zenta környékének régészete ürügyén Északkelet-Bácska történetének összefoglalása a legrégebb időktől a középkor kezdetéig. Ezt a munkát a Zenta környéki 98 régészeti lelőhely összehasonlító elemzésére támaszkodva végezte.

Rövid, a szerző nagy ügyszere-tétét tükröző lírai bevezetője után a régibb kőkor természeti viszonyai-ba is bepillant, s a jégkorszakról alkotott számos tévhitet eloszlat. Az átmeneti kőkor, majd újkőkor történetét tárgyalva szinte néprajzi hiteleséggel eleveníti fel az egykori életet. Erre módot nyújt az előb-biekhez képest lényegesen nagyobb számú leletanyag, de elsődlegesen a szerző sajátos megfigyelései fontosak, melyeket az általa vezetett ludasi ásatáson végzett. Időrendi megállapításait a sokak által vitatott radiokarbon vizsgálatokra alapozza. A középső neolitikum egyik fontos csoportja — leletek hiányában — nincs említve a tanulmányban, fontosra kell azonban vennünk a közvetített bizonyítékokat, melyek szerint ennek az időszaknak a nyomai — Szakálhát—Lebő csoport — messze

délen is kimutatható. Éppen a Vinča kultúrával való kapcsolatok felkutatása az egyik legidősebb régészeti feladat. Céлом azonban nem a vita, hanem a tanulmány ismeretése. A későneolitikum egyik legfontosabb lelőhelye, Csóka méltán megérdemli azt a részletes bemutatást, mellyel a tanulmányban találkozunk. Részletesen tárgyalva a rézkor átmeneti időszakának történeti-társadalmi kérdéseit, a szerző bemutatja a korszak három fő kultúráját is. Mindezeket európai kitekintéssel teszi, figyelembe véve azt a kapcsolatot, mely az őskor folyamán Dél-Európa, sőt Kisázsia népeivel kialakult. Ezt a módszert alkalmazza az egész tanulmányban, s így válnak az első pillantásra helyi érdekességnek látszó régiségek az európai őstörténet egy-egy láncszemének oklevélvé. A bronzkor történetére utaló adatok közül ki kell emelnünk a velebiti ásatás leleteinek bemutatását. Jóllehet a szerző nem törekszik teljességre, s csak a legszebb tárgyakat közli, a bemutatott anyag tudományos szenzációvá válik, ha a szakmai körökhöz eljut a kis példányszámban megjelent füzet.

A vaskor tárgyalásánál Szekeres László nem részletezi az időszak kezdetének néhány problémáját, pedig ürügy is lenne rá a csókai Koppany-parti leletek révén. Ez az időszak ugyanis az első, mai értelemben vett történelmi kor, hiszen ekkor már egyes népek nevét is tudjuk az írott történeti forrásokból.

A dákok, majd a jazigok történetének rövid összefoglalása után a szerző merész kísérletre vállalkozik — s a történész számára a tanulmányban ez a rész a legérdekesebb —: új elméletet állít fel a jazigok bevándorlásával kapcsolatban. Megjelenésüket a dák diplomácia és stratégia sikerének tulajdonítja, s e feltételezésre támaszkodva további történeti események s régészeti jelenségek kulcsát is ebben leli meg. Különösen érdekesek a tiszai római védelmi rendszerről mondottak; érdemes lenne módszeres ásatásokkal igazolni az adorjáni római őrtoronyról kapott híradásokat. A sikeres feltárás sokban alátámasztaná Szekeres László feltételezéseit. A szerző maga is belátja, hogy állításait elsősorban logikai következtetésekre

alapozta, lehetséges azonban, hogy újabb adatok az általa mondottakat alá fogják támasztani.

Mint az Alföldön mindenütt, a megismert lelőhelyek nagy részét a szarmatakor emlékei korhatározzák. Az olvasót a szerző szakmai tájékozottságáról az alföldi sáncokról írottak is meggyőzhetik, hiszen a legújabb kutatások eredményeit már tartalmazza az összefoglalás. A húnok, majd a germánok leleteinek rövid taglalása után ismét igen fontos fejezet az avarok történetét és emlékanyagát tárgyaló rész. Elsődlegesen fontos az adatai ezüstcsésze közlése, mellyel talán a IX—X. századi ötvösművészet egyik rejtélyének kulcsát adja a szakemberek kezébe.

A frank seregek behatoltak a Duna—Tisza közére, de — amint ezt a szerző is megállapítja — az avarokat nem tudták megsemmisíteni. A bolgár uralom alatt lázadó avar népesség megérte a IX. század végét, s beleolvadt a honfoglaló magyarság későbbi államába.

A részletesen tárgyalt »Kettős honfoglalás« problematikája — a mondanivaló árnyalt körvonalazásával — a tanulmány egyik legsikerültebb része. A kérdés még koránt sincs megoldva, de az alapkonceptió mindenképpen igaz. A »fekete-magyarok« emlékanyagát talán éppen a Tisza—Maros vidéken tudjuk majd elkülöníteni.

A korai középkor emlékeinek áttekintésekor feltűnik a viszonylag nagyszámú lelőhely. Érdekes lenne a helynevek elemzésével összevetni az ásatások és felszíni leletek adatait, bizonyára számos falut lehetne azonosítani a dülőnevek, határrészek és az okleveles adatok segítségével. Művészettörténeti, régészeti csemegét jelentenek a Zentán előkerült kályhacsempék, melyek bibliai témák profán ábrázolásaival mindmáig egyedülállóak a kor emlékanyagában.

Végezetül néhány kritikai megjegyzés: A füzet technikai szerkesztője nem állt mindig feladatát magaslátán. A bosszantó sajtóhibák, a fordítva kinyomtatott tárgyak méltatlanok a szöveg színvonalához. Némi helyen a nyelvezet is csiszolásra szorul. A szerző mondanivalóját elsősorban a zentai múzeum

anyagára alapozta. A viszonylag kis terület módszeres terepbejárása legalább kétszeresére emelné az eddig ismert lelőhelyek számát, s számos olyan új adat birtokába jutatná, mely az általa előadottakat alátámasztva bizonyítékainak körét kiszélesítené. Ez elsősorban az őskori anyagra vonatkozik, hiszen egyes korszakokról alig van értékelhető leletgyűttes. Reméljük, hogy

a zentai múzeum már a közeljövőben módot talál a terepbejárásra.

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk, hogy Szekeres László munkája Északkelet-Bácska középkor előtti történetének kitűnő összefoglalása, a szakember számára pedig jelentős forrásanyagot közlő tanulmány, melynek folytatását a Szabadka környéki leletekről remélhetőleg mielőbb olvashatjuk.

TROGMAYER OTTÓ

MŰVÉSZI HITVALLÁS

SÁFRÁNY IMRE: *Várnak az apostolok.*
Forum, Újvidék, 1971.

Személyes ügyem lett e könyv.

Éppúgy vettem a kezembe, mint az utóbbi időben már jó néhány könyvet. »Kiolvasom« belőle a szükség esetet, a többi fölött pedig elsiklok, mint sirály a víz fölött. Persze, ezt is elolvasom, de a raktártér másra kell.

Így kezdtem el ezt is. Még »siklani« is akartam. Nem lehetett.

Bár minden eszembe jutott olvasás közben, mégis előszedtem a régi-régi útlevelet, hogy érzéseimről dokumentációt is lássak.

1955-ben, ugyanakkor éltem két hónapot Párizsban, amikor Sáfrány a művébe mesterien beszólt régi naplóját írta. Ugyanaz az eső vert, ugyanaz a téli nap sütött. Láttam az említett tárlatokat, múzeumokat, képeket. Nem véletlenül. Sokáig őriztem a kétoldalnyi lapot, amire Szabó Gyurka felírta, hogy mit kell »feltétlen« megnéznem. Arról is beszélt: hogyan. »Nézz, és láss helyet-tem is« — mondta, és kesernyésen elmosolyodott.

Régen elfelejtettem mindezt.

Sáfrány most felrázott.

Visszaadta nekem Párizst.

Már a szokatlan formai megoldás is magával ragad. Játszi könnyedséggel szövődik a szó, mintha nem is tudatosan történe mindez. Szoros egységbe fonódik a múlt és a jelen, hogy örök érvényűt adjon.

Jó tollú író t dicsér ez a könyv.

A sorok közül, a maga valóságában vall magáról Párizs. Az utcák. A terek. Az emberek. Arcok. Órák eseményei és másodpercek töredékei. A metrók jellemzői. Párizs. Ahol Jézust is várták apostolai, de nem érkezett meg soha, mert az elkövetkező évek valami mást akartak.

És ez a párizsi rajongás nem önmagáért van. Minden gondolatot átít a művészet; csak művészetével együtt teljes Sáfrány Párizsa. »Csak ma ébredtem tudatára annak, hogy honnan is van Braque-nak és Picassónak az az érett, rafinált, feledhetetlen palettája. Csak most kezdem felfogni ésszel is, tehát nemcsak szívvel, századunk festészetét. Eddig csak sejtettem, de ez a napsütés tudatosította bennem, hogy szeretni ugyan lehet a huszadik század Párizs szülte festőiskoláit, de megérteni őket csak itt lehet, de felfogni létrejöttük okát és mérni igazi értéküket csak itt lehet. Párizst látni, ha süt a nap, a milliő arcú és szívű Párizst, ez azt jelenti, hogy eljegyeztet vele magad mindörökkre.«

Művészettörténeti szempontból külön érdemei is vannak az írásnak. A képek láttán fakadó, mélyből jövő érzelem-rögzítések nagy-nagy hozzáértésről vallanak. Picassó, Groumaire, Braque, Matisse, Buffet vagy Modigliani valósággá válik a szinte

félvállról odavetett mondatokban. Az is fogalmat alkothat magának ró-luk, aki még sosem látta alkotásait. És Van Gogh? »Kóborló senki volt, amíg élt. Most már nem él: hát istenítik. Bravó, Párizs! Így tettél Cézanne-nal is.« A művészsor-sok döbbenetes valósága ez a tömör kifakadás. Mert a szem mindig későn lát, mindig későn veszi észre, »ami előtt néhány évtizeddel ezelőtt még vak volt.«

Azt hiszem, még senki nem írt ilyen pontos és valóságos összeve-tést Vermeer és Breughel művésze-téről, Van Gogh és Cézanne művé-szi és emberi győtreimeiről.

Az ősrégészet területén is érde-kesek az adatai. Közönséges múze-umszemlélő sosem venné észre őket. A közös figurát a tébai vázán és a Japánban lelt szobron. »Repül a szkafanderos figura a vázán, alatta egy, nevezük úgy, ahogy eddig is, mitológiai jelenet. Megdöbbenett. Ennek a két területnek, a Távolsá-Keletnek és a Földközi-tenger tér-ségének a lakói abban az időben, amikor a szobor és a váza keletkez-t, MÉG NEM TUDTAK EGY-MÁSROL.«

Önmagáról is vall Sáfrány Imre. Hol tudatosan, hol tudat alatt. El-játszadozik a halállal. Kihívja, lete-peri, kacag egyet, hogy elriassza a félelem pillanatát. Nem jómagáról akar beszélni, amikor elének szórja az alkotóikat évezredekkel is túl-élő műalkotásokat. De önmagára gondol. Az emberre és a művészre, aki bőségesen kiaknázza még a két-ezer húszon felüli »ráadásokat«, mert ki akarja aknázni őket. Tudat-osan. És akkor már valóban nem kell kommentár a régi naplóban le-jegyzett, pillanatnyilag még értel-metlennek tetsző mondatához: »Sze-retett győzni, ezért győzött!«

Tapintható valósággal, meggyőző hévvel rögzíti az alkotás pillanatát.

»Úgy dolgozom, mint valami megszállott. Mintha valami áldozat-bemutató ősi rituáléját végezném, amikor rajzszöggel a falra erősítem a szép fehér francia plakátdarabot.

Ezután farkasszemmel nézek a pa-pírmezővel. Világít. Nem látok sem-mit. A feladat nagyszerűsége, a pil-lanat szépsége leírhatatlan. Néhány

másodperc múlva átengedem magam a szenvedélynek. Szerencsémre ez a hivatásom. Az életem.

Az első ecsetvonás.

A második.

A harmadik már az első kettő-nek a következménye. És így fokoz-ni. Fokozni. Fokozni. Minél tovább, tovább. Még tovább. Tovább! És mi-előtt az egész szétrobbanna: STOP! Ne tovább! Kész.«

Sáfrány Imre, most éppen 17 éves művészi hitvallása: »Ha egy kép hátrafelé mutat és nem előre, az már másodrendű valami, vagy pedig értéktelen semmi.« Szélesebb-re tárja a gondolatot a töprengés: »Valami melegebb és emberibb felé kellene fordítani a palettát. Elég már a szürkékből, a halálból, a kon-gó szívekből! Riadót kellene fűjni, és visszakiabálni az embereket ön-magukhoz. Ezt csak úgy lehetne, ha valahogy egymásra találnának... Nagy piktúra kellene. Színes. Opti-mista. Ezt kellene megvalósítani. Ha lehet. Ha nem, bele kell halni, mint Modigliani és a többiek...«

»Most már nem félek. Most már nemcsak sejtem, hanem tudom, hogy merre kell tovább történetem.«

»Nem szabad lemaradni. De nem szabad eltávolodni sem ettől az örült rohanástól.«

És milyen finom ez a halk, ugyancsak művészsorsra utaló írónia: »Ha nem volnék én is egy kicsit újságíró, aki ezt a díjazott festőművészt eltartja...« És végül, ta-lán a legigazibb Sáfrány-igazság: »Méltatlannak találnám, ha kritizál-nék. Bátorokodom a műveket, melyeket szeretek, propagálni. Propa-gálni. Csak propagálni. De nem bír-álni és nem értékelni. Csak propa-gál-ni! Ezt azért hangsúlyozom ennyire, mert amióta az eszemet tu-dom, a jobbik eszemet, vagy a vé-nebbet, ahogy tetszik, mindig kétség-be vontam a műbírálók létjogosult-ságát. Halandzsamesterek. Vagy szélhámosok. S a legveszélyesebb közülük a festőművész-kritikus. Ez fikció. Ilyen valójában nincs. Nem létezik. Ne is legyen!«

Sáfrány alkotása, vázson, ecset és festék nélkül gyártott igazi Sáf-rány-kép. Kirakta a legszebben col-lage-ozott autóportrét, összerakósdit és ragasztósdit játszva a napokkal,

évekkel és pillanatokkal. Tarkán. Melegen. A napok színei, értékbeli árnyalatai és érzelmi formái szerint. Beletűzdelte az ambíciós fiatalember töprengéseit, Jézus megtorpanását, a csillagokat, a barátokat, és a férfi már beérett, de még mindig mutató akarásait, aki Madame D. nyomait szimatolva, nap mint nap beszáll a metróba, hogy megtalálja régi önmagát. Nem leli meg, soha többé. Se egyiket, se a másikat. Aki adakozó jóságával nemcsak élni hagyta, hanem festeni is megtanította az idegent, közvetve, szeretettel, magabiztosan: Madame D. nyomtalanul eltűnt. A másik egy tizenöt

éves metamorfózison esett át. Min Párizs. Terek, utcák tűntek el, és felkúsztak a modern, világos tisztá paloták. A művész lelkét is megmosdatták az évek, mint Párizs százados hazait. A könyv végén az a portré is már valahogy más, min az a három, ott a könyv elején.. De valahol, fényes tereken vagy sötét zugokban ezt is visszavárják még az apostolok. És Sáfrány megy Mennie kell, hogy kiderüljön, amit Madame Marianne már nem mondhatott el, mert a Saint-Paul metróállomás lejárától egy reggelre elzavarta kocsját a párizsi ősz.

SZ. KANYÓ LEONA

MIKROSZKOPIKUS KÖZELSÉG

ILLÉS ENDRE: *A tövisszűrő.*

Magvető, Budapest, 1971.

Illés Endre közeli szellemi rokonságban van a nagy nyelvi tisztasággal alkotó Kosztolányival, a tűnő pillanatot lényegre sűrítő novellákat író Maupassant-nal. S példaképei közt a legnagyobbakat találjuk: Tolsztojt és Stendhalt; s barátai is a Nyugat-nemzedék legjobbjai: Babits és Kosztolányi. De e nevek nemcsak holt adatot jelentenek az írónak, hanem élő emléket, újra- és újráfogalmazott írói példákat, az évtizedek mérlegén megmért értékeket; esszéi témáját is... Az író olykor könnyen futó színes krétával vagy a rézkarc keménységével idézte fel Ambrus Zoltántól Szomory Dezsőig kortársait.

De Illés Endrének az esszé mellett a novella a főműfaja. Most, amikor életműsorozatában *A tövisszűrő* címen novelláit nyújtja olvasóinak, érdemes az alkotóra is figyelniünk, egyik műhelytanulmányát segítségül hívni a művek jobb megértéséhez. »Éjszaka szeretek írni... Nappal mindenre figyelni kell, de éjszaka egyetlen szóra, egyetlen vilálanásra is ügyelniünk kell. Az éjszaka az igazabb érzékelés, a megértés ideje.« Illés Endre az apró vilálanásokban is a lényegre tudja meg-

ragadni. Mint a jó vívónak, csak a legjobb támadási felületre kell figyelnie, vagy mint a jó orvosnak — Korányi professzor volt tanítványának — a biztos körtünetre kell koncentrálnia. Így tud mikroszkopikus közelségre hozni, a villanásnyiban is a lényegre bemutatni, az esetlegesben is a tipikust. Ahogy egyik régi cikluscíme jelzi: »borostyánba fagyva« szeretné megőrizni alakjainak pontos lenyomatát.

A tövisszűrő mint kötet cím méltón illeszkedik a szerző korábbi novellás köteteinek gondnal választott címei mellé (*Szigorlat, Szakadékok*). E novellás kötetek címei jelzik a művek drámaiságát, »szigorlati« feszültségét, az emberek közti szakadékok konfliktusait. Jellemző módon egyik drámája fölé ezt írta: *Az idegen*, szinte Camus híres regényét, a *Közönyt* asszociálva. Mással Vörösmarty szavait kérte kölcsön drámája címének: *Festett egek*. Találó, különös kötet cím e novellás köteté is: *A tövisszűrő*. »Talán pontosabb lettem volna, ha csak a meztelen, ékszeretlen szavakat írom címként e kötetre: öt szerelem története.« *A tövisszűrő* gesztenyeszínű madár, magas lázban égő. Hirtelen

veti magát az áldozatára. Jelképpé vált e madár: a tövisszűrő szerelem jelképe, mely fájdalmat is kever a boldogságba.

A kötet súlypontját a *Hamisjátékosok* című kisregény és a *Zsuzsa-novellák* alkotják. A *Hamisjátékosok*ban egy örök álarc mögött, állandó hazugságban élő nő sorsát, tragédiáját rajzolja meg. Az író kedvenc témája az olcsó díszletek, a szirupos érzelmesség, a hazug-embertelen szó ábrázolása, kigúnyolása. Mert Viola sorsa nemcsak egy nő élete, hanem egy embertípusé: az önmagát hazugsággal körülbástyázó, s így embertelenné váló emberé is. A *Zsuzsa-novellák* korai írásai. E ciklus egyik darabja, a *Hinta*, egy varázsos pillanat emlékéét idézi, mikor két szerelmes igazán közel tud kerülni egymáshoz. Egy kiránduláskor egy ismeretlen kertben *Zsuzsa* hintázní kezd. Eddig impresszionista hangulatképnek tetszik a novella. De *Illés Endrére* nem az idill jellemző, hanem az idill széttépése, feloldása. A lírai elemhez drámait is kever. Hirtelen *Zsuzsa* leesett a hintáról. Rosszul lett. Ebben a pillanatban kerültek közel egymáshoz. »Mert a legnagyobb dolgok kellenek két ember boldogságához. Legalább olyan ősi rettegések, mint a halál. De mi élve maradunk.«

Sok mindent elárul az író önmagáról a műveiben. Így *Illés Endre* is. A *Gellérthegyen* lakik. *Novelláiban* kedvenc hősei is erre járnak. (»Megunthatatlanul a *Gellérthegyet* járjuk *Zsuzsával*...«) Gyermekkora óta szereti a zenét. Legféltebb kincse, apai öröksége egy régi Bar-

tók-lemez. Itt a *Zsuzsa-novellákban* például *Respighi* vagy *Ravel* zenéről vall. *Illés Endre* lakásának falain kedves festő barátainak alkotásai láthatók, többek között *Szőnyi Istváné*. Egy-egy hasonlatában tovább élnek képzőművészeti élményei. (»...az a torokban előlő, szesz forróágú szerelem, amely lassan-lassan olyanná válik, mint a nagyon fényes kréta papírra nyomtatott rajzok.«) Az író *Gellérthegyi* lakásában tízenkétezer kötet könyv van. *Novelláinak* egyik motívuma a könyv, például régi *Csokonai* köteteket vesz ajándékba *Zsuzsának*. S így ír: »És ha a *Boldogságra* vagy a *Szamóócára* rálapoz, hogyan keveredik el a csiklandó, gyöngéd muzsika *Zsuzsa* szellőzködő, rest illatszereivel.« S a korai *Zsuzsa-novellák* egy-egy mondatában ott él az *Itáliáért* és *Párizsért* rajongó író, aki *Stendhal* nyomait kutatta későbbi esszéiben. Egyszer *Nápoly* és *Capri* emléke, máskor *Róma* fenyői és kútjai jelennek meg. Az írói egyéniségre pedig jellemzőek az irodalmi hasonlatok. (»Egy *Nerval-novellában* most emelkedik a földről; mint kősa láng — zöldbe borult facsúcs koronájára lúbben.«)

Az igazmondásra serkentő, az igényességet példáját sugalló *Illés Endrére* figyeljünk e kötet írásait olvasva. S a stílus mesterére is. »Vérrel kell kínálni minden árnyat, hogy életre keljen, lüktessen a szíve és kimondja a magáért...« *Illés Endre* vérrel telítette figuráit, s azok életre keltek a kötet lapjain. »Csak a valódi az, amiért e világon fáradni érdemes« — írta *Stendhal*. És *Illés Endre* írásai valódi értékek.

SZEKÉR ENDRE

JUGOSZLÁVIAI MAGYAR ÍRÓK

Fehér Ferenc rovata a 7 Napban

A múlt év novemberében új színnel gazdagodott a 7 Nap tartalma. *Fehér Ferenc* új rovatot indított a kultúra oldalain, mégpedig olyan új rovatot, amely nem csupán ennek a hetilapnak az oldalain jelentett

tartalmi változatosságot. Kezdeményezése — az »eddig nem volt ilyen« kézenfekvő megállapítása alapján — bizonyos minőségi változást hozott eddigi irodalmi rovatainkban is. Persze mindjárt meg kell jegyez-

nem, hogy ha minőségi változásról beszélek, ez korántsem a *Jugoszláviai magyar írók* címet viselő rovatban közölt írások esztétikai tartalmára vonatkozik, már csak azért sem, mert hiszen ezeknek az írásoknak az irodalmi színvonala ugyanolyan változó és egymással természetesen ki nem egyenlíthető, mint amilyen változó volt a régebben közölt kis elbeszélések, versek és más szépirodalmi írások szintje is. A minőségi változás tehát nem az egyes írásokra, hanem magára a rovatra vonatkozik, amely az eddigi »menyiségi« jellegű bemutatás után irodalomtörténeti jellegű bemutatásban kívánja prezentálni mindazt, aminek van ezen a téren, mindazokat, akik napjainkban a toll erejével járultak hozzá — természetesen a maguk képességeihez mérten — kulturális életünk fejlesztéséhez, sokszínűbbé tételéhez.

Amikor az 1971. november 12-i számban sorozatindításként a fiatalon elhunyt Thurzó Lajos költészetét mutatta be néhány hasábjába szorítva a szintén költő Fehér Ferenc, ez a kezdés bizonyos értelemben magán viselte a szimbólum jellegét is. Thurzó Lajos — mint tudjuk — a régi Jugoszlávia utolsó éveiben jelentkezett — elsősorban a *Híd* hasábjain, s az új Jugoszlávia első éveiben bekövetkezett haláláig egyike volt az új lombosodó irodalmi élet legjellegzetesebb képviselőinek. Személye tehát valamiképpen összekapcsolta az idősebb írónemzedéket a második világháború után éppen bontakozni kezdő, vagy csak később induló fiatalabb nemzedékkel, s ennek az összekapcsolásnak a jelképét találjuk meg Fehér Ferenc mostani, 7. Napbeli rovatában is. Mert Thurzó Lajos után már mintegy negyven jugoszláviai magyar író, tollforgatót vonultatott el a szemünk előtt Fehér Ferenc, s ez a sor még korántsem ért véget, folytatódik — ahogy tudom — egész éven át.

Maga ez a szám már beszédesen tanúskodik arról, hogy Fehér Ferenc nem klasszifikálni és még kevésbé polarizálni akar, hanem egyszerűen bemutatni. Bemutatni mindazokat, akik — ha talán szerényebb tehetséggel is, de — tagadhatatlanul részesei annak az egyre terebélyesülő szellemi tevékenységnek,

amelyet egyszerű szóval a jugoszláviai magyar irodalomnak nevezünk. Ez a törekvés vezérelte, amikor megindította új rovatát, és kétségtelenül erről a törekvéstről tesz tanúságot akkor is, amikor még csak annyiban sem kívánja magának vindikálni — legalábbis ebben a rovatban — az irodalmi értékelést, hogy megkísérelné külön választani az erősebb, izmosabb tehetségűeket a kevésbé tehetségesektől, a modernebb hangvételűeket a klasszikus irányzat híveitől stb. stb. Éppen ezért nem adhatunk igazat azoknak a bírálóknak, amelyek azért érték Fehért, mert — úgymond — olyanokat is bemutatott, akik másoknak valami okból — akár a valóságosar kisebb tehetség, akár az általuk képviselt irodalmi irányzat miatt — nem tetszenek. Fehér Ferenc azonban nem volt hajlandó ilyesféle határokat vonni, és — következetes célját tekintve — éppen ez a széles kiterjedés egyik határozott értéke.

Tudjuk, hogy az utóbbi időben irodalomtörténészeink egyre nagyobb figyelmet fordítanak irodalmunk, a jugoszláviai magyar irodalom múltjára. Bori Imre eléggé részletesen feldolgozta már a második világháború előtti jugoszláviai magyar irodalmat, Szeli István pedig szintén festett egy, ha nem is terjedelmes képet a negyvenes évek irodalmáról. A ma irodalma természetesen még nem vált történelemmé, de kétségtelenül azzá lesz. És éppen ehhez a történelemmé váláshoz nyújt majd adalékot Fehér Ferencnek ez a 7. Napban megjelenő sorozata, amelyet az adott helyzetben tekinthetünk egyszerű helyzetfelmérésnek is. Helyzetfelmérésnek arról, hogy mink is van a jelen pillanatban, eltekintve attól, hogy mindebből, ami most van, mi marad majd meg, amit nem porlaszt el a haladó idő.

De hát mi is az, amit Fehér Ferenc nyújt ezekben a hétről hétre megújuló miniatűr íróbemutatókban? Maga a vers, a novella, a szépirodalom eddig is állandó vendég volt a 7. Nap irodalmi oldalain, sőt még azt is mondhatjuk, hogy az új termés közlésének általában volt valami plusz jelentősége is a régebbi írásokból válogatott, irodalmi

egyéniséget szemléltető versekkel, elbeszélésekkel összehasonlítva. Ez a plusz azonban egyáltalán nem az új rovattal való összehasonlításban mutatkozik, hanem csupán az irodalmi rovat szerepében. Hozzá kell persze tenni azt is, hogy még ez a rovatban megmutatkozó mínusz is megérthető és megokolható — egyrészt a helyszükével, másrészt pedig azzal, hogy ez a helyátadás minden bizonnyal csupán ideiglenes jellegű. És ennyi kiesést, ennyi áldozatot igazán megér egy olyan rovatnak a bevezetése, amely nem csupán egyes írók új termését mutatja be, hanem képet nyújt az egész irodalomról is.

De hát mi is teszi Fehér Ferenc rovatát igazán újjá s az irodalomtörténet szempontjából figyelemre méltóvá? Fehér Ferenc nem elégszik meg azzal, hogy egy-egy elbeszéléssel, vagy egy-két versével mutasson be egy-egy író. Ilyenféle vállalkozásnál természetesen veszünk, hogy néhány szavas ismertetés keretében felsorolja a bemutatott író és költő néhány személyi adatát, és ugyanakkor néhány szavas jellemzést is ad irodalmi munkásságáról. Fehér azonban nem elégszik meg még ezzel sem. Minden bizonnyal színesíti is a bemutatást, sőt bizonyos mértékben hitelesebbé is teszi (még akkor is, ha a rovat szerkesztője inkább csak a pozitívumok felé tekint), hogy egy-egy kiragadott részletet is közöl a bemutatott író valamelyik könyvéről, művéről írott bírálatból, recenzióból. Mindez azonban mégiscsak elsősorban a színesebbé tételt szolgálja! Van azonban a bemutatásnak egy olyan része is, amely feltétlenül adalék lehet és minden bizonnyal lesz is a mai időszak eljövendő irodalomtörténetének megírásához, nem is beszélve arról, hogy igen sok

esetben segítséget nyújthat az iskolák magyar szakos tanárainak és az irodalmat tanuló kisdíákoknak is azoknak a jugoszláviai magyar íróknak a tanulmányozásában, akiknek irodalmi munkássága szerepel a tananyagban. A bemutatásnak ez a része pedig két részből áll: az egyik a szerző eddig megjelent műveinek a felsorolása, a másik pedig a bibliográfia, azaz a bemutatott író műveiről írt ismertetések felsorolása.

Kétségtelen, hogy a művek felsorolása általában a könnyebb dolog, hiszen részben a Forum kimutatásaiból, részben az itt-ott megjelent felsorolásokból meglehetősen tiszta kép bontakozik ki a megjelent műveket illetően. Sokkal nehezebb azonban a bibliográfia adatainak összegyűjtése, különösképpen azért, mert a múltban nem fordítottunk túlságosan nagy figyelmet az efféle írások, könyvkritikák, recenziók nyilvántartására. Éppen ezért különösen nagy jelentőségű Fehér Ferencnek az a fáradozása, hogy összegyűjtse ezeket a bibliográfiai adatokat. Tisztában kell persze lennünk azzal, hogy — éppen az ímént említett körülmények miatt — a rovat szerkesztője nem érhetett el teljességet ebben a tekintetben, elég sok megjelent kritika, irodalmi jellegű bemutatás hiányzik a felsorolásból. Említettem azonban már a beszámoló legelején, hogy olyan jellegű rovatról van szó, amelyen eddig nem volt lapjainkban. Az alapokat kellett tehát lerakni, annál is inkább, mert hiszen — mint tudjuk — a Hungarológiai Intézet is csupán az utóbbi esztendőkből kezdett hozzá a bibliográfiai adatok rendszerezéséhez. És Fehér Ferencnek kétségtelenül sikerült is leraknia ezeket az alapokat. A későbbi irodalomtörténész feladata lesz, hogy szükség szerint hasznosítsa — és bővítsé őket.

KOLOZSI TIBOR

AZ EMBER FEJE

KAUPERT PÁL: *Fej nélkül.*

Forum, Újvidék, 1971.

Mintha titokban csinálódott volna: még a szokványos hírverés is elmaradt, pedig jelentős könyv került ki a nyomdából.

Kaupert Pál karikaturistánk leg-érettebb karikatúraciklusát láthatjuk ebben a könyvben, amelyben az alkotó egyetlen modellről tanúskodik: az emberről.

Ez a tanúskodás egy cseppet sem hízalgő. Elgondolkoztathatja a könyv lapozgatóját. Semmiről másról, mint arról van benne szó, ami emberré tehet bennünket: a fejünkről.

Íme néhány változat:

A fej nem tartozik a testhez.

Üres.

A fej valamilyen szerkezettel (!), vagy pusztá kézzel magasabbra emelhető. Jóval magasabbra, mint ahol a helye.

A fej faldisz.

Fejünkbe belefulladhatunk.

A fej elröptülhet.

Pohárba fulladhat.

A fej más mutat, mint saját mi-volta.

Elkallódhat.

A fejet be lehet helyettesítem (Esetleg tollhegygel.)

A fejben föld van. A földből kaktusz nőhet. (Vagy szamártövis.)

A fej védhető, locsolható, fűszerezhető.

Elhajítható.

Az ember gurigázhat saját és mások fejével.

A fej mosható, vasalható, felnyitható. Sőt, fel i robbantható.

A fej vezethető.

Kaupert, az alkotó ezzel a szériával leemelte saját fejét és kinyújtott karjával magasra emelte: ezért látta meg azt a témakört, amely mellett többnyire befűszerezett, vezethető fejünkkel szemlesütve el-sompolygunk. A *Fej nélkül* című kötet karikatúrái nem a megszokott helyzetkomikumokra épített rajzocskák. Ez a könyv szatíra a javából. Napjaink emberét állítja szembe azokkal az egzisztenciális kérdésekkel, melyekre talán útja végén gondolhatna, ha elfáradtan nem ült volna le saját fejére, hogy kifújja magát.

SÁFRÁNY IMRE

AZ ÉLETJEL MINIATÚRÓK

szellemi életünk dokumentumai

1. LÉVAY ENDRE: ÚJ LÉLEKINDULÁS (TANULMÁNY)	elfogyott
2. SÁFRÁNY IMRE: ZSOMBÉKOK (VALLOMÁS VINKLER IMRE MŰVÉSZETERŐL)	elfogyott
3. DÉSI ÁBEL: KORTÁRSAIM (VERSCIKLUS)	3 dinár
4. KOLOZSI TIBOR: ÖRTŰZ FÉNYÉBEN (SZABADKAI FOLYÓIRATOK ÉS KÖNYVEK)	4 dinár
5. BALÁZS G. ÁRPÁD: BOLYONGÓ PALETTA (ÖNELETRAJZ)	3 dinár
6. DÉR ZOLTÁN: AZ ÁRNY ZARÁNDOKA (CSÁTH GÉZA EMLÉKE)	4 dinár
7. LÉVAY ENDRE: FÉLÁLOM UTÁN (MONODRÁMA)	elfogyott
8. BURKUS VALÉRIA: IBOLYA (FERENCZI IBI RIVALDAFENYBEN)	elfogyott
9. GAJDOS TIBOR: A CSILLAGOS HOMLOKŰ (HANGYA ANDRÁS ÉLETÚTJA)	4 dinár
10. GARAY BÉLA: A KULISSZÁK VILÁGÁBAN (ÖNELETRAJZ)	5 dinár
11. BARANYI KÁROLY: IKAROSZ SZÁRNYÁN (ÖNELETRAJZ)	5 dinár
12. DÉR ZOLTÁN: AZ ELSŐ MŰHELY (KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÖNKÉPZŐKÖRI ÉVEI)	5 dinár
13. PETKOVICS KÁLMÁN: A TIZENNYOLC NYÁRFA (DOKUMENTUMRIPORT)	6 dinár
14. SOMOGYI PÁL: MÁGLYA (EGY ÉLETRAJZ VAJDASÁGI FEJEZETEI)	6 dinár
15. BARANYINÉ MARKOV ZLATA: VERGŐDÉS (FARKAS BÉLA NAPJAI)	5 dinár
16. SCHWALB MIKLÓS: A SZÉN (A MÁRTÍR KÖLTŐ VERSEI)	6 dinár
17. FEKETE LAJOS: A BUJDOSÓ VISSZANÉZ (ÖNELETRAJZI JEGYZETEK)	4 dinár
18. CSUKA ZOLTÁN: »MERT VÉN SZABADKA, ÁLDALAK...« (EMLEKEZÉS KÉT ÉLETKORSZAKRA)	7 dinár
19. FEHÉR FERENC: SZABADKAI DIÁKÉVEIM (A KÖLTŐ KIBONTAKOZÁSÁNAK ELSŐ SZAKASZA)	elfogyott
20. LÁNG ÁRPÁD: IDŐ ÉS MŰVÉSZET (AKTIVISTA ÍRÁSOK)	6 dinár

Megrendelhető az ÉLETJEL szerkesztőségében (Subotica, Trg slobode 1 — városháza 17. sz szoba) személyesen vagy utánvétellel, vagy az összeg előzetes befizetésével a következő folyószámlára: Radnički univerzitet — Munkásegyletem — Életjel — 666-3-77. Postadíj: 2 dinár.

Kosztolányi Dezső

NEGYVENNÉGY LEVÉL

(Költő családon belül)

Ha arra gondolunk, hogy csaknem két évtizeddel a költő halála után milyen nagy visszhangot keltettek József Attila utólag felfedezett ismeretlen versei, naplójegyzetei, levelei, s milyen jelentős mértékben hozzájárultak a forradalmi költő belső életének, vergődéseinek megvilágításához, méltán mondhatjuk irodalomtörténeti értékűnek azt a munkát, amelyet Dér Zoltán esztendőök óta kifejt Kosztolányi Dezső szülővárosában, Szabadkán, hogy felkutassa a nagy költő keze nyomát, ahol csak itt megtalálható: ifjúkori szárnypróbálgatásaiban, eddig soha meg nem jelent verseiben, naplójegyzeteiben, vallomásaiban s mindazokban a relikviákban, melyek idézik a már időbe vésődött tény: itt volt!

A MOSTOHA, az ELSŐ MŰHELY és a FECSKELÁNY után most a NEGYVENNÉGY LEVÉL következik. Tehát a »homo aestheticus« eseményekben hihetetlenül gazdag életútjának nyomon követése olyan »ösvényeken« át, amelyek eddig a legjelesebb Kosztolányi-kutatók előtt is ismeretlenek voltak és megvilágítás nélkül maradtak mindmáig. Dér Zoltán a tömredék erőfeszítést követelő gyűjtőmunka után nem elégedett meg a meglelt anyag kronológikus rendszerezésével, hanem olyan igényes irodalomtörténeti elemzést fűzött hozzá, amely ezt az újabb munkáját — az előbbiekkal egybefűzve, hiszen szervesen egybetartoznak — már az esszé területén végzett újabb kísérleteként egy korszerű, több dimenziójú életregény eljövetelelnek szintjére emeli.

A »költő családon belül« — az első pillanatra úgy véljük — nem alkotói, hanem hétköznapi emberi arcával néz felénk: úgy, ahogy a szülői házban élt, vagy oda hazalátogatott, vagy az ott töltött órákat visszaálmodta távolodó éveiben. De nem! Ezek a levelek, ha a családtagokhoz íródtak is, elválaszthatatlanok a poéta lelkének, a műves költőnek szakadatlan alkotói vívódásaitól. Ezt nem lehet kettéválasztani, mert Kosztolányi lelkében — nézzük csak verseit, regényeit, novelláit, tárcáit — ő és a család egy és oszthatatlan, mint Marcel Proustnál, aki az eltűnt idő nyomában járt.

Ezért ez a mű nemcsak az írók és esztéták, hanem a szélesebb olvasóközönség — és természetesen az ifjú nemzedék — soraiban is kivételes érdeklődésre tarthat számot.

A 132 oldalas könyv ára 10 dinár.